گنجه‌دن گلیرم...

یوگوم چیچک دیر

اشعار ترکی نظامی گنجه‌وی و نظامی قارامانلی بر اساس نسخه‌ی کتابخانه‌ی خدیویه‌ی مصر

تحقیق، تصحیح، شرح و ایضاح لار: صدیار وظیفه (ائل اوغلو) . حاضیرلایان: سعید موغانلی

سرشناسه	:	وظیفه، صدیار، ۱۳۳۸ -
عنوان و نام پدیدآور	:	گنجه دن گلیرم...: اشعار ترکی نظامی گنجه‌وی و نظامی قارامانی/ تصحیح و توضیحات ائل اوغلو؛ حاضیرلایانی سعید موغانلی.
مشخصات نشر	:	تهران: پردیس دانش، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	:	۲۸۶ص.
شابک	:	۹۷۸-٦۰۰-۳۰۰-۰۱۲-٤
وضعیت فهرست نویسی	:	فیپا
یادداشت	:	ترکی.
موضوع	:	نظامی، الیاس‌بن یوسف، ۵۳۰؟ - ۶۱۴؟ق.
موضوع	:	نظامی قارامانی
موضوع	:	شعر ترکی -- ایران -- قرن ۶ق. -- تاریخ و نقد
شناسه افزوده	:	موغانلی، سعید، ۱۳۵۳-
رده بندی کنگره	:	۱۳۹۱ ۹گ۶و/PIR۵۱۱۹
رده بندی دیویی	:	۲۳/۱۸فا
شماره کتابشناسی ملی	:	۳۰۱۰۷۴۲

گـنـجـه‌دن گـلـیـرم

اشعار ترکی نظامی گنجه‌وی

و نظامی قارامانلی

تحقیق، تصحیح، شرح و ایضاحلار

صدیار وظیفه (ائل‌اوغلو)

گـنـجـه‌دن گـلـیـرم

اشعار ترکی نظامی گنجه‌وی
و نظامی قارامانلی

تحقیق، تصحیح، شرح و ایضاحلار

صدیار وظیفه (ائل‌اوغلو)

حاضیرلایانی:

سعید موغانلی

گنجه‌دن گلیرم

اشعار ترکی نظامی گنجه‌وی
و نظامی قارامانلی
نسخه‌ی کتابخانه‌ی خدیویه‌ی مصر

نظامی گنجه‌وی‌نین
آذربایجان تورکجه‌سینده قصیده و غزللری
و قارامانلی نظامی‌نین
تورکجه و فارسجا غزللری
تحقیق، تصحیح، شرح و ایضاحلار
صدیار وظیفه (ائل‌اوغلو)

گنجه‌دن گلیرم
تحقیق و تصحیح: صدیار وظیفه (ائل‌اوغلو)
حاضیرلایانی: **سعید موغانلی**
ناشر: پردیس دانش
صفحه‌آرایی: یاشماق آراشدیرما ائوی
لیتوگرافی، چاپ و صحافی: پردیس دانش
تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه / بیرینجی چاپ: قیش ۱۳۹۲
بها: ۱۵۰۰۰ تومان
شابک: ۴-۱۲-۳۰۰-۶۰۰-۹۷۸

آچیقلاما :

«دیوان نظامی»نی ایلک دؤنه اوزه چیخاریب، اونو، گنجه‌لی نظامی‌یه عاید بیلن «علی افندی حلمی‌بن‌سلطان‌الداغستانی»نین قیدینه صادق قالاراق کتابین آدینی «دیوان نظامی» (گنجوی) قویدوق.

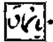
«دیوان نظامی گنجه‌وی»نین ال‌یازماسی‌نین فوتو صورتینی مصرین «دارالکتب» کتابخاناسیندان منه گؤندرن ساییین عالم خانیم دکتر **فخرتاج فخر واعظی**دن صمیمی تشکّرلریمی بیلدیریرم.

(ائل‌اوغلو)

اتحاف:

داهی گنجه‌لی نظامی‌نین دَیرلی تاپینتی‌سی، شرفلی خلقیمیزین خلف‌اوغلو، شاعر ائل اوغلونون چالیشیغی ایله مدنیتیمیزه پای وئریلمیش‌دیر.

کتاب، «یاشماق» ادبی بدیعی گروهونا تابشیریلمیش و نشره یئتیریلمیش‌دیر، و بیز ده بو دَیرلی اثرین یاییلانماسینی اینجه روحلو شاعر و اوستاد آراشدیریجی (ائل‌اوغلو)نون اللی ایللیییینه بیر یاشیل یارپاق کیمی سونوروق.

سعید موغانلی / یاشماق

فهرست

سؤز آچیلان یئرده

ایکینجی چاپ اوچون بیر نئچه سؤز *(مقدمه چاپ دوّم)*

الینیزده اولان بو محتشم اثر بارەسینده کتابین ایلک ورقلریندن باشلایاراق، گلن مقالەلرده اولدوغو قدر فکر مبادلەسی اولوبدور. اثرین ایلک چاپیندان سونرا اونا یازیلان موافق فکرلرین و ادبیات عالملریمیزین علمی نظریەلرینی توپلاییب ماراقلانانلارا چاتدیرماغی اؤزومه بورج بیلدیم. یقین کی اثر بارەسینده موافق اولمایان فکرلر ده واردیر. بو ایسه اثر بارەسینده گئدن تدقیقاتلاری و اونون اؤنمینی گؤستریر.

مشهور خدیویّه نسخەسینده قورونوب ساخلانیلان تورکجه «دیوان نظامی»نین ایک بؤلومونو نظامی گنجوی‌یه عاید بیلیب و اونون ایلک آراشدیریجیسی اولدوغوما گؤره، ایندییەدک، تورکجه دیوان نظامی‌گنجوی بارەسینده سؤیلەنیلن موافق و مخالف فکرلردن بیر داها دا تشکّرلر ائدیب، صلاحیّتلی عالملرین فکر مبادلەلرینی ایزلەییرم. اثری تهراندا چاپ ائدندن سونرا، تورکیەلی عالیم، رحمتلیک «خالوق ایپک‌تَن»ین قارامانلی نظامی‌نین بارەسینده چاپ ائتدیردیگی تدقیقی اثری و اونون دیوانینی تاپیب اوخودوم.

خالوق ایپک تکین‌ین یازدیغی مقدمه‌ده بئله بیر حیرتلندیریجی متنه راست گلدیم: «*نظامی دیوانی‌نین بوتون یازیلاریندان چیخاریلان قصیده‌لری اون بیر دانه‌دیر. بونلاردان بیرینجیسی نعت، دیگر اون دانه‌سی دئوریلرینده یاشایان قارامان بئی‌لری و عثمانلی پادشاهی فاتح سلطان محمد آدینا یازیلمیش مدیحه‌لردیر. بو اون مدیحه‌دن آنجاق آلتی‌سینین کیملر ایچین یازیلدیغینی بیله بیلیریک. دیگر دؤرد قصیده‌ده، آدینا یازیلدیغی کیشینین آدی کئچدیگی کیمی شعرلرین اینجه‌لمه‌سیندن ده اؤیولن بَی و یا سلطانین کیم اولا بیله‌جه‌یینی اورتایا چیخاراجاق ان اوفاق بیر ایپ اوجو بولماق ممکن اولمامیشدیر. ...*»

بو گؤستریر کی، او رحمتلیک عالم هئچ وقت نظامی گنجوی‌یه و اشاره ائتدیگی قصیده‌لرده مدیحه‌سی وئریلن آداملارین دا اونون دؤورونده یاشامیش اولدوغونا فکر وئرمه‌میشدیر. بونا گؤره کی او نظامی گنجوی زمانی یاشایان ممدوح‌لارا فکر وئرمه‌دن، قصیده‌لرده گئدن ممدوح‌لاری یالنیز قارامانلی دؤورو آختاریر. و بو گئدیش او حرمتلی عالمی یانلیش مسیره آپاریب چیخاریر. بیرداها قید ائدک کی، نظامی گنجوی آدینا فهرست اولونان مشهور خدیویّه نسخه‌سینده یالنیز دؤرد قصیده وارکی، بیری نعت و اوچو نظامی گنجوی دؤرو حیاتدا اولان سلطان و شاهزاده‌لره یازیلمیشدیر. بونو دا خاطرلامالیییق کی رحمتلیک خالوق ایپک تکین اشاره ائتدیگی اون بیر قصیده‌نی تورکیه کتابخانالاریندان الده ائتدیگی «دیوان نظامی»لرده یوخ ، بلکه بیر چوخونو نظیره‌لر مجموعه‌لریندن تاپمیشدیر. طبیعی‌دیر کی اؤز عصرینین داها دا بیلیجی عالم‌لریندن اولدوغونا گؤره، مصر پادشاهلیغینین سارایی‌ندا اولان کتابخانایا کتابدار اولان محتشم ادبیات‌شناس «علی افندی‌حلمی‌داغستانی» بیزه بللی اولمایان عصرلر اؤنجه، قطعیتله بو قاریشدیریلمیش دیوانی، نظامی گنجوی‌یه منسوب بیلمیشدیر. من اونون یالنیز نئچه یوز ایللیک ادعاسینین ثبوتونا دایاق فکرلریمی ایره‌لی سوردوم و بو باره‌ده فکرلریمه دایاق نظریه‌لریه توپلاییب اوخوجولارا چاتدیردیم. ایستَردیم

بو باره‌ده آذربایجانیمیزین بؤیوک عالم‌لریندن اولان و نظامی گنجوی‌نین تورکجه شعرلری باره‌سینده اوزه چیخاردیغیم تدقیقاتلارا اؤن سؤزلر یازان جنـابلار: دکتـر حسین محمـدزاده‌صـدیق، پروفسـور نظـامی خودیئـو، ادبیـات تـاریخی عـالمی محمدرضا کریمی، محتشم لغت‌شناس عالم اسماعیل هادی حضرت‌لرینـدن اؤز تشکّرلریمی بیر داها بیلدیرمیش اولام. بیز آراشـدیرما یولونـو بیـر داهـا دا آچیـق اعلان ائدیریک و گله‌جکده بو زمینه‌ده باشقا تدقیقی اثرلری ایزله‌ییریک.

ائـــل‌اوغـــلـو

تهران ـ ۱۳۸۸

پیشگفتار

سعید نفیسی در مقدمه‌ای که بر چاپ «دیوان قصائد و غزلیات نظامی گنجـوی» نوشته، ضمن انتقاد از روش مرحوم وحید دستگردی در غث و سمین کردن اشعار نظامی می‌گوید:

«...در طبع و نشر آثار گویندگان پیشین، امانت حکم می‌کند کـه هـر چـه بـه نـام ایشان از این سوی و آن سوی به‌دست مـی‌آیـد، بـه‌شـرط آنکـه مأخـذ و منشـأ آن را آشکارا معلـوم کننـد، بایـد چـاپ کـرد و سـلیقه‌ی شخصـی را بـه‌کـار آوردن درسـت نیست...»

و با این روش، دیوانی فارسی برای نظامی در بیش از سیصد صـفحه ترتیـب داد و منتشر ساخت. گرچه بسیاری از قصیده‌ها و غزل‌ها و رباعیات و غیره در آثار شعرای معروفی مانند سعدی هم تکـرار شـده بـود، وی آنهـا را بـرای بحـث در صحت و سقم انتساب به نظامی نشر کرد که امروزه در نظامی‌پژوهـی از اهمیـت خاصی برخوردار است.

ولی با توجه به اینکه قطعا نظامی به زبان مادری خود، زبان شهر و روستا در آذربایجان سده‌ی شش نیز دارای سروده‌های نغزی بـوده اسـت، کسـی تـاکنون برای تدوین اشعار ترکی نظامی، همتی شبیه همت نفیسی را به خرج نداده است.

تقریباً همه نظامی‌پژوهان آذربایجان و دلسوختگان ادبیات ترکی، از وجود یک مجموعه‌ی خطی در کتابخانه‌ی خدیویه مصر شامل اشعار ترکی نظامی خبر داده‌اند و همگی اشاره‌هایی هم به آن کرده‌اند، اما همه بدون مطالعه و پژوهش دقیق در زوایا و دقائق وجودی این اشعار، بسیار سطحی و گذرا از آن رد شده‌اند.

تنها کسی که با دقتی موشکافانه تصویر نسخه‌ی خدیویه را مورد بررسی عالمانه و کارشناسانه قرار داد، آقای «صدیار وظیفه» متخلص و معروف به «ائل‌اوغلو» هستند که اولا از وجود دو دیوان، و نه یک دیوان در این نسخه خبر می‌دهند و ثانیاً با دلائل متقنی که در مقدمه نگاشته‌اند، اثبات می‌کنند که نخستین دیوان جز نظامی گنجوی، منسوب به کس دیگری نمی‌تواند باشد و قرائن تاریخی ذکر شده در فوق، مربوط به نیمه‌ی دوم یعنی، «کلیات فارسی و ترکی نظامی قره‌مانی» است. ایشان دومین نفر بعد از «علی افندی حلمی داغستانی» هستند که این قصائد را بطور قطع و یقین از نظامی گنجوی می‌دانند و با نشر آن راه پژوهشهای دقیق‌تر را مفتوح می‌سازند. بویژه آنکه انتشار هر دو دیوان این فرضیه را فرا راه ترکی‌پژوهان قرار خواهد داد که ویژگی‌ها و وجود افتراق شیوه بیان و لحن ترکی هر دو نظامی را با دقت بررسی کنند و در اثبات اینکه این دو دیوان متعلق به یک نفر نیست با ایشان هم‌آواز گردند.

ایشان تا آنجا که از دستشان برآمده، به بحث فنی و لغوی و زبان‌شناسی تطبیقی تاریخی نیز پرداخته‌اند. از مجموع آنچه که بیان داشته‌اند، این یقین حاصل می‌شود که ایشان با زحمت و همت خود، جهان نظامی‌پژوهی را مدیون خود خواهد ساخت. و حقیر با خوشحالی زایدالوصفی این حادثه‌ی مبارک را به همه نظامی‌پژوهان جهان تبریک عرض می‌کنم.

دکتر حسین محمدزاده صدیق

مقدمه

نظامی گنجوی، نظامی گنجه‌ای، نظامی گنجه و شیخ نظامی کیمی قید اولونـان بؤیوک نظامی، صنعت دنیاسیندا تایسیز اولدوغونا گؤره، اوندان سونرا دنیایا گلیـب یاشایان شاعـر و تذکره‌چیلر، نظـامی دئدیکـده «گنجـه‌لـی نظـامی»نـی نظـرده توتوبدورلار. عصرلردیر کی، اونون آدینـی چکدیکـده «گنجـه‌ای» و «گنجـوی» سؤزلرینی تخلّصوندن سونرا یازماسالار دا، گنجه‌لی نظـامی‌یـه اشـاره اولونـدوغو آیدین گؤرونور. بونا گؤره‌کی، اونون تایسیز یارادیجیلیق دنیاسیندان سؤز گئدنـده، اوخشاری اولمادان مخاطب‌لر، سؤزو گئدن شاعـــرین هانسـی نظـامی اولـدوغونو یاخشی بیلیرلر. اونون آدی الیاس، لقبلری جمال الدین و نظام الـدین، کنیـه‌سـی ابومحمد، آتاسی‌نین آدی ایسه یوسف‌دیر. او شعرده نظامی تخلّـص ائتمـیش، اؤز عصری‌نین پارلاق ادبی سیمالاریندان اولموشدور. آناسی‌نین صفتینی اؤز دیلیندن رئیسه کرد یازمیشلارسا دا، بو آدا شبهه‌له‌ننلر ده اولوبدور. پروفسور علیار صـفرلی بو حقده، ال یازمانـین دوزگون اوخونماماسینا اشاره ائـدیر. دکتـر بـرات زنجـانی ایسه، بئله بیر آدین اولدوغونا تردیدله یاناشیر. دکتـر حسـین محمـدزاده صـدیق «رئیسه‌ی گرد» (Reyseye gord) بیلیر، آنجـاق بـو شـبهه تـام اطمینـانلا حـل اولونمامیش قالیر. نظامی‌نـین آنـادان اولـدوغو تاریخـه مختلـف فکرلـر ایـره‌لـی

سورولموشدور. ریپکا، برتلس، باخر و مجتبی مینوی نظامی‌نین آنـادان اولـدوغونو ۵۳۵ (ه) معیّن‌لشدیرمیشلر. وحید دسـتگردی ۵۳۳ دن ۵۴۰(ه) قـدر، مینورسـکی ۵۴۱ و یا ۵۵۱ (ه)، محمد معـین ۵۴۲ یـا ۵۴۳ (ه)، ذبـیح‌الـه صـفا ۵۳۰ (ه)دان ایره‌لی و یا ۵۳۰ (ه)، سعید نفیسی ۵۴۰ (ه) و خلیل یوسفلی ایلـه علیـار صـفرلی ایسه ۱۱۴۱میلادی ایلینده یازمیشلار. مزارینـی گنجـه شـهری‌نـین یاخینلیغینـدا یئرلشن احمدلی کندینده معیّن‌لشدیرمیشلر. امیر دولتشاه سـمرقندی نظـامی‌نـین وفاتـینی ۵۷۶(ه)، قزوینی ۵۹۰ (ه) حـاجی خلیفـه کشـف الظنـون دا ۵۹۶(ه) یـا ۵۹۷(ه)، برتلس و ریپکا ۵۹۹(ه)، وحید دستگردی ۶۰۰(ه) یا۶۱۴(ه)، دکتر معـین ۶۱۴(ه)، ذبیح‌اله صفا ۶۱۴(ه)، خلیل یوسفلی ایله علیـار صـفرلی ۱۲۰۹مـیلادی ایلینده معیّن‌لشدیرمیشلر.

نظامی ایلک دفه قـیپچاق گؤزه‌لی اولان، آفاق ایله ائولنمیش، محمد آدلی دا بیر اوغلو اولموش، قـیپچاق گؤزه‌لی آفاق، جوان ایکن دنیادان کؤچموش و گویـا نظامی او آجی آیریلیقدان سونرا دا ایکی دفه ائولنمیشدیر. دربار و سارایلارا دوغرو یؤنلمه‌ین نظامی‌نین فارسـجا و تورکجـه شـعرلرینده انسـان سـئورلیک، بشـری آرزیلار و نجیب دویغولار اوخوجونو واله ائدیر.

نظامی‌نین لقب‌لری‌نین بیری ده شیخ نظامی‌دیر. بئله کی، قیزیل ارسلان اونو مجلیســینه چاغیرانــدا نظــامی گلیــر دئیــه؛ ایچگــی و ســاغرلرین اورتــادان گؤتورولمه‌سینه امر ائتدی. بو نظامی‌نین اسلام دینینه درین اعتقادینی گؤسـتریر. الیمیزده اولان دیوان نظامی‌ده، ایلـک شـعرینی محمـد(ص) حضـرتلرینه حصـر ائتمیش و شعرین اهمیتینه گؤره، کاتیـب ده او شـعره دیـوان نظـامی‌نـین ایلـک صفحه‌سینده یـئر وئرمیشدیر. نظامی‌نین خمسه‌سینده آلتی شعر کـتابی یئرلشـیر. خمسه‌ده اولان شعر مجموعه‌لرینی، آدلارینـی آشـاغیدا قیـد ائتـدیگیمیز امیـر و شاهلارا هدیّه ائتمیشدیر.

۱. مخزن الاسرار (سیرلر خزینه‌سی)، ملک فخرالدین بهرامشاه، ارزنجان حاکمی.

۲. خسرو و شیرین، ابوطالب طغرل ابن ارسلان، اتابک شمس‌الدین محمد جهان پهلوان (ائلدَنیز اوغلو) و قیزیل ارسلان.
۳. لیلی و مجنون، ابوالمظفر شروانشاه.
۴. هفت پیکر (یئددی گؤزل)، سلطان علاالدّین کؤرپه ارسلان.
۵. شرفنامه، اتابک اعظم ملک نصرت‌الدّین ابوبکر سلجوقی (محمد جهان پهلوان اوغلو).
۶. اقبالنامه، موصول پادشاهی ملک عزّالدّین محمود بن ارسلان.

الینیزده اولان «دیوان نظامی» آذربایجانین بؤیوک شاعری، گنجه‌لی نظامی‌نین و قارامانلی نظامی‌نین آنا دیلیمیزده یازدیقلاری شعرلردن عبارت بیر مجموعه‌دیر. ادبیات تاریخیمیزده ایلک دفه چاپ اولونوب یایینلانان بو کتاب، یقین کی، اؤز اینجه‌لیکلری ایله، اورتا عصرلره عاید اولان شعر، دیل و ادبیاتیمیزین حقّینده یئنی فکرلرین سؤیله‌نیلمه‌سینه سبب اولاجاقدیر. الیاس بن یوسف بن زکی بن مؤید (گنجه‌لی نظامی)، نظامی گنجوی‌نین تورکجه یازدیغی شعرلری ایلک دفه چاپ اولور.

دیوان نظامی حقّینده ملاحظه‌لر

مرحوم سعید نفیسی «دیوان قصاید و غزلیات نظامی گنجوی» نین مقدّمه‌سینده بئله یازیر:

«در این که نظامی دیوان اشعاری هم داشته است شکی نیست و بهترین دلیل گفته اوست. یکجا در ضمن شرح مجلس قزل‌ارسلان که در موقع بحث از مثنوی خسرو و شیرین ذکر کردم، می‌فرماید:

غزلهای نظامی را غزالان / زده بر زخمهای چنگ نالان

و جای دیگر در لیلی و مجنون در وصف حال خود می‌گوید:

روزی به مبارکی و شادی / بودم به نشاط کیقبادی

ابروی هلالیم گشاده، دیوان نظامیم نهاده

دلیل دیگر، اظهار صریح جمعی تذکره‌نویسان و مؤلفان است و از آن جمله دولتشاه سمرقندی در تذکره‌الشعرا تصریح می‌کند که دیوان نظامی حاوی قصاید و غزلیات و قطعات و رباعیات، شامل زیاده از بیست هزار بیت بوده است و محکم‌ترین دلیل آن است که آنچه من اطلاع دارم نسخه‌های فراوان از آن در کتابخانه‌های مختلف هست و از آن جمله یک نسخه از دیوان نظامی در کتابخانه خدیویه مصریه در قاهره موجود است، زیرا که در چاپ اول فهرست کتابهای فارسی کتابخانه مزبور که اثر علی افندی حلمی داغستانی، حافظ سابق کتابهای ترکی و فارسی کتابخانه خدیویه مصر است و به سال ۱۳۰۶ قمری در مطبعه عثمانیه مصر القاهره به طبع رسیده و در صفحه‌ی ۴۸۹ در ضمن کتابهای سلسله «علم الادب الفارسی» ذکر مجموعه‌ای است حاوی شش کتاب به شرح ذیل:

۱) دیوان نظامی، ۲) دیوان هاتفی، ۳) دیوان مسعود، ۴) دیوان خاتمی، ۵)دیوان فتحی، ۶) رساله منظومه از یکی از شعرای فارسی‌زبان که نام مؤلف آن تصریح نشده. در باب دیوان نظامی این چند سطر مندرجست: «دیوان نظامی تألیف المولی نظام‌الدّین ابی‌محمد جمال‌الدّین یوسف بن مؤیدالگنجوی الاویسی متوفی سنه ۵۹۷ اوّله: یا اشرف البریه یا سیدالوری، الخ... به قلم تعلیق به خط پیراحمد بن اسکندر. تم تحریره فی سنه ۹۲۳ و هو باللغه الترکیه!

این عنوان که برای کتاب مزبور نوشته شده با آنچه از نام و نسب نظامی در شرح حال وی پیش از این آوردم مسلم می کند که جز دیوان نظامی گنجوی چیز دیگری نیست. اما چنان می‌نماید که نسخه قاهره باز اشعار دیگری دارد و اگر جمله‌ای که مؤلف آن فهرست آورده و گوید آغاز آن نسخه است یعنی مصرع «یااشرف البریه یا سید الوری» مطلع قصیده‌ای یا غزلی از نظامی باشد پیداست که در آن نسخه اشعار دیگری هست که در نسخ‌هایی که تاکنون دیده‌ام

نیست...» ایستردیم علی افندی‌نین کتابی‌نین همن صفحه‌سینی دقّتینیزه چاتدیرمیش اولام، او صفحه‌نین فوتوسونو ملاحظه ائدیریک!

۴۸۹ ﴿من فهرست الكتبخانة الخديوية﴾

أوراقه ۳۸۲ ومسطرته مختلفة ﴿بقلم مختلف﴾

عدد

۱ ﴿ديوان نظامى﴾ تأليف المولى نظام الدين أبى محمد جمال الدين يوسف بن مؤيد الكنجوى الأويسى المتوفى سنة ۵۹۷ أوله يا أشرف البرية يا سيد الورى الخ ﴿بقلم تعليق﴾ بخط بيرأحمد بن اسكندر تم تحريره فى سنة ۹۲۳ وهو باللغة التركية

۱ ﴿ديوان مسعود﴾ أوله توحا كى ا كرم سربرى بتيغ جفا الخ ﴿بقلم تعليق﴾

۱ ﴿ديوان هاتفى﴾ أوله اى حسن جهان كيرت آرايش دوران ها الخ ﴿بقلم تعليق﴾

۱ ﴿ديوان خاتى﴾ أوله بدان رخساره است اميد چشم دلفكارترا الخ ﴿بقلم نسخ﴾

۱ ﴿ديوان فتحى﴾ أوله اى داشته در قبضه قدرت دو جهان را الخ ﴿بقلم نسخ﴾

۱ ﴿رسالة منظومة﴾ أولها اى ناله زار دردمندان ازتو الخ

نس ۱ ج ۱ نخ ۱۸۶ نع ۹۵۴۷ *

علی افندی حلمی‌بن سلطان الداغستانی مجموعه‌نی بوتونلوکله نظامی گنجوی‌یه عاید بیلمیش و قیدلرینده باشقا ایضاحلار وئرمه‌میشدیر. حال بو کی مجموعه‌نی آراشدیردیقدا، اونون ایکی نظامی‌یه عاید اولا بیلدیگی اورتایا چیخیر.

۱ــ گنجه‌لی نظامی ۲ــ قارامانلی نظامی (نظامی قونوی). خدیویه نسخه‌سی‌نین تایی دنیانین آیری کتابخانالاریندا و موزه‌لرینده هله تاپیلمایب، اولسا دا، اوزه چیخمایبدیر. خدیویه نُسخه‌سی‌نین (دیوان نظامی) الفبا اساسیله دقیق سیرالاندیغی ماراق دوغوران بیر موضوعدور. بئله کی، بیر مجموعه‌ده اوچ دفه سیرالاما گئدیر. یعنی «الف»دن «ی»یه دوغرو اوچ دفه سیرالانما گؤرونور. بو منی داها آرتیق ایناندیردی کی، مجموعه مختلف نظامی‌لردن اولا بیلر. ایلک

بؤلومون شعر دیلی، شاعـرلیک سبکی و آیری ـ آیری شعر عنصرلری و قصیده‌لر اولان ممدوح‌لارین آدلاری، ائله‌جه ده خمسه‌دن تاپدیغیم اؤرنک‌لر، اونون نظامی گنجویه عاید اولدوغونو ثبوت ائدیر. ایکینجی و اوچونجـو بؤلومـون ده شاعـــری نظامی گنجوی دن ایکی عصر سونرا دنیایا گلـن قارامـانلی نظـامی‌یـه عایـددیر، خدیویه نسخه‌سی‌نین سونونجو سیرالانان بؤلوموندە اولاراق و بعضی تـذکره‌لـرده قاراmanلی نظامی‌نین آدینا قید اولونان بیت‌لر، ائله‌جه ده گنجه‌لی نظامی‌نین دویغـو و شعر دنیاسیندان فرقلی گؤرونن او بؤلوم، ائله قارامانلی‌یا عاید گؤرونور.

پروفسور علیار صفرلی و خلیل یوسـفلی: «آذربایجـان ادبیـات تـاریخی»نـده یازیرلار؛ «نظامی لیریک شعرلر توپلوسو اولان «دیوان»نی اؤزونـون بیـر قیدینـه گؤره شیروان شاهی اَخستانا باغیشلامیشدیر. بو«دیوان»نی گؤرن اورتـا عصـرین مؤلف‌لری اورادا ایگیرمی‌مین بیته یاخین بیر مقدار دا، شـعرلر توپلانـدیغینی قیـد ائدیرلر». (آذربایجان ادبیاتی تاریخی ـ علیار صفرلی ـ خلیل یوسفلی ـ رئداکتور: سـوی‌تـورک ص ۱۱۲، چاپ تهران، ۱۳۷۶).

نظامی‌نین اثرلری اوزره چالیشان وحید دستگردی یازیر:

«... اینک هشت نسخه به نام دیوان قصیده و غزل نظامی که پنج نسـخه از هندوستان، و دو نسخه از لندن و یکی از برلن و یکی از تبریز اسـت...» (گنجینـه گنجه‌ای، ص ۸۸، نشر قطره).

دئمک لازمدیر کی، وحید دستگردی‌نین الینده اولان نسخه‌لرده نظـامی‌نـین تورکجه شعرلرینه اشاره ائدیلمیر. او قید ائدیر:

«دیوان کامل نظامی در عصر صفویه وجود داشته و صائب در سـفینه خـود و نگارنده سفینه آقای خلخالی از آن دیوان و قصیده‌ها و غزلهـای نایـاب و مسـلم نقل کرده‌اند».

الآله کلمه‌سی

اللـه سؤزونون «الآله» شکلینده یازیلماسی باره‌ده دکتر بهـروز ثروتیـان، نظـامی گنجوی آدلی اثرینده بئله قید ائدیر:

«.. ضبط «بسم الله الرحمان الرحیم» به صـورت بسـم الله الـرحمن الـرحیم و یـا قرائت شکل اخیر به صورت اول، طبع بحث از ریشه‌یابی لفـظ مبـارک «الله» را پـیش می‌آورد که از همان آغاز اسلام مورد نظر پژوهندگان و صاحبنظران بوده و نظـامی نیـز صحت کلمه «آلاله» به جای «الآله» = «ال + اله» مـی‌کشـد. تـا وزن مفـتعلن مفـتعلن فاعلان (بحر سریع مطوی موقوف) راست بیاید و در این کشاکش احتمالا نظری نیز بر کلمه «رحمان» و تلفّظ آن با حرف دوم متحرک دارد. تا خواننده ناگزیر بر تحقیق بـوده بداند که این کلمه نیز بر عرب جاهلی ناشناخته بوده است...».[1]

ماراقلی‌دیر کی، الینیزده کی «دیوان نظامی»نین باشـلانقیجی اولان، ایلـک بیتین ایکینجی مصرعینده ده «اعلی الآله ذاتک قدر و منزلا» «الآله» شـکلینده یازیلان کلمه ایله راستلاشیریق.

گؤرونـور کـی نظـامی «الله» سـؤزونو فارسـجا و تورکجـه اثرلـری‌نـین هـر ایکیسینده عینی شکیلده یازمیشدیر. چوخ سئویندیریجی‌دیـر کـی، مُحرّیرلـر هـر ایکی دیلده اولان اثرلرده لفظ جلالـه‌نـین شـکلینی دَییشـدیرمه‌دن نظـامی‌نـین یازدیغی کیمی کـتابت ائتمیش و گونوموزه چاتدیرمیشدیرلار.

دیوان نظامی‌ده اولان دیل نورماسی

تورکجه دیوانداکی شعرلردن گؤرونور کی، نظامی گنجوی‌نـین دؤورونـده گئـدن دیل نورماسی، کـتاب «قورقود»دان سونرالاردا یارانمیش بیر دیلین محصـولودور.

---

۱. قایناق: نظامی گنجوی ـ دکتر بهروز ثروتیان ـ میرزا ابراهیموف ـ ناشر ـ ارک تبریز.

نمونه اولاراق نظامی‌نین شعرلرینده گلن بیر نئچه اسکی تورک منشـألی سـؤزلره دقت ائدک.

طونادا = تونادا: دون گئیدیره / بزه‌یه

بیت:

حکم قیلدی که جهـانی تونـادا بـاد بهـار

چون چمن ملکنه شاه اولدی مقرّر نرگس

سؤکو: نیزه / جیدا

بیت:

گؤزنو کؤیه تیکیب باشی دیکلدی سؤکویه

اولـدو سـان دشـمن دارای دلاور نـرگس

قت = قات: یان / حضور

بیت:

اول کیم قتینده دینی بی‌قدردیر نئجه کیم

جاهل قتینده عـالم، عـالم قتینـده جاهـل

ایشیک: آستان / درگاه/ قاپی

بیت:

هم جلال قدرله قدرین ایشیگی‌دیر فلـک

هم کمال امنله ملکین حریمی‌دیـر حـرم

ام: درمان / داوا

بیت:

سئومینلر ذاتـینی بیر درده اولسون مبـتلا

که آنلرین دردینه اولمایا اؤلومدن غیری‌ام

اوزلر: ایستر، حسرتینی چکر، آرزو ائدر

بیت:

یوز اوروب تورپاغـا او یـوزلری اوزلـر لالـه

گؤز آچیب باغدا اول گؤزلری گؤزلر نرگس

اؤیسر: اؤیسه‌مک / اؤکسه‌مک: (اوزسه‌مک، زـــ ی، اولموش (اوزله‌مک/ ایسته‌مک)

بیت:

حشمتیله دوشمنین اولدم اؤیسر سانه کـیم

حق قتینده بوله احمد حرمتینـی بـوالحکم

گیدرمک: کدرمه‌دی (گیدرمه‌دی = کنارا قویمادی)

بیت:

دیلدن اولونجا سوره نوری گدرمـه‌دی تا مصحف جمالینه قیلدی نظر چیراق

یـیلماق / ایلماق: سورعتیله گئتمک، سورعتله سورمک. (ییلماق = اورکمک)

بیت:

سرعتیله یلسه (ایلسا) بین یل (ییل) یل (یئل) کبی فلک (فلک) فلک

بولمیه (بولمایا) جاه و جلالین بحرنه حد و کنار

چاپن (چاپین): اینجه توخونموش پارچا (بئز)

بیت:

نئجه‌کیم فرآش چاپین شیوهً لیل و نهـار

گه دؤشه‌یه فرش عنبر گه طوتا چتر سیاه

دکلو: قدر/ دک / تک /تکی

بیت:

لشکر دوشمن نه دکلو چوخ ایسه اولدوز کیمـی

آفتـاب طلعتـین گؤردوکـده اولـور تـار و مـار

ایندیســه بیــت‌لرینــی اوخودوغومــوز اســکی تورکجــه‌ده اولان ســؤزلرین بعضی‌لری‌نین «کتاب دده قورقود»دا اولان نمونه‌لرینی اوخویوروق:

توناتدی (توناتماق):

ــ یالین گؤرسه توناتدی

گیدردی (گیدرمک):

ــ اوغلان بوغانین آلنـیندان یومروغون گیدردی

قاتـیندا (قتینده):

ــ باییندیرخانین قاتـیندا سنه غضب اولا

دکلو (قدر ـ تک ـ دک)

آمما بیر قوش دکلو اوغلاندیر

نظامی‌نین فارسجا و تورکجه اوخشار ترکیب و تشبیه‌لری

نظامی‌نین تورکجه شعرلرینده اولان بیـر چـوخ ترکیـب‌لـر و تشـبیه‌لـر وار کـی، نظامی‌نین خمسه‌سی‌له توتوشدورولدوقدا. معنا، مضمون و عباره‌لرین بیرــ بیرینـه یاخین و بنزر اولدوغو گؤرونور. اؤیله کی بعضا بیری او بیریندن ترجمه دئمکـدیر. بودا هر ایکی اثر یارادیجی‌سی‌نین بیر اولدوغونا باشقا بیر دلیل‌دیر.

نرگس

ساناسان دوشدو نجومیله فلک عکسـی یئـره

صحن باغ اولالـی سـبزیله سراسـر نـرگس

هـــزاران نـــرگس از چـــرخ جهـــانگرد

فرو شـد تـا برآمـد یـک گـل زرد.(خمسـه)

نرگس / سیماب

گر زر و سیم گؤزوندن یاغیر ایسه نه عجـب

بؤیلـه کـیم جودنلـه اولـدو تـوانگر نـرگس

ز سنبل کرد بر گل مشک بیزی
ز نرگس بر چمن سیماب ریزی (خمسه)
چو مرغی نیم کشت افتان و خیزان
ز نرگس بر سمن سیماب ریزان (خمسه)
پس از او در غلامان و کنیزان
ز نرگس بر سمن سیماب ریزان (خمسه)

خنگ / راه

خنگ گردون گردله سیّاره‌وش سیر ایلـه‌سـن
دولت و بخت و شرف اولار او گنجـه پیـک راه
فلـک بـر سـبز خنگـی تنـدخیز اسـت
ز راهش عقل را جای گریز است (خمسه)

زرکش /علم /سنجق

علم و سنجق زرکش نه سببدن گؤتورور
گر سریر چمنه اولمادی سرور نـرگس
زهد نظامی کـه طـرازی خـوش اسـت
زیر نشین علم زرکش است (خمسـه)

سپر / کل نیل: نیلوفر

لاجـوردی سـپری وئـردی گـول نیـل الینـه
اوردی (هوردی) اؤز باشینا آلتون سولو مغفر نرگس
نیلـــوفر از آفتـــاب گلرنـــگ   بر آب سپر فکنده بـی‌جنـگ (خمسـه)

نرگس (باشی جوشماسی)

چیقزینار باشی، قارالار گؤزو ظلمتــده

سده عالیینی ائیله دی منظر نــرگس

بنفشـــه دگــر بــاره شــد مشــکپوش

سر نرگس آمد زمستی به‌جوش (خمســه)

نور: شکوفه / غونچا

هانی آغزین کیمی بیر شیوه‌یه مظهر غنچــه

هانی چشمین کیمی بیر نــور مصــور نــرگس

شـــاخ زنـــور فلـــک انگیختـــه در قدم سایه درم ریخته (خمســه)

لشکر گل

لشگر وردی چو جمع ائیله‌دی بیر صــورتیله

عسگربردی هلاک ائیله‌دی یکسر نــرگس

تـــا بـــه حمـــل تخـــت ثریـــا زده

لشکر گل خیمه به صحرا زده (خمسه)

نعل / هلال (ممدوحون آتی‌نین نالینی هلالا اوخشاتماق)

نعل پای اسبینه بنزتمـه‌سـه اوزون هــلال

اولماز ایدی گوشه ـ گــوش فلکــده گوشــوار

گــر از نعلــش هــلال انــدازه گیــرد

فلک را حلقه در دروازه گیرد (خمسه)

نــاف شــب آکنــده زمشــک لــبش

نعل مه افکنده سم مرکبش (خمســه)

رقم: خط، نشان

ایللر اولدو کیم شها سعی ایله ائتدیم جست جو

دفتـــر عالمـــده بولمـــادیم ســـعادتدن رقـــم

یافته در خطه صـاحبدلی سکه نامش رقـم عـادلی

تیغ مریخ: سیاره

مریخ کیم توتوبدور خشم ایله الـده خنجـر

ایســـترکی دشـــمنینله اولا ســـنین مقابـــل

مـــریخ بـــه تیـــغ و زهـــره باجـــام

به راست و چپش گرفته آرام (خمسه)

مجدر

بیر غزل گؤزلری وصفینده دئدیم کی یئردیـر

گـر ائـده چشـم بیاضـینی مجـدر نـرگس

ملک تو رخنه ز خـون خـوردن مظلومانسـت

حیض خورشید خـورد مـه کـه مجـدر گـردد

(گنجینه گنجه‌ای ـ وحید دستگردی)

زمرد / افعی

حرز ائتدیردی مگر سویوغون افعی‌سـیندن

کی زبرجددن ائدیر بـالش و بسـتر نـرگس

چشـم افعـی چـو زمـرد نگـرد کـور شـود

گوش ابلیس چـو قـران شـنود کـر گـردد

(دیوان قصاید و غزلیات نظامی گنجوی ـ سعید نفیسی)

و زین پس بر عقیـق المـاس میداشـت

زمرد را به افعی پاس میکاشت (خمسه)

تورکجه دیواندا، نظامی‌نین ممدوح‌لاری:

۱. محمدخان.

«کیمدیر اول خسرو آفاق محمـدخان کـیم

گـرد راهینـدن ائـدر دیـده منـور نـرگس»

دکتر برات زنجانی یازیر: «...از این رو مداحان محمـدجهان پهلـوان، و قـزل ارسلان، و ارسلان و طغرل را شاه، شهنشاه نامیده‌اند (۲..).»

یئنه همن قایناقدا یازیر: «... و به ستایش اتابک محمد جهان پهلوان پرداخته نام او (محمد) و کنیه‌اش (ابوجعفر) و القابش را (شمس الدین والدنیا ـ آفتاب عالم افروز)، (تاج بخش)، (ملک اعظم)، (اتابک)، (شاه آفاق) می‌شمارد.(۳)

بئلـه‌لیکلـه، نظـامی‌نـین خسـرو و شـیرین اثرینـده اوخودوغومـوز (شـاه آفاق)دئدیگی شاه، همان محمد جهان پهلوان ائل‌دنیـز اوغلـودور. (شـاه آفـاق ـ خسرو آفاق) الیمیزده کی تورکجه دیوان نظامیده ده آدی چکیلن «محمد خـان» محمدجهان پهلواندان باشقا بیر کیمسه اولا بیلمز.

قید ائدک کی تورکلر قدیم دؤورلرده اتابک‌لره لقب اولاراق، «خان» سـؤزونو، شاه یئرینه ایشله‌دیرمیشلر. دکتر «رضا نور» سلجوقی‌لر تاریخینده ده محمـدخان حقّینده بئله یازمیش: «جهان پهلوان اتابک محمدخان»(۴).

کیم دیر اول خسرو آفاق محمـدخان کـیم

گـرد راهینـدن ائـدر دیـده منـور نـرگس

(دیوان ترکی)

چو شه پرداخته در سـلک اوراق   مسجل شد بـه نـام شـاه آفـاق

(مخزن الاسرار)

اگر برگ گلی بیند در این بـاغ   نه نـام شـاه آفـاقش کنـد داغ

(مخزن الاسرار)

داها چوخ «شمس‌الدین و الدنیا» لقبی ایله تانینان محمد جهان پهلوانا، «شاه آفاق ـ خسرو آفاق» لقبینی، ائله نظامی وئریب، فارسجا و تورکجه شعرلرینده ده قید ائتمیشدیر.

اولموشـام شـاها حقـارت تورپاغینـدا پایمـال

منی تورپاقدان گؤتور چون سن گونش من ده نم

(گونش = شمس)، گؤرونور کی او ایسته‌دیگی یئرلرده محمد جهان پهلوانین لقبلریندن فایدالانیب، اؤز ممدوحینا شاعـرانه اشاره‌لر ائدیرمیش.

بئله نظره گلیر کی، نرگس ردیفلـی بـو قصـیده‌ده آدی گلـن «محمـدخان» محمد جهان پهلوان خان ایلدگز (ائلدنیز) اولسـون. او، تاریخـده جهـان پهلـوان، محمدخان جهان پهلوان و محمد خان آدیلا قید اولونوبدور.

«گؤتورَر باشینه زر نئریه دیلرسه گئـدر

عهد عدلینده ایا شـاه مظفـر نـرگس»

دئمه‌لی، اتابکلرین اقتدارلی امیرلرینه شاه لقبـی و خـان لقبـی وئریلمیشـدیر. نظامی گنجـوی ایسـه هـم خمسـه‌ده، هـم ده تورکجـه شـعرلرینده او لقبلـردن فایدالانیبدیر.

۲. جهانبخش / مظفر= قزل ارسلان

دوکتور برات زنجانی «شرح مخزن الاسرار نظامی» ده یازیر:

«... به مدح قزل ارسلان پرداخته و پس از ذکر نام او (قزل شاه) و القـاب او (جهان بخش مظفرالدین والدوله، شاه مغرب...)».

گؤرونورکی «جهان بخش، مظفرالدین والدوله (= مظفر) شاه مغرب قیزیل ارسلانا وئریلن لقبلردیر.

جهان بخش ـ مظفر

جهان بخش آفتاب هفت کشـور که دین و دولت از وی شد مظفر

(خمسه)

«بیر خداوند[1] جهان بخش سما قدر کی اونــون
باغ قدرینده مه و مهر اولا کمتــر نــرگس»

«گؤتورَر باشــینا زر نئیــره‌یــه دیلرســه گئــدر
عهــد عدلینــده ایــا شــاه مظفــر نــرگس»

منجه، نظامی نرگس ردیف‌لی قصیده‌سینده هر ایکی قارداشدان آد آپـارمیش (محمدجهان پهلوان و قیزیل ارسلان) و هر ایکیسی‌نـین احترامینـی بیـر یئـرده ساخلامیشدیر.

۳. سلطان جمال [الدین]

«شهریار نوجوان سلطان جمال اول شاه کیم
خســرو عــالی علــم‌دیــر والــی والا همــم»

بئله نظره گلیر کی، بیتده آدی گلن سلطان جمال، اتابک‌لرین همداندا حکـوم سورن و او سلاله‌نین عدالتلی امیرلریندن اولان جمال‌الدین اولموش اولسون. بونا گؤره‌کی، نظامی‌نـین دؤورونـده او (جمـال‌الـدین آی آبـه) همـدان امیرلیگینـده حکومت ائدیردی. اونون حقّینده «راحة الصدور و آیة السرور» کـتابیندا کفایت قدر معلومات واردیر. «جمـال‌الـدین آی آبـه» و نظـامی گنجـوی‌نـین حیـاتی دؤورو یازیلان راحةالصدور و آیة السـرور دا بئلـه بیـر قیـد واردیـر: «... و بـه دارالملـک همدانش پادشاه عادل ملـک الامـرا جمـال‌الـدین ای آبـه الاعظـم اتـابکی عـز نصره...»[2].

بو آتابگ جمال، طغرل بن ارسـلانین خـاص حـاجبی (وزیـر دربـار) ایمـیش (راحةالصدور.صفحه ۳۳۱) همن قایناقدا قید اولونور:

«... خداوند پادشاه ملک الامرا جمال الدین آبـه الاعظـم اتـابکی کـه یکانـه [یگانه] این زمان و نیکو سرشت جهان بود و بقیت عمارت عراق از او بود».

۱ـ خداوند ـ شاه، پادشاه

۲ـ راحة الصدور،.ص ۴۰.

۴. سنجر / طغرل:

«بـو سـنجر ایلـه طغـرل وصـفینی ای نظـامی

جیزسان مراد ائدرسن شه قاپوسـینه دوغـرول»

شعردن آیدین اولور کی، نظامی‌نین حیاتی دورو یاشایان «سـنجر و طغـرل» اشاره‌دیر. بودا گؤستریر کی، نظامی‌نین یاشادیغی ایللرده حیاتدا اولان «سـنجر و طغرل»دان دانیشیلیر، بو سنجر«ملک سنجر» و طغرل ایسه، طغرل بـن ارسـلان اولمالیدیر. قیزیل ارسلان ملک سنجری دوستاقدان خلاص ائدیب، عراق عجم‌ده تاختا چیخاردیر. سـلجوقلارین تـاریخینی یـازان محمـد بـن علـی بـن سـلیمان الراوندی، اؤز کـتابیندا قید ائدیر: «و اتابک قزل ارسلان بدر همدان آمـد و ملـک مقرر شد ملک سنجر بن سلیمان را از قلعه بیاورد....، سنجر را با (به) قلعه فرستاد و خود برتخت نشست...»[1]. همن قایناقدا مصحح یـازیر[2]: «ظـاهر ایـن اشـعار از سلطان طغرل است. و مراد از «سنجر» ملک سنجربن سلمان اسـت کـه اتابـک قزل ارسلان او را در زمان حبس سلطان طغرل بن ارسـلان بـر تخـت سـلطنت نشانده بود»(۵).

بئله لیکله «بو سنجر ایلـه طغـرل وصـفینی» مصـرعینده آدی گلـن سـنجر «ملک سنجر بن سیلمان» ایله «سلطان طغرل بن ارسلان» اولمالیدیر.

نظـامی گنجـوی‌نـین حیاتـــیندان سـونرا، سـلجوقی‌لـر حـاکمیتی دئـوریلیر، خوارزمی‌لر ایش اوستونه گلیر، و بیر داها سـنجر و طـوغرل آدینـدا حـاکم اولان اولمور. بونا گؤره بو شعر یالنیز نظامی گنجوی دورو یازیمالی اولور. سلجوقی‌لـرین سون ایللرینده نظامی تخلص ائدن و تورکجه شعر دئیه‌ن ائله نظامی گنجوی اولا بیلیر. تاریخده ائله بیر باشقا نظامی تخلص ائدن شاعر تاپا بیلمه‌دیک کی، توغرل و سنجر زمانی یاشایـیب شعر یازمیش اولسون.

۱ـ راحة الصدور و آیة السرور، ص ۳۶۳.

۲ـ اتک یازی، ص ۳۶۹.

۵. میراحمد:(امیراحمد)

سلطان ابوالفضایل میراحمد اول ملک کیم

بیر بحردیر کی بولماز عقل آنه هیچ ساحل

نظامی اؤز شعرلرینده اونو فضیلتلی‌لرین شاهی و سلطانی آدلاندیریر. نظـامی دورو حیات سورن میر احمد (امیراحمد)، یالنیز «فلـک‌الـدین احمـد» اولـور. اونـون حقّینـده کسروی معلومات وئرمیشدیر. کسروی «شهریاران گمنام» کـتابیندا قیـد ائـدیر کـی، «فلک‌الدین احمد» علاالدین ارسلان اوغلو آذربایجاندا حاکم اولموشدور.

۶. سعد:(اتابک سعد)= سعد زنگی

بونو بولدوم چاره کیم بوسعدله اولام قـرین

اولاکیم فیض اولا ذاتیندن سعادت بانه هم

اتابک سعد (زنگی)، سلغور شاهین آتاسیدیر. او ۶۱۴ (هـ . ق) سلطان محمـد خوارزمی ایله دؤیوشور. سلطان اونا ظفرچالیر، او یاخـالانیر، فـارس بؤلگـه‌لرینـده حاکم اولور.

خدیویه نسخه‌سینده سیرالاما نئجه داوام ائدیر

دیوان ادبیاتیندا بیر عنعنه اولاراق، «دیوان نظامی»نـین دا سـیرالاما موضوعسـو دقته لایق‌دیر. دیوانین ایچَریسینه داخل اولونان شعرلرین اوچ دفـه سـیرالاندیغی معلوم اولور. چوخ سئویندیریجی‌دیر کی، کاتیب شعرلرین سـیرا ایلـه یازیلماسـینا اؤنمله یاناشمیشدیر. بو سیرالاما نظامی‌نین بیر نفرین یوخ بلکه باشقا نظـامی‌نـین ده اثرلری‌نین همین دیوانا داخل اولدوغونو گؤستریر. نظـره گلیرکـی، بـو شـعرلر بیرجه شاعـرین اثرلری اولسا ایدی، یقین کی اونو بیر دفه سیرالایاردیلار. یعنـی، ایندییه‌دک بیر شاعـرین دیوانینی بیر مجموعه‌ده ـ اوچ دفه سیرالامیشـدیرلار. بیر دیوان دا اوچ دفه سیرالاما گئتمیشدیرسه، سیرالانیب قورتاران هر بؤلومون بیر شاعـره عایـد اولـدوغونو باشـا سـالیر. دئمـک لازمـدیر کـی، ایلـک سـیرالانان

شعرلر(قصیده و غزللر) نظامی گنجوی‌یه عایددیر. سون ایکی بؤلوم ایسه قارامانلی نظامی‌یه عاید گؤرونور. ایلک و سون بؤلومون آراسیندا ۱۷ فارسجا غزل و بیر فارسجا تخمیس گؤرونور. (فارسجا بؤلومو ده ائله قارامانلی نظامی‌یه عاید بیلدیک، بونا گؤره کی، محمد طاهر بورسالی، عثمانلی موالّفلری آدلی کتابیندا، قارامانلی نظامی‌نین فارسجا شعرلر یازدیغینی و خواجه حافظ شیرازی‌نین شعرلریندن تخمیس‌لر ائتدیگینی بیلدیرمیشدیر. بورسالی‌نین «تذکره سهی»دن گؤتوردوگو معلومات اساسیندا، الیمیزده اولان دیواندا، حافظین،

«عیب رندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت

که گناه دگری بر تو نخواهند نوشت»

مطلعلی غزلی‌نین تخمیسینی قارامانلی نظامی‌یه گؤروروک. بو ایکینجی بؤلومده سیرالانان شعرلرله، اوچونجو بؤلومون سونونا قدر اولان شعرلرین قارامانلی نظامی‌یه عاید گؤروندویونو گؤستریر. خدیویه نسخه‌سی‌نین کتابت تاریخی (۹۲۳) گؤستیریر کی، گنجه‌لی نظامی‌دن سونرا قدرتلی شاعر اولوب، ایراندا یاشاییب، تحصیل آلیب، سونرا قونیه شهرینه گئدن قارامانلی نظامی‌دن باشقا، تذکره‌لرده قیده آلینان بیر نظامی یوخدور.

حسن چلبی ایسه تذکره‌سینده قارامانلی نظامی حقّینده دیرلی معلومات وئرمیشدیر. (مقدمه‌ده قارامانلی نظامی بؤلومونده کی ایضاحلاریمیزا باخا بیلرسینیز).

اوچونجو بؤلوم ایسه داها دا دقّته لاییق گؤرونور. بو بؤلومده «آ» حرفی‌له باشلانیب «ی» حرفیله باشا چاتیر. دقّتله یازیلیب، ابجد الفباسیله دوزگون صورتده سیرالانیبدیر. سیرالانمالارین ملاحیظه‌سینده بو نتیجه‌یه چاتماق اولور کی، نظامی گنجوی‌یه عاید گؤرونن ایلک بؤلومون بیر چوخ حصّه‌لری آرادان گئتمیشدیر. منه ائله گلیر کی، بو بؤلومون یوخ اولان حصّه‌لری پیر احمد ابن اسکندرین استنساخ ائتدیگیندن سونرا آرادان گئتمیشدیر. دیوانین ایلک شعری‌نین سون صفحه‌سی‌نین و یا سون صفحه‌لری‌نین یوخ اولدوغو آیدیندیر. بونا گؤره‌کی،

دیواندا گؤردویوموز شعرلرین آخیریندا رسم اولونان علامت بو شعرین سونوندا گؤزه توخونمور. خطّاط بوتون شعرلرین سونوندا بئله بیر علامت قویموشدور:

الیمیزده کی دیواندا اوخودوغوموز ایکینجی شعر «نرگس» ردیفلی قصیده‌دیر. نرگس ردیفلی قصیده‌نین ده باشلانیش حصّه‌لری یوخدور. دئمک شعرین بیزه معلوم اولمویان صفحه‌لری آرادان گئتمیشدیر. ال یازمانین اتک‌لرینده سونرا یازیلاجاق اولان صفحه‌نین ایلک کلمه‌سینی ملاحظه ائدنده، آیدین اولور کی، نرگس قصیده‌سی‌نین ایلک بؤلومو و دیوانین «یا اشرف البریه یا سید الوری» مصرعیله باشلانان شعرین سون حصّه‌لری آرادان گئتمیشدیر.

سونراکی دورلرده کتابین واراقلارینین سایینی باشقا بیر قلمله نوتا آلانلارین یازدیقلاری سایلاری دا (عددلری = واراقلارا قویولان سای عددلرینی) گؤزدن کئچیره‌نده دیوانین ایلک شعریله نرگس پوئماسیندان ۵ واراغین دوشدویو آیدینلاشیر.

قارامانلی نظامی (نظامی قونَوی) حقّینده معلومات

قونیه شهرینین یاخینلیقلاریندا یاشایان قارامان بؤلگه‌سینده بیر فاضل انسانین اوغلو ایمیش. تذکره‌لرده یالنیز تخلّصوندن و آنادان اولدوغو یئردن سؤز گئدیر. آدی، کنیه‌سی، آتاسی‌نین آدی و اولا بیلن باشقا لقبلریندن هئچ بیر تذکره‌چی معلومات وئرمه‌میشدیر. حسن چلبی قارامانلی نظامی حقّینده بئله معلومات وئریر. «دیار قرماندن بر فاضل دورانک اوغلیدر. برجوان ماهروی.......... بو بر ایکی اشعار بلاغت شعار اول ناظم فصاحت دثارک کفتار ملاحت آثارندندر»:

گل عارضکه اولسه معارض عجب اولماز
کیم یوزی آچیلمیشده حیا و ادب اولماز
داغ غمک که مهر و محبت نشانیدر
سیمنده صقلرم که سعادت نشانیدر

قـدک قیامـه کلسـه فراقـک دوشـر دلـه

زیـــرا قیـــام فتنـــه قیامـــت نشانــــیدر

فصل کلـدر طلـب بـاده کلرنـگ ایـده‌لـم

نغمه جنکله عیش ایتمکه آهنگ ایده‌لـم

خاطرک بلبل و کل صحبتن ایلرس هوس

صبحدم کلشنه کل بربن و برسن کیده‌لم

چون خدنکینه آنک مانع‌اولان جوشن ایمـش

باری‌چون جنک ایده‌رز جوشنله جنک ایده‌لـم

نکـــارا سنســـز اولان دم نـــه دمـــدر

دم درد و غـــــم و وقـــــت ندمـــــدر

آیـاق باصـمش کـه قـانم دؤکـه دلبـر

بحمـــدالله هلـــه دمـــدر قدمـــدر

***

نظـــامی نظمکـــی آغزیلـــه خـــتم ایـــت

کـــه جملـــه نســـنه نـــک صـــوکی عدمـــدر

قـــوللروکی بیکنـــه اولدرمکیســـه عادتـــک

بو نظامی بنده کک صوچی نـه سـلطانم بـنم

خطک اول پیروزه درکم لعل ناب اوسـتنده‌در

لبلرک اول لعـل کـم در خوشـاب اوسـتنده‌در

خاک اول دل پرتو حسنندن استرسک نصیب

کافتابـک پرتـوی دائـم تـراب اوســتنده‌در

چشـم کریانمـده ای دلبـر خیـالی قـدکک

بـر نهـال تـازه درکـم جـوی آب اوسـتنده‌در

قامتم شول داله دؤنمشـدر کـه درد آلتنـده‌در
کؤزلرم شول عینه بکرزکم عـذاب اوسـتنده‌در
یوزک اوستنده وطن طوتسه کوزک اولمز عجـب
منـــزل مـــریخ چـــونکم آفتـــاب اوســـتنده‌در
زلـف و ابروکـی کـؤرنلردیر هـزاران آفـرین
شـــول معنبـــر چتـــره کـــیم مشـــکین طنـــاب
ای نظامی وصله شاد اولمه و هجرانـه ملـول
کایناتـک حـالی چـونکم انقـلاب اوسـتنده‌در

قایناق: (تذکره الشعرا، حسن چلبی قنالی‌زاده، ال یازما، مدرسه سپه سالار تهران)

حسن چلبی قنالی‌زاده‌نین تذکره‌الشعراسیندا شاعـرین حیـاتی بـاره‌ده قیسـاجا معلومات وارسا دا، اونون شعرلریندن ۱۷ بیت اؤرنک وئریلمیشدیر. تذکره چلبی‌دن سونرا بیر باشقا موالّـف ده اونـدان (قارامـانلی نظـامی‌دن) معلومـات وئرمیشـدیر (محمد طاهر بورسالی). او قید ائـدیر: «فـاتح سـلطان محمـد دورونـده یئتیشـن شاعرلرین سرفرازلریندن‌دیر. گنج ایکن وفـاتی تکمیلینـه مـانع اولـدی. تـذاکر و تراجم احوال کتابلریمزده ـ حضرت پادشاهین دعوت همایونی‌لرینه اتباع استانبوله گلمکده ایکن اثنای راهده ترک عالم فنا قیلدیغی محرزسه ده تذکره «سـهی»ده قرامانی اولدیغی و برای تحصیل ایراندن عودتندن صـونره «قونیـه»یـه گلـره‌ک وفات ائتدیگی محرزدر. اشعار ترکیه‌سندن ماعدا عربی و فارسـی شـعرلری واردر. خواجه حافظ شیرازی‌نین اکثر غزلیاتـینی تخمیس ایلمیشدیر کـه اشـعار فارسـده کی قوتینه دلیلدیر...» هر ایکی تذکره‌چـی اونـون سـلطان محمـد فـاتح زمـانی یاشایـیب سـلطانین دعـوتی ایلـه سـلطانین حضـورونا گئدنـده یولـدا اؤلـدویونو بیلدیریرلر.

دیوان نظامی‌نین ایلک بؤلومو ایله، سون بؤلومونون شعرلرینی نظرده آلدیقدا، ایلک و سون بؤلومون آرالاریندا گؤرونن فرقلرین بیری ده مصرعلرده گؤرونن فلسفی باخیشلاردیر. ایلک بؤلومده یئرلشن حماسی ـ بزمی قصیده‌لرین جمله‌لری‌نین ترکیب‌لری و شاعرین فکرینده گؤرونن چالارلار، اونو، سون بؤلومون داها آرتیق صوفیزمه اوغرایب، حافظ دؤورونـدن سونراکی مرحله‌ده اولان فارس شعرینین عرفان ادبیاتی‌نین چرچیوه‌لرینه اویغون گؤرونن خصوصیتیله فرقلندیریر. حالبوکی ایلک بؤلومده عرفانی اشاره‌لر و اصطلاح‌لار گؤزه چارپمیر.

تهران ـ ائل اوغلو

قیش ـ ۱۳۸۱

چکامه‌ی لامیه و نظامی

دکتر حسین محمدزاده صدیق

در نیمه‌ی دوم سده‌ی ششم هجری یکی از دلاوران ترکان سلجوقی موسوم به ارسلان بن طغرل و معروف به «شاه ارسلان طغرل» در سال ۵۵۵ در عراق و ایران مرکزی بر تخت سلطنت نشست و در سال ۵۷۳ هـ . وفات یافت و پس از او فرزندش طغرل بن ارسلان (۵۷۳ـ۵۹۰) زمام امور را بر دست گرفت. اینان بر عراق عجم، آذربایجان و سویهای آن حکومت می‌کردند که به «سلجوقیان عراق» معروفند و حکومت آنان بر این خطه‌ی کشورمان از سال ۵۱۱ هـ . الی ۵۹۰ هـ . دوام داشته است. دلاوران این سلسله عبارت بودند از:

سلطان محمود بن محمد بن ملکشاه سلجوقی (۵۱۱ ـ ۵۲۵ هـ . ق)

سلطان داود بن محمود (۵۲۵ ـ ۵۲۶ هـ . ق)

سلطان طغرل بن محمد (۵۲۶ ـ ۵۲۹ هـ . ق)

سلطان مسعود بن محمد (۵۲۹ الی ـ ۵۴۷ هـ . ق)

سلطان ملکشاه بن محمود (۵۴۷ ـ ۵۴۸ هـ . ق)

سلطان محمد بن محمود (۵۴۸ـ۵۵۴ هـ . ق)

سلطان سلیمان بن محمد (۵۵۴ـ۵۵۶ هـ . ق)
سلطان ارسلان بن طغرل (۵۵۶ـ۵۷۳ هـ . ق)
سلطان طغرل بن ارسلان (۵۷۳ـ۵۹۰ هـ . ق)

این سلاطین دلاور، همگی اهل فضل و ادب بودند و به پرورش شعرای عجم و تربیت آنان شهرت داشتند و شاعران و نویسندگان بزرگ فارسی‌گوی و فارسی‌نویس در خدمت آنان به سر می‌بردند و به تعریف و تمجید از بزرگواری‌ها و قهرمانی‌های آنان می‌پرداختند. از جمله ظهیر فاریابی، خاقانی شروانی، اثیر اخسیکتی، نظامی گنجوی، قوامی رازی، جمال‌الدین و کمال‌الدین اصفهانی و دیگران، در خدمت آنان توانستند ادب فارسی را مشحون از ترک‌ستایی و تمجید دلاوری‌های سرداران ترک بسازند.

از جمله‌ی آنان، «طغرل بن ارسلان» خود ذوق شعر داشت و ابیات ناب بسیار از او در «دیوان طغرل» مضبوط است. به گفته‌ی راوندی این رزم‌آور: «...در بزم بر فضلا نکته‌ها بگرفتی و بر شعرا بر سخن بیفزودی و شعرهای او مشهور و مذکورتر از آن است که به شرح حاجت افتد و دوبیتی‌های او خوش افتادی. یکی این است:

آنکس که جهان به پشت پایی می‌زد　　دوش آمده بد، در گدایی می‌زد
از وقت نماز شام تا گاه سحر　　صد نعره برای ناشتایی می‌زد

(راحة الصدور، ص ۳۳۳)

«ارسلان» پدر و «طغرل» پسر در میان شاعران پرآوازه‌ی عصر خود چنان محبوبیتی یافتند، که این شاعران در دیوان‌های خود چکامه‌های چندی به نام آنان ساختند و رواج دادند. از جمله‌ی آنان می‌توان به ترکیب بند معروفی از اثیرالدین اخسیکتی اشاره کرد که چنین شروع می‌شود:

چرخ یار ارسلان طغرل است　　کار، کار ارسلان طغرل است
از در ایجاد تا خط عدم　　گیرودار ارسلان طغرل است

هردلی کزداغ خـذلان فـارغ اسـت		دوسـتدار ارسـلان طغـرل اسـت

چرخ گردان با کمر شمشـیر نعـش		چتـر دار ارسـلان طغـرل اسـت

بارگـاه فـتح و ایـوان ظفـر		در جـوار ارسـلان طغـرل اسـت

شعر من سر بر نهم گردون کشـید		کاختیـار ارسـلان طغـرل اسـت

از جمله‌ی چکامه‌ها در تعریف این پدر و پسر «قصاید لامیه» است کـه شـاعران معروف آن زمان در سرودن این نوع ادبی با هم مسابقه می‌دادند و رقابت می‌کردنـد. عنوان قصیده را از حرف «ل»، حرف آخر نـام «طغـرل» گرفتـه بودنـد. یکـی از موفق‌ترین قصائد لامیه، قصیده‌ی اثیرالدین اخسیکتی است. اصل او از اخسیکت از روستاهای فرغانه بود و دیوان معتبری دارد. قصیده‌ی لامیه او چنین است:

بفراخـت رأیـت حـق، بـر تافـت روی باطـل

الـب ارسـلان ثـانی، شـاه ارسـلان طغـرل

بـر خـار قهـر بـادا چشـم بـدان کـه الحـق،

ملک است بس به‌رونق، شاه هست سخت عاقـل

هـردم عقـاب فتنـه در خـون خـود بغلطـد

از زخم باز چتـرش چـون مـرغ نـیم بسـمل

شاعر دیگر کمال‌الدین اصفهانی پسر جمال‌الدین است که شایسته است از او نام ببرم. وی «خلاق المعانی» لقب داشت و در حمله‌ی مغول به خوارزمشـاهیان در صف ترکان خوارزمشاهی شهید شد. وی «جلال‌الدین منکبرنی» پسر سلطان محمد خوارزمشاه را هم مدح گفته است.

قصیده لامیه‌ی وی چنین است:

ای در محیط عشقت سرگشته نقطـه‌ی دل

وی از جمال رویت خوش گشته مرکـز گـل

زلف تو بر بناگوش، ثعبـان و دسـت موسـی

خـال تـو در زنخـدان هـاروت و چـاه بابـل

دورسته درّ دنـدان چـون از رخـت بتایـد
گـویی مگـر ثریـا در مـاه کـرده منـزل
ای گـرد آسـتانت بوسـه گـه سـلاطین
وی مـاه آسـتینت قبلـه‌گـه افاضـل
پیوسـته بـاد از انسـان جـاه تـو در ترقـی
آسـوده دولـت تـو در ظـل شـاه طغـرل

در دیوان‌های اغلب شعرای نیمه‌ی دوم قرن ششم تا حمله‌ی مغـول در ۶۰۶ هـ . و کشتارهای مهیب مغول و شکست ترکان خوارزمشاهی، و ویرانـی ایـران، قصائد لامیه فراوان یافت می‌شود. این شیوه چنان مرسوم شد که هر کس در آن عهد خواست برای ممدوح خود قصیده غرّا بسازد، قافیه‌ی «طغـرل» را برگزیـد و چکامه‌ی لامیه سرود. درمیان این چکامه‌ها، که همه با قافیه‌ی «طغرل» سـروده می‌شوند، قصیده‌ی لامیه‌ی نظامی گنجوی، علاوه بر حفظ همه‌ی ویژگـی‌هـای چکامه‌های لامیه، از این جهت که به زبان ترکی آذربایجانی و به شـیوه‌ی کهـن دوره‌ی کلاسیک آن سروده شده است، اهمیت دو چنـدان دارد. صـورتی از ایـن چکامـه‌ی غـرّا در نسـخه‌ی خطـی «دیـوان حکـیم نظـامی گنجـوی» کـه در کتابخانه‌ی خدیویه‌ی مصر نگهداری می‌شود موجود است و اخیـراً توسـط آقـای «صدیار وظیفه» معروف به (ائل اوغلو) چاپ شده اسـت. ایـن چکامـه ظـاهراً در مدح «امیر ابوالفضائل فلک الدین احمد» معروف به امیراحمـد و میـر احمـد و در تداول عامه: پیر احمد سروده شده است[۱]. این چکامه چنین شروع می‌شود:

وصفینده اول جمالین ذکر ائتـدوگینی بـو دیـل
هـر کـیم ائشیتسـه آیـدیر: لله درّ قایـل

۱ـ برخی‌ها این چکامه را منسوب به «نظامی قره‌مانی» در مدح برادرش پیراحمد می‌دانند، ولی ویژگی‌های بیانی نشان‌دهنده‌ی آن است که چکامه در روزگاری بسیار جلوتر از روزگار قره‌مانی سروده شده است.

یوزونه قارشی گـؤزوم یاشـینی کـیم گؤررسـه
اولـدو سـانیر ثریـا خورشـید ایلـه مقابـل
پرخشم چشمینی چون قاشین ایچینده گـؤردوم
ساندیم کی ائیله‌میشدیر خورشید قوسـی منـزل
دیوانـه‌دیـر گؤرنـدن سـو عارضـین صفاسـین
بـاد صـبا آنـین چـین اورار آنـا سلاسـل

مسأله‌ی مهمتر دیگر که در این بررسی حائز اهمیت‌تر است، آنکه کمال‌الدین اصفهانی و دیگران در سرودن چکامه‌ی لامیه‌ی خود به لامیه‌ی نظامی گنجوی (۵۴۲ـ۶۱۴) نظر داشته‌اند و حتی برخی از ابیات او را عیناً به فارسی ترجمه کـرده و یا از آنها قوت و الهام گرفته‌اند. برخی از این ابیات را رودرروی هم می‌نهیم:

نظامی گنجوی:

اول زلف اول بناگوش ثعبان و دست موسـی
اول خـال، اول زنخـدان هـاروت و چـاه بابـل

کمال‌الدین اسماعیل:

زلف تو بر بنا گوش ثعبان و دست موسی
خال تو در زنخدان هـاروت و چـاه بابـل

نظامی گنجوی:

رأیین شعاعی ایله آفاق روشن ایـدی
اوج فلکده انجم یاندیرمادان مشاعل

کمال‌الدین اسماعیل:

در خط شب نمایش بر رهگذار فکـرت
از گـوهر معـانی افروختـه مشـاعل

نظامی گنجوی:

ای خـط استواده خطـین سـنین مـوازی

وی سطح آسمانه قصرین سنین مشـاکل

کمال‌الدین اسماعیل:

ای خط اسـتوارا انصـاف تـو مـوازی

وی سطح آسمان را درگاه تـو مشـاکل

نظامی گنجوی:

اطبـاق آسـمانی قهـرین اودا یاخـاردی

گر آرا یئرده لطفون اولماسا ایدی حایل

کمال‌الدین اسماعیل:

نه طاق آسمان را قهر تو خرقه کـردی

گر لطف تو نبـودی انـدر میانـه حایـل

نظامی گنجوی:

دیوانه در گؤرندن سو عارضین صفاسـین

بـاد صـبا اونونچـون اورار اونـا سلاسـل

کمال‌الدین اسماعیل:

لطفت عجب نباشد گر خصم بند باشـد

الا نسیم ننهـد بـر آب کـس سلاسـل

نظامی گنجوی:

نعل سم سمندین تاج سر سلاطین   *خاک در سر ایـین آب رخ افاضـل*

اثیرالدین:

ای گرد آستانت بوسه گه سلاطین   *وی ماه آستینت قبلـه گـه افاضـل*

نظامی گنجوی:

تیغیلـه هیکلینـی سـه پـاره ائیلـه‌ییبـدیر

بوینونو هر کیشی کیم قولون قیلیر حمایـل

اثیر الدین:

بچه دو نیمه زاید پرورده‌ی عطـارد گر بر دو پیکر او تیغش بود حمایل

نظامی گنجوی:

چون ذاتی وصفه گلمز ای دل! سؤزو اوزالتما

کاولا صداعه منجر ختم ائیله‌ییب، دعـا قیـل

اثیرالدین اخسیکتی:

مدح خـدایگان را پایـان پدیـد نایـد

لیکن پرید فکرت بیرون شد از منازل

در طول تاریخ، معدود اشعار و چکامه‌های ترکی نظامی گنجوی، ایـن شـاعر شافعی مذهب آذربایجان را در دیوان نظامی قرمانی، شـیعه‌ی متعصـب عثمـانی ستیز آسیای صغیر را رد کرده و به او منسوب ساخته‌انـد و گـر چـه در نسـخه‌ی خطی کتابخانه‌ی خدیویه‌ی مصر به صراحت بر کاتالوگ کتـاب عنـوان «دیـوان نظامی گنجوی» ذکر شده ولی باید دانست کـه در اصـل، مستنسـخ اثـر هـر دو دیوان را در هم ریخته و یکجا استنسـاخ کـرده اسـت و دیـوان غزلیـات نظـامی قرمانی را که در سطح بسیار نازلی از سخن کبار نظامی گنجوی قرار دارد به وی منسوب ساخته است. همین امر مستمسک گروهی بوده است که پژوهش در باب کشف دیوان ترکی نظامی گنجوی را رها ساختند و اینک که بـاب تحقیقـات در این زمینه باز شده است، گروهی دیگر نیز به دنبال کسب موقعیت‌های کذایی بـا سخنان خاله زنکی و تکرار مـلال‌آور اطلاعـات دسـت دوم کـه از دهـن اسـاتید نظامی پژوه ارجمند کشورمان مانند وحیـد دسـتگردی، سـعید نفیسـی و جـز آن می‌قاپند، سعی در بی‌بها جلوه دادن این تحقیقات می‌کنند. مـن ضـمن نصـیحت ارباب مطبوعات به اینکه به چنین سخن پراکنی‌ها نباید میـدان جـولان بدهنـد،

پژوهندگان را، و هم به پرهیز از رطب و یا بس‌بافی دعوت هم به تحقیق دقیق و سنجیده در کشف آثار خلاقه فارسی و ترکی نظامی گنجوی می‌کنم. همان‌گونه که مرحوم سعید نفیسی گفته، متأسفانه بسیار از آثار فارسی نظامی نیز، در دیوان‌های شاعران دیگر وارد شده است. برای کشف حقیقت همت لازم است. پرگویی و خاله زنکی بازی گره‌های پژوهش را نمی‌گشاید. همتی توأم، با صداقت باید بدرقه‌ی راه پژوهندگان گردد تا غث و سمین از هم جدا شود.

از میان اشعار فارسی نظامی گنجوی که در دیوان نظامی قرامانی وارد شده است می‌توان به غزلی با مطلع زیر اشاره کرد:

جان ندارد در جهان هرکس که بی‌جانان بود

آنکه هر جانش به جان ارزد مرا جان آن بود

و یا:

ای نقش‌بند چین خجل از روی رنگ‌آمیز تو

وی غرقه جان در خون دل، از صلح جنگ‌آمیز تو

استقبال از چکامه‌ی لامیه‌ی نظامی گنجوی در ادبیات فارسی و ترکی موضوع پژوهش بسیار گسترده‌ای می‌تواند باشد. اغلب شاعران قصیده‌سرا به استقبال آن رفته‌اند. مثلاً مولانا «قبولی شیروانی» قصیده‌ای در بیش از ۵۰ بیت به همان وزن و قافیه سروده است که چنین شروع می‌شود:

ای از طواف کویت مقصود کعبه حاصل

وی قبله‌گاه رویت مسجود کعبه‌ی دل

لاف صفای کعبه مست از صفای کویت

چون مروه را صفایی از کوی تست حاصل

تا آنجا که می‌گوید:

با باز و چرخ و طغرل چون در شکار آیی

یابی سپهر زنگی در بند پای طغرل

حقا که چشم گردون نادیده چون تـو شـاهی
اnـدر کمـال کامـل وانـدر علـوم فاضـل
با این کمـال نظمـم جاهـل همـی شـمارند
بسـتن نمـی‌تـوانم بـر خـود زبـان جاهـل...

و یا اهلی شیرازی در «طغرلیه»ی خود گوید:

ای بسته‌لب بـه عاشـق مشـکل‌تـر از در دل
حرفی بگو و بگشا در یک نفـس دو مشـکل
تا سـوی کشـت باغـت سـاغر شـود وسـیله
انگیخـت لالـه در سـنگ در راه تـو وسـایل
عشرت به گلستان کن، از جام لاله می کش
از شاخ ارغـوان زن بـر سـیخ مـرغ بسـمل...

وی ایـن قصـیده را دوبـار تجدیـد مطلـع کـرده وماننـد همـه طغرلیـه و لامیه‌سرایان به نظامی گنجوی اظهار ارادت نموده است و باز مانند همـه‌ی آنهـا ابیاتی را از نظامی به فارسی برگردانده است.

در طول تاریخ، از سده‌ی هفتم بدین سو بسیاری از فارسی‌سرایان گذشـته از آنکه به استقبال نظامی در نظیره‌سازی بر خمسه‌ی وی رفته‌اند، قصائد وی را نیز پاسخ گفته و حتی گاه تمام یک یا چند قصـیده و یـا چنـد بیـت و یـا ربـاعی و قطعه‌ای از او را به تبرک وارد دیوان خود کرده‌اند. چنانکه قصیده‌های بـا مطـالع زیر:

گر عاقلی مباش مقیـد بـه هـیچ جـا
نشنیده‌ای که ملک خدا، بنده‌ی خـدا

*

کردم نهان به جیب ز شمشیر یار سر
کز تیغ او فرو شده هر سو هزار سر

در دیوان «نظامی استرآبادی» شاعر قرن نهم وارد شده است.

قصیده به مطلع:

دوش رفـتم بـه خرابـات مـرا راه نبـود

می‌زدم نعره و فریاد کس از من نشـنود

در دیوان «فخرالدین عراقی» وارد شده است.

قطعه‌ی زیر:

گـدایان بینـی انـدر روز محشـر　　به تخت ملک همچون پادشاهان

همـه را بینـی انـدر فـر عبـادت　　تـو گفتـی آفتاباننـد و ماهـان

در کلیات سعدی وارد شده است. همچنین قطعه‌ای ۵ بیتی با مطلع:

نظر کرده به چشم رای و تـدبیر　　ندیـدم بـه ز خاموشـی خصـالی

نیز به نام سعدی ضبط شده است. چنانکه ربـاعی زیـر نیـز هـم در «دیـوان فارسی نظامی گنجوی» و هم در «کلیات سعدی» آمده است:

ای‌کاش که مردم آن صنم دیدنـدی　　تـا حالـت مـا را بپسـندیدندی

زان بـی‌دل و بـی‌قـرار گردیدنـدی　　بـر گریـه‌ی عاشـقان نخندیدنـدی

دیوان غزلیات حافظ نیز مشحون از تأثرات و تواردات اشعار نظـامی گنجـوی است. خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی از شعرایی است که ارادت خاصی به نظامی داشته است. حتی در جایی ضمن تصریح به نام او، شعر خود را با لطف سخن وی مقایسه کرده است:

چو سلک درّ خوشاب است شعر نغز تو حافظ،

که گاه لطف سـبق مـی‌بـرد ز نظـم نظـامی

وی تعابیر و عبارات زیادی از نظامی اخذ کـرده و در دیـوان خـود جـای داده است. برخی موارد آن چنین است:

نظامی:

او زلف بنفشه را دهد تاب

حافظ:

تاب بنفشه می‌دهد طره مشک سای تو

نظامی:

روزه گشای عاشقان از می ناب می‌کند

حافظ:

از می کنند روزه گشا طالبان یار

نظامی:

هم قصه‌ی نانموده دانی،
هم نامه‌ی نانوشته خوانی.

حافظ:

که هم نادیده می‌بینی و هم ننوشته می‌خوانی

و نیز حافظ، ساقی‌نامه‌ی خود را هم‌وزن مغنی‌نامه نظامی سروده است و مانند نظامی خطاب‌های دوبینی به ساقی کرده است.[۳]

علاوه بر آن متن بسیاری از غزل‌های منسوب به نظامی در دیوان حافظ وارد شده است و سعید نفیسی در مقدمه‌ای که بر دیوان نظامی نوشته، به این موارد اشاره دارد.

اگر بتوانیم بپذیریم که چکامه‌ی لامیه‌ی معروف از نظامی گنجوی است، باید بگوییم که حافظ مطلع آن را به فارسی برگردانده و مطلع غزلی از خود ساخته است. بدین‌گونه که نظامی فرماید:

وصفینده اول جمالین ذکر ائتدوگینی بـودل

هـر کـیم ائشیتسـه آیـدیر: لِلّـهِ دَرّ قایـل

که در دیوان حافظ به این صورت وارد شده است:

هر نکته‌ای که گفتم در وصف آن شـمائل

هـــر کـــو شـــنید گفتـــا: لِلّـــهِ دَرُّ قایـــل

عبارت «لِلّهِ دَرُّ قایل» جمله‌ی دعایی است یعنی: «خداوند، گوینـده را خیـر و برکت دهاد!»

معنای بیت نظامی چنین است:

«هر کسی ذکر ایـن دل را در وصـف آن جمـال بشـنود، خواهـد گفـت کـه خداوند، گوینده را خیر و برکت دهاد».

و معنای بیت حافظ این است:

«هر معنای نغزی که در وصف آن شمایل گفتم، هر کس کـه شـنید، گفـت خداوند گوینده را خیر و برکت دهاد».

با توجه به معانی ابیات و ترکیب کلمات و عبارات، به نظر می‌رسد کـه بیـت فارسی نوعی گرته‌برداری از بیت ترکی باشد. زیرا اولاً لفظ «ذکـر» کـه در بیـت ترکی آمده بیشتر با جمله‌ی دعایی تناسب دارد تـا کلمـه «نکتـه» کـه در بیـت فارسی آمده می‌توان از آن به «معنای نغز» تعبیـر کـرد، نـه ذکـر و دعـا. و ایـن نکته‌ی دقیق، یعنی اصل سبقت کـلام کامـل، بـه مـا اجـازه‌ی چنـین قضـاوتی نمی‌دهد که خیال کنیم بیت ترکی فوق به تقلید از بیت فارسی سروده شده است.

از دیگر سو ابیات بازپسین قصـیده‌ی لامیـه‌ی نظـامی بعـد از مطلـع، تـوالی معنایی دارد و شاعر از بیت دوم به بعد، اعضاء جمال معشوق را یکی یکی وصـف می‌کند:

یوزونـه قارشـی گـؤزوم یاشـینی کـیم گؤررسـه

اولـــدو ســـانیر ثریـــا خورشـــیدله مقابـــل

اول زلف و اول بناگوش ثعبـان و دسـت موسـی
اول خـال و اول زنخـدان هـاروت و چـاه بابـل
پر خشم چشمینی چون قاشین ایچینـده گـؤردوم
ساندیم کی ائیله‌میشدیر خورشید قوسی منـزل...[۴]

و همین طور تا پایان چکامه زنجیره‌ی به هم پیوسته قالب و محتـوا در خـط سیر مستقیم «توصیف جمالم ره می‌سپرد. تا آنکـه بـه قافیـه‌ی «طغـرل» خـتم می‌شود. اما در غزل هشت بیتی حافظ، مانند اغلب غزل‌های وی توالی و تناسـب معنایی و تداوم مفهومی میان ابیات، ظـاهر نیسـت و هـر بیـت معنـای مسـتقل عرفانی خود را دارد. و می‌دانیم که حافظ، اغلب مطالع غزل‌های خود را بعینه، یـا به ترجمـه و یـا بـه مفهـوم از دیگـران ماننـد انـوری، خاقـانی، ظهیـر فاریـابی، کمال‌الدین اصفهانی، عطار، عراقی و حتی یزید اخذ کرده و بهانه بـرای سـاختن غزلی عرفانی نموده است و شاهکار آفریده است.[۵]

از سوی دیگر، نظامی چلبی قرامانی قونوی نیز که بـه شـاعری نظیـره سـرا شهرت دارد، از همین مطلع استفاده کرده و یک غزل ملمّع هشت بیتـی سـاخته است که عینا در اینجا نقل می‌کنم:

وصفینده اول جمالین ذکر ائتدوگینی بـو دل
هـــر کـــیم ائشیتســـه آیـــدر: لله ِ درّ قایـــل

۱. یارب چه لطف دارد آن قدّ خیزران وش
درمانده هر که دیدش چون سرو پای در گل

۲. دئدیم نهال قدین عشّاقه میل ائتمز
آیدیر کی سرو اولور اکثر هوایا مایل

۳. در چین زلف مشکت، آن خال می‌نماید
چون پاسبان هندو در قلّه‌ی سلاسل

۴. اول زلف و اول بناگوش ثعبان و دست موسی
اول خال و اول زنخدان هاروت و چاه بابل

۵. خواهان آن دهان را دل پاره پاره باید
آری به مو رسیدن برشانه نیست مشکل

۶. یوزینه قارشی گؤزوم باشینی کیم گؤررسه
اولدو سانیر ثریا خورشیدله مقابل

۷. گر وصل یار خواهی بگذر ز خود نظامی
زیرا به وصل جانان غیر از تو نیست حایل.[۶]

چند بیت ترکی در این غزل هشت بیتی از چکامه‌ی لامیه فوق‌الذکر نقل شده است. اما پیداست که نقل آن‌ها تقنّنی بوده است و ترتیب معنایی با ابیات فارسی و یا ترکی غزل در نظر نبوده است و توسط نظامی قرامانی نیز سروده نشده است. و وی فقط ابیاتی از چکامه‌ی نظامی گنجوی را به تبرک نقل کرده است. دلیل مهم بر این ادعا ترتیب و توالی آن ابیات در چکامه‌ی یاد شده ولی، تبعیت غزلسرا ازحافظ شیرین سخن است.

به هر تقدیر، اینجانب نظرم این است که اولاً سراینده‌ی آن چکامه و ترتیب‌دهنده‌ی این غزل یک نفر نه، بلکه دو نفر، با دو سبک و اسلوب شعری متفاوت هستند، و ثانیاً هیچ دلیلی بر تقدم غزل حافظ بر چکامه‌ی فوق که به نظر می‌رسد باید از نظامی گنجوی باشد، وجود ندارد.

در باب مذهب «نظامی چلبی قرامانی قونوی» نیز اخیراً سند جدیدی به دست آورده‌ایم و آن «تذکره مجالس شعرای روم» از «غریبی تبریزی منتشأ اوغلو» می‌باشد.[۷] به تصریح غریبی، وی شیعه‌ی مخلص و محب خاندان بوده است در حالی‌که می‌دانیم نظامی گنجوی مانند اغلب شاعران هم عصر خود مذهب سنت و جماعت داشته است.

وارد شدن اشعار و غزلیات فارسی نظامی گنجوی در دیوان‌های شعرای دیگر[۸]، ما را به این باور می‌رساند که فقدان دیوان ترکی وی نیز توأم با تخلیط آن با دیوان‌های شعرای ترکی گو، مخصوصاً شعرایی بوده است که تخلص

نظامی داشته‌اند و این مسأله‌ای نیست که ما بخواهیم به آسانی از آن عبور کنیم.

تخلیط نـام و آثـار نظـامی گنجـوی بـا دیگـر نظـامی‌هـا بـه دسـت اغلـب تذکره‌نویسان و استنساخ‌کنندگان نسخ خطی از قرنهـا پـیش آغـاز شـده و ادامـه داشته است. مثلاً در کتاب «چهار مقاله» اثر نظـامی عروضـی سـمرقندی آمـده است که در مجلس «ملک الجبال قطب‌الدین محمـد غـوری» او را امیـر عمیـد صفی‌الدین، با یکی دیگر از «نظامی»ها اشتباه کرده است.

وی پس از نقل این داستان، از دو نظامی دیگر با عنوان‌های «نظامی اثیـری نیشابوری» و «نظامی منیری سمرقندی» یاد می‌کند و این بیت را می‌آورد:

در جهان سه «نظامی»ایم، ای شـاه!

کـــه جهـــانی ز مـــا بـــه افغاننـــد!

که منظور وی یکی خود او، دیگری «اثیری» و «منیری» هستند. امـا اغلـب تذکره‌نویسان از این بیت به شبهه‌ای بزرگ افتاده‌اند و چنین انگاشته‌اند که از این سه نفر یکی «نظامی مطرزی گنجوی» بوده است و این خود نیز به قـول سـعید نفیسی «یکی از غرایب اشتباهات در حق نظامی گنجوی» بوده است.

پانویس‌ها

۱. چاپ عکسی نسخه‌ی «دیوان نظامی» خدیویه را آقای حسین فیض‌اللهی، سال گذشته در تبریز انتشار دادند و متن حروف‌چینی شده‌ی آن را آقای صدیار وظیفه (ائل اوغلو) با مقدمه‌های مبسوط چند سال پیش در تهران چاپ کرده‌اند.
۲. اینجانب این چکامه را در هفته‌نامه‌ی وزین «نوید آذربایجان» به بحث گذاشته‌ام.
۳. برای موارد تطبیقی، به کتاب «شرح غزل‌های حافظ» از حسینعلی هروی و «حافظ‌نامه» بهاءالدین خرمشاهی مراجعه فرمایید.
۴. متن چکامه در هر دو نشر فوق‌الذکر آمده است.
۵. برای همانندی‌های وزن و قافیه در دیوان حافظ با دواوین این شعرا به کتاب «حافظ نامه» جلد اول صفحه ۴۰ به بعد مراجعه فرمایید.
۶. متن این غزل در ص ۵۶ نشر آقای فیض‌اللهی آمده است.
۷. این کتاب را از روی نسخه‌ی بسیار با ارزش آن محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی اخیراً با عنوان «دیوان غریبی و تذکره مجالس شعرای روم» چاپ کرده‌ایم.
۸. در دیوان قصائد و غزلیات فارسی نظامی که سعیدنفیسی آن را ترتیب داده است، به کمتر غزلی برمی‌خوریم که وی سراغ آن را از دیوان‌های شعرای دیگر نداده باشد.
۹. دیوان فارسی نظامی گنجوی، ص ۷۱.

نظامی‌نین دوامچی‌لاری

یوسف‌اوغلو الیاس نظامی گنجوی «گئن‌چای» آدلی سو یاتاغی‌نین قیراغیندا سالینان «گنجه» شهرینده، هجری ۵۳۵ ایلینده دنیایا گلمیش بوتون عمر بویو گنجه‌ده یاشامیش، اورادا دا اؤلموشدور[۱]. اؤلوم تاریخینی *مجمع‌الفصحا*[۲]، و *تذکره‌الشعرا*[۳] ۵۷۶ هـ .، *نفحات‌الانس*[۴] و *کشف‌الظنون*[۵] ۵۹۶ ذکر ائتمیشلر. لاکن *اسکندرنامه* منظومه‌سی‌نین ایکینجی بؤلومونون نظمه چکیلمه تاریخینه استناد ائدَرک نظامی‌شناس‌لار، اونون ۵۹۹ هـ . تاریخینه‌دک دیری اولماسینی ظن ائدیرلر.

گنجه‌نین دیندار و متعصّب محیطینده بؤیوین نظامی، زهد و تقوایا میل ائتمیش و حیاتی‌نین سونونا قدر چوخ تمیز و زاهدانه یاشامیشدیر.

نظامی حقّینده معلومات وئرن سندلره گؤره، او، اوشاقلیغیندا آتاسی و سونرا

۱ـ زندگی و اندیشه‌ی نظامی، ترجمه دکتر صدیق، تهران، ۱۳۶۲، ص ۱۱.

۲ـ مجمع‌الفصحا، تألیف رضاقلی‌خان هدایت، تهران، ج ۱، ص ۶۳۷ .

۳ـ تذکره‌الشعرا، تألیف دولتشاه سمرقندی، لیدن، ص ۱۳۱.

۴ـ نفحات‌الانس، تألیف عبدالرحمن جامی، لکهنو، ص ۱۳۱.

۵ـ کشف‌الظنون، تألیف حاج خلیفه، ج ۲.

آناسینی الدن وئرمیشدیر. اؤز آیاغی اوستونده دوروب گنجلیینده فقه، منطق، فلسفه، هئیت، هندسه، جغرافیا و ادبیات علملرینی اؤیرنمیش و شاعرلییه مشهور اولموشدور. اؤزونون تأکید ائتدییی کیمی تورکجه‌میزدن باشقا، عربجه، فارسجا، عبری‌جه و پهلوی‌جه‌نی ده بیلیرمیش و بو دیللرده یارانان بوتون علمی ــ ادبی اثرلردن بهره آپارمیش[1]. لاکن هر شئی‌دن قاباق «قرآن مجید»ـه اوز گتیرمیش و حدیث اؤیرنمیشدیر. قرآن و حدیثدن سونرا یارارلاندیغی ان اهمیتلی یازیلی قایناق «کتاب‌دده‌قورقود» اولموشدور. بو کتابین حماسه‌لرینده جانلانان درین الهی و قرآنی مضمونلاری اؤز خمسه‌سینده ایشلتمه‌یه چالیشمیشدیر.[2]

بلکه ائله بونا گؤره ده تورکجه یازان شاعرلر، نظامی و اونون یارادیجیلیغینا درین رغبت بسله‌میشلر. آذربایجان تورکجه‌سی و عمومیتله «اورتاق غربی تورکجه» و یا «اسکی آنادولو تورکجه‌سی» دئییلن[3] خزر دنیزی‌نین غربینده یاییلان تورکجه‌ده یازیلان مثنوی‌لرین یوزده یئتمیشی، اونون خمسه‌سی‌نین ترجمه، تفسیر و یا تنظیری اولموشدور.

یوسف خاص حاجبین «قوتادغو بیلیک[4]» و «خواجه احمد فقیه»ین «اوصاف مساجد شریف» و شیاد حمزه‌نین «یوسف و زلیخا» و سلطان ولدین «ابتدانامه و انتهانامه[5]» و گلشهری‌نین «منطق‌الطیر» و آشیق‌پاشانین «غریب‌نامه» و خواجه مسعود بن احمدین «سهیل و نوبهار» و بیر نئچه باشقا کیچیک ــ بؤیوک مثنوی‌لری نظره آلماساق، ادعا ائده بیلریک کی، تورکجه‌میزده مثنوی یازماق،

۱ـ زندگی و اندیشه‌ی نظامی، یوخاریداکی قایناق، ص ۱۲.

۲ـ مقاله «نوع سیر سوژه در منظومه‌های نظامی» اثر دکتر صدیق در مجموعه «ویژه‌نامه فروغ آزادی» ص ۱۲۱.

۳ـ هیجری ۱۲-جی عصره قدر اولان اورتاق غرب تورکجه‌سی.

۴ـ متون نظم ترکی ایران، اثر دکتر صدیق، ج ۱، ص ۱۲۵.

۵ـ سیری در اشعار ترکی مکتب مولویه، اثر دکتر صدیق، بخش دوم.

قطب قیپچاغی و یوسف شیخی‌نین نظامی اثرلرینه یازدیقلاری نظیره‌لری ایله باشلانمیشدیر. اونلاری تعقیب ائدرک، حمدی، عطایی، فیضی، فضولی، صبحی‌زاده، بهشتی، چاکری، احمد رضوان، حیاتی، جلیلی، عارف چلبی، فتح‌الله آذربایجانی فضلی، لامعی، صدری، آهی، حریمی قورقود، فصیحی احمد دده، مصطفی‌آقا ناصر، ناکام شیروانی، محمدباقر خلخالی و اونلار شاعر اونون خمسه‌سینه نظیره‌لر یازمیشلار.

تورکجه‌میزده نظامی اثرلرین استقبال ائدنلر، فارسجا یازیلان باشقا مثنوی‌لردن ده آد آپارمیشلار و نظامی نبوغو قارشی‌سیندا هر بیر اثری «اویون» حساب ائتمیشلر. مثلاً، خرابات مثنوی‌سی صاحیبی دئییر:

بیردیر یئنه، لیک او پیر فانی	*یوخ خمسه‌سینه نظیر ثانی*
تنظیره اونون امیر خسرو	*ائتمیش ایدی گرچی همّت نو*
طبعینه بیهوده وئردی رنجه	*هاردا دهلی و هاردا گنجه!*

تورکجه‌میزده قلم چالان شاعرلرین نظامی قارشی‌سیندا بو قدر خضوع و رغبت‌لری بیر ده اونا گؤره‌دیر کی، نظامی اؤز یارادیجیلیغیندا یئرلی عادت و عنعنه‌لره قیمت وئرمیش، «کتاب دده‌قورقود» سوژه خطّی سیریندن تبعیّت ائتمکدن علاوه، آذربایجان شفاهی ادبیاتی متن‌لریندن دؤنه ـ دؤنه یارارلانمیش، بیر چوخ تورکجه اوسطوره‌لر، ضرب‌المثل‌لر و آتالار سؤزلرین خمسه‌ده ایشلَتمیش و بیرسؤزله فارسجا ادبییات تاریخینده مشهور اولدوغو کیمی «نظم ترکانه» (تورک سایاغی شعر) ده قوشموشدور.

نظامی گنجوی‌نین ائله بیر ده بونا گؤره تورکجه‌میزده داوامچی‌لاری چوخ اولموشدور. بو کیچیک مقاله‌ده همین داوامچیلاردان اوچو اولان «یوسف شیخی»، «تاج‌الدین ابراهیم احمدی» و «نظامی چلبی قرامانی قونوی»نی تانیتدیراجاییق.

یوسف شیخی

۱

حکیم یوسف سنان‌الدین شیخی هجری ۷۷۳ـ نجو ایلده دنیایا گلمیشدیر.[۱]

حامدی اردبیلی‌نین مریدلریندن اولان و تورکجه صوفی ادبیاتیندا بؤیوک آد قازانان «شیخ حاج بایرام ولی»ـه منسوب اولموشدور. او، سید شریف جرجانی‌نین یانیندا تحصیل آلدیقدان سونرا، حاج بایرام ولی‌نین «شیخیه» طریقتینه منسوب اولموش و بو مناسبتیله ده «شیخی» تخلّص قبول ائتمیشدیر.

یوسف شیخی اؤز عصری‌نین بؤیوک بیر عالم و عارف و شاعری کیمی تانینمیشدیر. لطیفی تذکره‌سینده اونون حقّینده بئله بیر قید واردیر:

«علم ظاهر و باطنده، ید علیا و فن توحید و تصوفده قسمت عظماسی وار ایدی. بو خصوصدا کمالاتینا وقوف و اطلاع مُراد ائدن، کتابی‌نین اوائلینه و اواخرینه نظر ائتسن که اقسام مراتب توحیداتی و اصناف تجلیات ذات و صفاتی نه خوب انکشاف و اعلام و طبایع احوال فلکیاتی اظهار و افهام ائتمیشدیر».[۲]

«تذکره‌ی شعرای روم» مولّیفی دئییر: «مولانا شیخی... چوخ علم‌فنونون معلوم ائدیلمیش به تخصیص حکمت و نجوم علم‌لرینده بغایت حاذق و ماهر ایمیش، شعرده دخی دیوان ترتیب ائله‌ییب انواع قصیده هم تنظیم قیلمیش...»[۳]

هم ده چوخ مهارتلی و حذاقت‌لی بیر طبیب اولموشدور. بوتون قایناقلاردا اونون حکیم‌لییی و طبیب‌لییی حقّینده سؤز گئدیر و اعجاز انگیز طبابتی حقّینده ناغیللار نقل اولونور. مثلاً، ۸۱۸ ـ نجی ایلده آنادولودا چلبی سلطان محمدی

۱ـ شیخی‌نین اوَلوم تاریخی (۸۳۸ هـ)– ده گوًستریلیر. (باخ: فاروق تیمورتاش، ص ۶۳).

۲ـ تذکره‌الشعرا، تالیف لطیفی، استانبول ۱۳۱۴، ص ۲۱۵.

۳ـ تذکره‌ی مجالس شعرای روم، تصحیح دکتر صدیق، ص ۲۰۰.

درمان ائتدییی چوخ مشهور اولموشدور.[1]

لاکن یوسف شیخی داها چـوخ شاعــرلیک ایلـه آد قازانمیشـدیر و تورکجـه ادبیات تاریخیمیزده نظامی گنجوی‌نین آردیجیل‌لاریندان ساییلیر و اونون «خسرو و شیرین» منظومه‌سی قارشی‌سیندا، تورکجه بیر «خسرو و شیرین» یازمیشدیر و داها دوغروسو نظامی‌نین اثرین یئنی‌دن تورکجه یازمیشدیر.

اونو، بیر نظامی معاقبی کیمی تانیتمادان قاباق، اثرلرینه نظر سالالیم:

۱ـ دیوان شیخی

یوسف شیخی‌نین الیمیزده اورتا حجملی بیر دیوانی واردیر. مرحـوم پروفسـور «فاروق تیمورتاش»ین تثبیت ائتدییینه گؤره بو دیواندا ۲۰ قصیده، ۲ ترکیب‌بنـد، ۳ ترجیع‌بند، ۲ مستزاد و ۲۰۰ غزل واردیر.[2]

مرحوم دکتر علی نهاد تارلان، شیخی‌نین دیوانینی تحقیـق ائتمـیش، بوتـون غزللری و قصیده‌لـری فـارس ادبیـاتی نمونـه‌لـری ایلـه قارشیلاشدیرمیشـدیر و شعرلرین وزن‌لرینی ده تعیین ائتمیشدیر[3] او مرحومون اینجه‌له‌دیییینه گؤره شیخی اوزرینده سلمان ساوجی و حافظ شیرازی و نظامی گنجوی چوخ تأثیر قویموشلار. شیخی حتّی حافظین غزللریندن الهـام آلاراق اؤزو بیـر چـوخ غزللـر یازمیشـدیر، مثلاً:

صبا، صفا حرمینـه گـذر دریـغ ائتمـه

غریبه جان وطنیندن خبر دریغ ائتمه!

۱ـ خواجه صدرالدین، تاج‌التواریخ، استانبول ۱۲۷۹، ص ۲۷۸.

۲ـ فاروق تیمورتاش، شیخی‌نین خسرو و شیرین اثری، مقدمه، ص ۸۷.

۳ـ شیخی دیوانی‌نین تدقیقی، استانبول ۱۹۳۴ (ایکینجی چاپ ۱۹۶۴)

مطلع‌لی غزلی، حافظین:

صبا ز منزل جانان گـذر دریـغ مـدار

و زو به عاشق مسکین خبر دریغ مدار

مطلع‌لی غزلیندن الهام آلاراق یازمیشدیر.

خواجه حافظ‌دن باشقا، نظامی، مولوی رومی و سـعدی شـیرازی‌دن ده تـأثیر آلمیشدیر. مثلاً آشاغیداکی بیتی:

جمع ائیله‌ییب جمیع کمـالاتی لطـف رب

بیر ذات اکمل ایچه آدین قویـدو مصـطفی

مولانانین بو بیتیندن تأثیرلنرک یازمیشدیر:

لطف خدا جملـه کمـالات خلـق را یک‌چیز کرد و داد بدو نام مصطفی

و نظامی گنجوی تاثیری آلتـیندا یازدیغی قصیده وار کی، مقاله‌نـین سـونوندا گتیره‌جه‌یم.

۲ـ خرنامه

طنز ادبیاتیمیزین اهمیتلی اثرلرینـدن سـاییلان خرنامـه، کیچیـک حجمینـه باخمایاراق، ادبیات تاریخیمیزده اؤزونه اعتنـالی بیـر یئـر تاپمیشـدیر. «خرنامـه» حقّینده اوّل دفه ۱۲۹۶ شمسی ایلینده محمد فؤاد علمی بیر مقاله یازدی. اثر ۱۲۶ بیت‌دیر. «موضوع بئله‌دیر کی، یوک داشیماق سببیله ناخوشلامیش بیر ائششـک، بیر گون اؤزونون چوخ ضعیف و آریق اولـدوغو بـاره‌ده بیـر قوجـا ائششـک ایلـه دانیشیردی و اؤکوزلرین جانلی و یاغلی اولما سببین سوروشوردو. قوجـا ائششـک اونا دئییردی کی اساس سـبب بـودور کـی، بیـز مئشـه‌ده ایشـله‌ییریـک، اودون ییغیریق، او ایسه تارلادا ایشله‌ییر و بوغداـ آرپا یئییر».

آریق ائششک اورادان یاشیل بیر زمییه قـدم باسـار و زمیـده بیـتن‌لـری ائلـه یئییرکی، آز زماندا تارلا قارا تورپاق حالینا دوشر. دویدوقدان سونرا ایسه آنقیرماغـا باشلایار. بو حالدا زمی صاحیبی تاپیلیب، گلیب اونو وورماغا باشلار و قویروغو ایله قولاقلارین کسر. یازیق ائششـک اونـون الینـدن قورتولـوب قاچـار. یولـدا قوجـا ائششه‌یه راست گلیب دئیر:

بوینوز اومارکن، قولاقدان دا اولدوم.

یوسف شیخی بو مثنوی‌نی عرب ادبیاتیندا مشهور «ذهب الحمار یطلب قرنین فعاد مصلوم الاذنین» حکایه‌سیندن آلیب تورکجه یازمیشدیر. فـارس ادبیاتینـدا دا همن حکایه نظمه چکیلمیشدیر:

بودسـت خـری کـه دم نبـودش	روزی غـم بـی‌دمـی فـزودش
از هـر طرفـی قـدم همـی زد	دم مـی‌طلبیـد و دم نمـی‌زد
ناگـه نـه ز راه اختیـاری	بگذشـت میـان کشـتزاری
دهقان مگرش ز گوشـه‌ای دیـد	برجست و از او دو گـوش ببریـد
بیچـاره خـر آرزوی دم کـرد	نایافته دم دو گوش گـم کـرد....

۳ـ منافع و طبایع وجود انسان

بو منظوم اثر طیبّ علمینه دایردیر. اونون «سبب تألیف» قسمینده دئییر:

گؤروب هر فنی بیر مقـدار ای جـان
آنی یئتدیکجه طاعت قیلدیم اذعـان
بحمدالله کی قیلـدیم آنـی تحصـیل
اگرچـی جملـه اولمادیسـا تکمیـل
اوخودوم حکمـت ایلـه علـم طیبّـی
اونـون دا جزئـی معلـوم اولـدو کلّـی
آلیب لوبّینی آنین ائیله‌دیم درج...

۴ـ خوابنامه

بورسالی طاهر اؤز کـتابیندا، بو اثری ده شیخی‌نین منظـوم تورکجـه اثرلـری سیراسینا داخل ائتمیشدیر.[۱]

۵ـ نی‌نامه

یئنه ده بورسالی طاهرین کـتابیندا تانیتدیریلیر. مولّفین یازدیغینا گؤره هجری ۸۰۴ ـ جو ایلده استنساخ اولونموش بیر نسخه‌ســی، اسـتانبولون «یحیـی افنـدی کتب‌خانه‌سی»نده ساخلانیلیر.[۲]

۶ـ خسرو و شیرین

شیخی‌نین ان اهمیتلی و اونون شهرتینه سب اولان اثری «خسرو و شیرین» منظومه‌سی‌دیر. بو منظومه ۶۹۴۴ بیت‌دیر.[۳]

عالملر و ادبیاتچی‌لارین هامیسی اونو نظامی‌نین ان یاخشی معـاقبی اولـدوغو اوچون تعریـف‌لمـیش و سـتایش ائتمیشـلر. مـثلاً، «سـهی» اؤز هشـت بهشـت تذکره‌سینده دئییر:

«نظامی‌نین خسرو و شیرین ترجمه‌سینی اختیار ائدیب، بـو بـی‌بـدل خوبـون اگنیندن عجم لباسینی چیخارتدی، تـورکی کسـوت و یئنـی خلعـت گئیـدیردی. انصاف که بیر شیوه ایله زیب و زینت و بیر نقش ایله طراوت و لطافت وئرمیشدیر که اوندان آرتیق اولماق مقصود دگیلدیر:

۱ـ عثمانلی مولف‌لری، ج ۲، ص ۲۵۴.

۲ـ هامان یئر.

۳ـ شیخی، خسرو و شیرین، استانبول، ۱۹۸۰.

عجم دونوندان اول محبوبو سـویدو / همان دم تـورکی اوسـلوبونا قویـدو
سویوب اگنیندن اول کهنـه پـالازین / دوزلتدی رومـی اطلسـدن لباسـین
بویونا خلعت حسنی بیچیب راسـت / وئریب اندام دوزلتدی چپ و راست
بو رسمه ایردی زینت، وئردی ترتیـب / گؤرن جان وئریب، ائیلر اونا ترغیـب.[۱]

شیخی‌نین مثنوی‌سی تدقیق و نشری ایله مشغول اولان پروفسور تیمورتـاش دئییر کی: «نظامی و شیخی‌نین اثرلری آراسینداکی فرقلر، اهمیتسیز نقطه‌لردیر و داها چوخ تفرّعات عاییددیر».[۲]

او مرحوم شیخی‌نین اثرینی نظامی‌نین خسرو و شـیرین مثنـوی‌سـینین تـام ترجمه‌سی حساب ائتمیر. مرحوم دوکتور غلامحسـین بیگـدیلی ده ۱۹۷۰ــ جـی ایلده نشر ائتدییی «شرق ادبیاتیندا خسرو و شیرین موضوسو» اثرینده بو سـاحه‌ده گئنیش بحث ائدیر.

اصلینده شیخی اؤز خسرو و شیرین اثرینی یازاندا، نظامی‌نین مثنوی‌سینی بیر اولگو کیمی سئچمیشدیر. بیر چوخ بیت‌لری ده عینی اولاراق چئویرمیشدیر. مثلاً، نظامی دئییر:

فلـک چـون کارسـازی‌هـا نمایـد / نخسـت از پـرده بـازی‌هـا نمایـد
به دهقانی چـو گنجـی داد خواهـد / نخست از رنج بـردش یـاد خواهـد
اگـــر خـــار وخســک در ره نمانـــد / گل و شمشاد را قیمـت کـه دانـد؟
ببایـــد داغ دوری روزکـــی چنـــد / پس از دوری خوش‌آید مهر و پیوند

شیخی ایسه یازیر:

فلک چون قیلماق ایسـتر کارسـازی / چیخـارار پـرده‌دن یـوز تیرلـی‌بـازی
هاچان وئرمک دیلر بیر مفلسه گـنج / ان اؤندن چکدیرر یوز زحمت و رنـج

۱ـ مشاعرالشعرا، ص ۱۶۸، (۹ سایلی قایناقدان نقل اوْلوندو)
۲ـ همن یئر، ص ۱۳۳.

اگر خار و خس ائتمه‌یئیـدی زحمـت گول و نسـرینه قالمایایـدی قسـمت
ائــرن دردینــه فرقــت غربتــی‌نــین صفاسین سـوردو لـذّت شـربتی‌نـین

نظامی دئییر:

اگرچــه آفــت غــم انتظــار اســت چو سرپا وصل دارد سهل کار است
چه خوشتر زانکـه بعـد از انتظـاری بـــه امیـــدی رســـد امیـــدواری

و شیخی یازیر:

اگــر چــی انتظــار آفــت‌دیــر ای دوســت
سونو وصل اولاجاق راحت‌دیر ائی دوسـت!
نــه خــوش‌دور انتظــار آردینجــا بــاری
اومیــــــده ایــــــروره اومّیــــــدواری

نظامی دئییر:

من آن مرغم که افتادم بـه ناکـام ز پشــمین خانــه در ابریشــمین دام
چو مـن سـوی گلسـتان رأی دارم چــه ســود ار بنــد زر در پــای دارم
نه بنـد از پـای مـی‌شـاید بریـدن نــه بـا ایـن بنـد مـی‌شـاید پریـدن

و شیخی یازیر:

منم اول قوش کی قیلدیم کامی ناکـام
اؤزومســـه ســـبزه‌دن ابریشـــمین دام
چــو جــان باغینــا مــن ائیلــر گــذردن
چـه آهــن‌دن آیــاق بــاغی، چــه زردن
آیاغیمـــدان دوزاغـــیم نـــه آچـــیلار
نــه بــو بــاغ ایلــه اول باغــا اوچــولار

مقاله‌مین سونوندا نظـامی‌شناسـلیقدا چـوخ اهمیـت داشـییان مسـأله، یعنـی شیخی‌نین نظامی گنجوی‌نین تورکجه شعرلریندن الهام آلماسی بحثه شایان بیـر

مسأله‌دن سؤز ائتمه‌لی‌یم. شیخی، بو مثنوی‌نـین «مفـاعیلن، مفـاعیلن، فعـولن» وزنی و ۱۰۵ فصیلده نظمه چکمیشدیر و لاکن بو وزنه قناعـت ائتمـه‌مـیش و اؤز مثنوی‌سی‌نین ایچینه ۲۶ غزل و یئددی بندلی بیر ترجیع‌بند و بیر نئچـه قصـیده ده داخل ائتمیشدیر. بیرینجی قصیده «توحید»ـ ده‌دیر، مطلعی بئله‌دیر:

چو بسم‌الله‌دیر هر فتحه میفتـاح　　　فتوح ابوابین آچـار دینسـه فتّـاح

باشقا قصیده‌سی بئله باشلاییر:

ای کمال قـدرتین نفخینـده عـالم بیـر نفـس

وی جلال عزّتین بحرینده دنیـا کـفّ و خـس

بو قصیده و غزللرین بیر چوخـو، بلکـه هامیسـی نظـامی‌یـه منسـوب اولان فارسـجا قصـیده‌لـردن ترجمـه و اقتبـاس اولونموشـدور. بـونلارین آراسـیندا ۵۰ بیت‌لیک بیر قصیده ده وار کی، بئله باشلاییر:

قصیده در نعت سیدالمرسلین محمد مصطفی (ص)

یا خاتم‌الرساله یا اشرف الـوری　　　انت الذی تفرد بالفضل و العلـی

همین قصیده نظامی‌نین آشاغیداکی مطلعلـی قصـیده‌سـیندن الهـام آلینیـب یازیلمیشدیر:

یا اشرف البریه یا سـید الـوری　　　اعلی الاله ذاتک قـدراً و منـزلا

همـین قصـیده‌دن، شـیخی‌دن عـلاوه، فضـولی ده اقتبـاس ائـدیب. اونـون نظامی‌دن اقتباس ائتدییی قصیده بئله باشلاییر:

یا منبع المکارم یا واهب اللوا　　　یا خاتم لنبوه یـا منبـع لعلـی

و «احمدپاشا» آدلی عوثمانلی شاعـری ده، نظامی‌نین استقبالینا گئدیب، بئلـه یازیر:

یا مطلـع الهدایـه یـا غایـه المنـی　　　یا صاحب الشفاعه و الحوض و اللوا

من کبریاء وصفک حارت قریحتـی　　　افتح لسـان عبـدک یـا سـیدالوری

نظامی‌شناسلیقدا ان اؤنملی مسئله بودو کی، اونون فارسجا و تورکجه غزللری و قصیده‌لری باشقا شاعرلرین دیوانلارینا دا داخل اولموشدور. فارسجا شعرلری حقّینده «سعید نفیسی» گئنیش بحث ائدیب و لاکن تورکجه شعرلری حقّینده هله‌لیک علمی آراشدیرما اولمامیشدیر. بو باخیمدان ال‌یازمالار چوخ قاریشیقدیر. فارسجا و تورکجه ائله بیر دیوان ال‌یازماسی تاپماق اولماز کی، اورایا نظامی‌شعری سالینمامیش اولسون. فارسجا شعرلری بیر طرفده دورسون، تورکجه شعرلری عمومییتله «نظامی چلبی قارامانلی» دیوانی‌نین ال‌یازماسینا سالینمیشدیر و حتّی مرحوم «خالوق ایپک‌تن» بؤیوک بیر سهوه اوغرایاراق بو شعرلرین هامیسینی «نظامی چلبی» دیوانی‌نین تنقیدی متنینه سالمیشدیر. بحث موضوسو اولان قصیده‌نین، شیخی‌ده‌کی نظیره‌سینی قارشیلاشدیراراق دا ظنّ ائتمیشدیر کی گویا «نظامی چلبی» بو قصیده‌نی «شیخی‌نین» تأثیری آلتیندا یازمیشدیر.

بیز هر ایکی قصیده‌نین تام متن‌لرینی بورادا نشر ائدیریک و اوخوجونو دقّته دعوت ائدیریک.

نظامی‌نین قصیده‌سی:

یا اشرف البریه یا سید الوری
اعلی الاله ذاتک قدرا و منزلا
والارض‌اشرقت بک من‌نور ربّهامذلاح شمس وجهک من‌مطع الهدی
ای لمعه‌ای زحسن‌تو خورشیدآسمان
وی پایه‌ای زمنزل تو عرش‌ذوالعلی
آنجا که بحر بخشش تو موجزن شود
ابر بهار غرق عرق گردد از حیا
محفوظ قدر قلّه کوه مقام قرب
مخصوص صدر (صفه) ایوان کبریا
سررشته فتوت و سرچشمه کرم
سردفتر مروت و سرمایه حیا
ای شرعله مخلّد و قولیله مستمد

شیخی‌نین قصیده‌سی:

یا خاتم الرساله یا اشرف الوری
انت الذی تفرد بالفضل و العلی
ای فخر خلق کیمده اولا زهره مدحینه
چون حق دئدی لامرک لولاک‌والضحی
عقل‌عنان‌کشیده ایره‌می رکابینا
دیر طرقیوا اؤنونجه چون ارواح اصفیا
سیر ؟؟؟ سیررینا میدان عرش تنگ
پرواز مرغ فکرتینه لامکان فضا
نطقون معلّمی شبح عقله‌دیر نجات
لفظین مفرّحی مرض روحه‌دیر شفا

وی اسمله محمد و وصفله مصطفی
عزّوجلال ایچینده سلیمان وقت اولا
هرمور اوزره کیم‌سالاسان‌سایه سن هما
یوغرولدو خاک قالب‌آدم‌کتابولا
خشت‌وجودکیله (نیله)شرف‌قصرانبیا
عیسی چو مقدمک خبرین وئردی عالمه
ائتدی دمینه معجز احیانی حق عطا
هر خلقکه عظیم اوخورنفسله کریم
تشریف ائدیب صفاتیله ایله ذاتکی خدا
شأنک تنزّهیله صفاتک بلنمکه
شأنینده ائندی سوره والنّجم اذا هوی
لطفون نعیمی آب حیات کیبی روح‌بخش
خلقون نسیمی بادی صبا کیبی دلگشا
نو اولایدی توپراق اولایدم دییو رشک ائدر
سن یئره باسدوغون گؤروب ارواح اصفیا
چون‌سردار بارگاه اذا اتم دور یئرون
فقریله فخر ائیله‌سن اولور سانا سزا
شرعون اساسی اولمایا شاها خلل‌پذیر
لو بست الجبال او انشقت السما
یازمیش ازل‌ده خلعت وصفین طرازینا
کونینه ذاتی علت غایی دگیلدیسه
لولاک ایله خطاب اولایدی عجب آنا
گر اولماسا وجودونا عالم مقدمه
عرض و سمایه اولماز ایدی امر اننا
لایق کریم دئمک آنا کیم خطاب ائدوب
ائشیتمه‌دی دیلیندن آنون بیر کیمسه لا
لفظ رموزی مخزن اسرار دور کنوز
آیاغی توزو دیده ارواحه توتیا
کیم دییه سانا یوسف ثانی جمال ایله
یوسف گؤرورسه حسنونی ثانی اولور سانا
آلنون قاشون نموذجی‌دور بدر ایله هلال

لطفون دمی ائدر نفس نفسی دلپذیر
خلقون‌یئلی قیلور حرم روحی خوش‌هوا
رحمان‌ایکن معلّمین، امّی قدرت آدین
سلطان ایکن دوکؤونه قباچندور عبا
سایه‌ن حقیر توپراغا سالسا ایدی شرف
هر ذرّه گون اوزونه اولور ایدی وتیا
تحت اللوانا آدم و من دون هو مطیع
فخر اونلارا کی ائیله‌دیلر سانا اقتدا
شول کیمسه‌نی کی چکدی قبولون قیلیج بیگی
گرچه برهنه‌دیر گؤهری دولودور صفا
اول ناکسی کی ردّین الی آتدی اوخلایین
عریان‌وآغزی قان، یئری توپراق، یولو هوا
گرچه که توپراق ائیله‌دی مدبرلری دبور
سن بیر چراغ‌سان کی ائدر نصرتی صبا
غوّاص روح قدسی ایله بحر وحدته
درّ کلام حقه لسانیندیر آشنا
کیشی و مارمیت‌دن آتسان قضا اوخون
خیل مسوّمین ائده دین دشمنین عبا
قاقدی نبوتین الی دین طبلین ائله کیم
اوش‌شرق‌وغریب تولدی‌اول آوازدن صدا
جمع ائیله‌ییب جمیع کمالاتی لطف رب
بیرذات اکمل ایچره ادین قویدو مصطفی
هم خرمن شفاعتی‌نین خوشه‌چینی‌دیر
آدم کی دانه حرصی ایله ائیله‌دی خطا
یک‌دانه‌سین جهان صدفینده گؤهر بیگی
ای بی‌بدل یتیم آنین ایچون دینور سنا
زُلفونه خدّ و قدّینه هرکیم باخا، سانیر
کیم بولدو بدر قدر دونین خط استوا

زلف و رخـون نمونـه‌سـی‌دیـر صـبح ایلـه مسـا
ای مــاه چهــارده‌شــبه دییــو خطــاب ائــدر
حـق سـانا آنـدا کـیم دئـدی قرآنـدا طـا و هـا
قدونلـــه زلـــف و آغزینـــا ائیلـــر اشـــارتی
قرآنــدا هــر نــه یئــرده الــف‌لام‌و مــیم اولا
قاشــونله آلنــون ایلــه بویونــدان کنایــه‌دیــر
قـــوس نهـــار، شـــمس‌ضـــحا، خـــط اســـتوا
ذات شــریفونه نــه عجــب ســایه سالماســا
نـــورون اولـــورمی ســـایه‌ســـی ای فخـــر انبیـــا
چشـــم چـــراغ جملـــه آفـــاق‌دور تنـــون
هریانـــدان گؤرونـــور آنونچـــون علـــی‌الســـوا
آلنـــون صـــفاتینی ائشـــیتدی دئـــدی عقـــل
آمنـــت بالـــذی خلـــق النـــور و الضـــیا
خورشـــید طلعتونـــدن اوتـــانوب باقـــار یئـــره
چون‌بـدر گـؤردی یـوزون آنونچـون قـالور طنـا
تـــادین درتیـــوی عالمونـــدن جمـــال فـــتح
کـــالنور فـــی‌الظـــلام و کالبـــدر فـــی‌الـــدجی
دوشـردی معجزونلـه بیـر آیلیـق یـولا نهیـب
باســـان رکابـــا آیـــاغونی قصـد ائـدوب غـزا
بیـــر زخملـــه قیلـــور ســـپر مـــاهی ایکـــی شـــق
انگشـت معجـزون نـه عجـب تیـغ اولـور شـها
وقـــت خطـــاردا چـــوب آنـــا صمصـــام آبـــدار
وقـــت خضـــاردا حـــق آنـــا جـــام جهـــان‌نمـــا
گـــه بیـــر آووچ ســـو ایلـــه ســـپاهینی قانـــدیرور
گـــه بیـــر آووچ تـــوز ایلـــه دشـــمنین هبـــا
تسـلیم ائـدردی مهـر ایلـه کندویـه گـه شـجر
تسـبیح ائـدردی جهـر ایلـه آوجینـداکی خصـا
مطلـوب راق اولـور آنـا کـیم سـانا اویمایـا
محبـوب حـق اولـور سـانا کـیم قـیلا اقتـدا
نکبـت آنـا کـی ردونـه الـی آنـی منـع ائـدر
دولـت آنـون کـی سـن دییـه سـن آنـا مرحبـا

آدی‌نـــین ایکـــی حرفینـــه ائیلـــر اشـــارتی
آنـدا کـی ایکـی یئـرده خـدا آنـدی مـیم‌وحـا
خلقونـا چـونکی خلـق اعظـم دئـدی عظـیم
لاییـــق خلایـــق ائیلمیـــه‌مـــی خلقونـــا صـــنا
ایـــردی نبـــات و معـــدن و حیوانـــا دعـــوتین
کـیم اولـدو شـاهدین شـجر و اشـتر و حشـا
کســـدین کلوچـــه‌ی مهـــری تنـــوّر چرخـــده
چـون خـوان معجزاتینـه گـرم اولـدو اشـتها
باغلانسـا امرینـه نـولا شـمس و قمـر کمـر
نـــورونلا بولـــدو نشـــو و نمـــا ایکـــی خودنمـــا
گرنردبـان ائدینسـه دوقـوز چرخـی عقـل کـل
بیـــر پایـــه‌ســـینه ایرمیـــه معراجـــی‌نـــین شـــها
اسری‌گئجه‌سـی‌سـروینه‌سئیرائتسـه سـدره‌نـین
اعـــلای منتهاســـی‌دیـــر ادنـــای متقـــی
چون‌اول سـفرده مقصـده تیـز ائیلـه‌دیـن بشـر
مازاغـــه اولـــدو عینـــین و قلبـــین و ماطغـــا
گئتـــدین هـــزار کـــرّه هـــزاران هـــزار میـــل
آنـــدا کـــی لاخـــلا دئـــدیلر بـــل ولا مـــلا
سـئیرین نهایتینـده چـو بولـدون دنـوّ خـاس
سـن دئـدین ایـن انـزل حـق دئـدی هاهنـا
گـؤردون آنـی کـی گؤرونوسـر لایـق گـؤزه
خلـوت‌سـرای خـاص‌دا بـی‌چـون و بـی‌چـرا
دوخسان‌مـین‌اولـدو بیـردم‌ایچینـده‌سـنانصـیب
شـول بحـردن کـی یوخـدور اونـا حـدّ و انتهـا
عاصـــیلره نوالـــدی عفـــو آلـــدین ارمغـــان
بولـــدو نوالـــه‌ن ایلـــه قـــامو بـــی‌نـــوا، نـــوا
راه ذلالـــــه وارماماغـــــا دگمـــــه بلهـــــوس
گؤرونـــــدو نـــــور ســـــوره والـــــنجم اذا هـــــوا

قالورسا یاد رحمت حقدن عجب دگول
هر کیم محبتونله سنین اولماز آشنا
تز آزدیروردی حیله ایله عقل کلی نفس
شمع شریفون آنا اولیماسا رهنما
کاووس عقل بولامی خطین صفاتونون
چون قلزمی صفاتونا یوخ خط و انتها
کیمدیر کی مدحین ائده بیله ذات پاکونون
گر خود بلاغتیله فرید زمان اولا
مدحونده طاپونی نئیه کیم بنزده ائدر
بنزتدوگینه مدح و ستایش سانا هیجا
کیمدیر کی وصف ذاتونا اقدام ائدر سنن
حق کندو عزتیله ائدر چون سانا ثنا
اولسون سانا و آلونه اصحابونا سلام
مادامت السما و مادامت الثرا
آنلاری کیم کواکبه تشبیه ائدیب دئدون
کیم بولور اهتدا ائدن آنلارا اقتدا
شرعون سرابی صفه‌سینون چار رکنی‌دور
اول چارپار که آنلاری حق قیلدی مجتبا
صدیق که اولدو ثانی اثنین غاردا
گئتمیشدی صدق ایله یولونا جان و دل فدا
فاروق که ائتدی فرق خطابی ثوابدن
اصفیای اصفیا ایدی اولیای اولیا
عثمان کی بولدو گؤزلری نورینون ایله نور
هم معدن عطا ایدی هم منبع حیا
کیمدیر کی وصف ذاتینی عد ائده حیدرون
حقّینده لافتی ایله چون گلدی هل اتی
نورین ایکی در (گل) بی‌خار محمدی
بیری حسن، بیریسی حسین حسن‌لقا
بیریسی زهر قاهر ایله ائتدی روان، روان
بیریسی کربلادا چکوب کرب ایله بلا
اولسون رضای حق قامونون روحونا قرین

دؤندون چوهفت‌وپنج‌ایله شش‌گوشه‌منزله
دئدین یقینی چارامینینه ماجرا
نه چارچاررکنی‌شریعت سرایی‌نیندست
اورمایان‌بوچار اتگینه اولا چارپا
صدیق کیم تدیردین آنین قلب خولقونا
هر خوان نعمتی کی سنا قیلدی حق عطا
فاروق کیم اولور ایدی لایق نبوته
گر حضرتین دگیل‌می‌سه‌دی ختم انبیا
عثمان کی ائیله‌دین آنی نورون صاحیبی
بولموش ایدی حیات آنون ایله دم حیا
حیدر کی علو حکمتینه وارث ائتدی حق
محبوب اولیا ایدی، مخصوص لافتا
عالی مناقبینی علی‌نین کیم ائده شرح
حیّ و علیم دئدی چو وصفینده هل‌اتی
درّین اظهرین ایدی نجمین انورین
جان و دل بتول و دم قلب مرتضا
نورون‌عینی‌نین بیری‌خولقون بیگی حسن
بیری حسین، شاه شهیدان کربلا
هدم سنه و آلینا حقدن هزار بار
جان وجهان دولوسو صلات و سام اولا
شیخی عملدن ایره چو عریان ائشیگینه
قدّینه خاک عالی عبادت بویور قبا
لطفوندن ائت مدد بو گنه‌کاره آندا کیم
فجّاره دؤن دینیله و ابراره مرحبا
ای خواجه کیم یالوارایین من گدای چون
سن شاهدان شفاعت اومار خواجه و گدا
منع ائتمه تشنه‌دن قطرات ترحمی
چون منبع کرم‌سن و سرچشمه سها

کیم دین یولوندا چکدی بولار زحمتو عنا
یا شافی الخلایق یا قامع‌الضلال
یا جامع الفضائل یا رجع الدی
اشفع خطیتی و ذنوبی و ذلتی
کن لی وسیله و دلیلا الی المنی
سن امتنی ذکر ائدسین نفسونی قویوب
آنداکی نفسی نفسی دییه جمله انبیا
گرچی کی امرونون بیریسین بینده توتمادان
لطفوندن اوماروز دییه‌سین یا مضی مضی
اول بزمده کی دور ائده کاس شفاعتون
حاشا کی بیزی ساقی لطفون سوسوز قویا
یارب محمد دون شرف و فضلی حرمتی
بو خسته گناها سن ائت رحمتون شفا
سنسین وئرن آنا داخی ملک کرامتی
والملک فی‌یمینک توتی لمن تشا
عفو ائت نظامی‌نون کرمیندن خطالارین
شه‌دن عطا چو عاده دورور بنده‌دن خطا
اول بونجا جرم ایله سانا طوتار امیدینی
سن بونجا لطف ایله قوسانآنی دگول روا
چون سن کمال لطف ایله لاتنقطو دئدین
جرمم نه دنلو چوق ایسه قطع ائتمزم رجا
ای باقی قوما ذره‌جه باقی ذنوبدن
اول دم کی شهر عمر فناسین طوتا فنا
شرط شفاعت امّته جرم و گناه ایسه
چوخدور بو درد بیزده دمیدیر ایره دوا
یارب بحق محمد که پرتوی
دولدوردو یئر و گؤیی قامو نور ایله ضیا
قویما بیزی جهان ظلماتیندا ظالّین
نور ایله مستقیم صراطینا اهدنا

۲ـ تاج‌الدین ابراهیم احمدی

اولو نظامی گنجوی‌نی اؤزونه استاد سایان و اثرلرینه قیمتلی نظیره‌لر یازان و عثمانلی ادبیات تاریخینده پارلایان هجری ۸ ـ جی عصرین آدلیم شاعرلریندن بیریسی ده «تاج‌الدین‌ابراهیم احمدی»دیر.

اونون آتاـ باباسی «خضر» گرمیانا[1] کؤچموش آذربایجانلی عالم‌لردن سایبلیر[2].
تاج‌الدین‌ابراهیم احمدی گرمیاندا دنیایا گلمیش ایلک تحصیلینی اورادا آلمیش، معروف فقیه و فیلسوف «ملا فناری»[3] ایله میصره گئتمیش و اورادا (هدایه) شاریحی شیخ اکمل‌الدین‌دن تحصیل آلمیشدیر.

بیر روایته گؤره، اونلار میصرده بیر درویش یانینا گئدیرلر، درویش اونلار ایله دانیشیر و گله‌جکلریندن خبر وئریر:

«... فناری‌یه دئییر کی، سن اقتباس انوارعلوم ایله کانار العالیم اشتغال ائدرسن و نئچه‌لری سندن سلامت اهتیدا اوچون چیراغ اویاندیرارلار. و احمدی‌یه دئییر کی، سن شعر ایله تضییع اوقات ائدرسن و علوم کلی‌دن فراغ ائدیب، فنون جزئیه التیفات ائدرسن»[4]

احمدی مصرده طبّ و هندسه علملرینی اؤیرنمیش و تذکره‌چی‌لرین یازدیغینا گؤره «شاعر پورمعارف اولموشدور». تحصیلی قورتاردیقدان سونرا، گرمیان اوغوللاری یانینا گئتمیشدیر. گرمیانین عثمانلی‌لار طرفیندن احترام و سایغی

۱ـ بو آد گرمیان اوغوللاری عشیره‌سی‌نین آدیندان آلینمیشدیر. بو عشیره ایرانی تورکلشدیرن سلجوقی‌لردن سایبلیر. اوزون ایلر غربی ایران و کیچیک آسیادا حکومت سورموشلر. بو حکومتی قوران یعقوب بن کریم‌الدین علیشیر الاذربیجانی اولموشدور.

۲ـ باباسی خضرین تبریزلی اولدوغو ظن ائدیلیر.

۳ـ ملا فناری‌نین شریعت علملری حقینده یازدیغی بیر چوخ کتابلار ایندی ده علمیه حوزه‌لرینده تدریس اولونور.

۴ـ باخ، عاشیق چلبی، مشاعرالشعرا، استانبول اونیورسیته‌سی کتابلیغی ش ۲۴۰۶، ص ۴۸ (محمد آقالیندن نقل اولوندو).

گؤرموش و اونلارین حمایه‌سینه کئچمیشدیر. بیر نئچه ایـل سـونرا امیـر تیمـور، گرمیانی اله کئچیردیکدن سونرا، اونون یانیندا قالمیشدیر. امیر تیمور دا اونا چـوخ حُرمت ائدرمیش و اونو درین علمی، بیلیگی و خوش صحبت‌لری اوچون هر زمان اؤز یانیندا دولاندیرارمیش.

دئییلنلره گؤره، بیر گون امیر تیمور اونا دئییر کی:

ــ شاعـر! من امیر تیمورا بیر قیمت وئرگیلن!

احمدی دئییر:

ــ امیر! سنین دوخسان آقچا قیمتین‌دیر.

امیر تیمور دئییر:

ــ یالنیز منیم کورکومون قیمتی دوخسان آقچادیر، سن نه دانیشیرسان؟

احمدی ایسه جوابیندا دئییر:

ــ من ده ائله اونا قیمت وئردیم، یوخسا سن اؤزون اونسوز بیر آقچایا دَیمزسن!

امیر تیمور، بو شجاعتلی جوابـدان و بـو صـمیمیتدن خوشـو گلیـر و احمـدی اوچون داها چوخ عزّت ائدر.[1]

احمدی، امیر تیمورو چوخ سئورمیش، او اؤلدوکـدن سـونرا، اونـا مرثیـه‌لـر ده یازیر. بحث ائده‌جه‌ییمیز «جمشید و خورشید» مثنوی‌سینین بیر یئرینده دئییر:

فلــک یئــره گؤمــوبن تیمــورو قوناقلادی ات ایلن مار و مورو...

تاج‌الدین احمدی، هجری ۸۱۵ ـ جی ایلده وفات ائتمیشدیر. احمـدی، اؤزونـو نظامی گنجوی‌نین شاگردی بیلمیش، اونون احترامینا بیر تورکجه دیوان و بـئش قیمتلی مثنوی یاراتمیشدیر. بو مثنوی‌نین آدلاری بئله‌دیر:

۱ـ مرقاه الادب

۲ـ ترویح الارواح

۳ـ اسرارنامه

---

۱. همان یئر، ص ۳۲ آ.

۴ـ اسکندرنامه

۵ـ جمشید و خورشید[۱]

احمدی‌نین دیوانی نظامی‌نین دیوانی کیمی، توحید و نعت ایله باشلاییر. ترکیب‌بند، بیر نئچه قصیده و غزل احتیوا ائدیر. مرحوم فؤاد کؤپرولو بو دیوانی تورکجه ادبیات تاریخی باخیمیندان چوخ اهمیتلی حساب ائدیر.[۲]

*** مرفاه الادب**

ایندییه‌دک شرح ائدیلمه‌میشدیر. اونون بیر چوخ قیمتلی ال‌یازمالاری، دنیا کتابخانالاریندا ساخلانیلیر.[۳]

ترویح الارواح

اثری ایسه مفاعیلن، مفاعیلن، فعولن وزنی ایله یازیلمیش بیر مثنوی‌دیر. اثرین مقدمه‌سینده طبّ علمینه داییر سؤزلری ده واردیر.

- **اسرارنامه**

عرفانی بیر مثنوی‌دیر. بئله باشلاییر:

چو بسم‌الله‌دیر هر ایشده مفتاح

آنینلا باشلا کیم فتح ائده فتّاح

- **اسکندرنامه**

احمدی‌نین سئویلن و چوخ اوخونان مثنوی‌لریندن بیری‌دیر. تذکره‌لرین بیرینده اسکندرنامه حقّینده اوخویوروق:

«پنج‌گنج نظامی‌دن اسکندرنامه آدلی بیر کتاب، تورکی‌یه دؤندرمیشدیر. دئمه‌سی کیمیسینه میسّر اولمامیشدیر».

۱ـ نهاد سامی بانارلی، تورک ادبیاتی تاریخی، ایستانبول، ۱۹۷۱، ص ۳۸۷.

۲ـ فؤاد کؤپرولو، اسلام آنسیکلوْپئدیسی (احمدی ماده‌سی)

۳ـ تورک مجموعه‌سی، ص ۲۱۷-۲۳.

مرحوم فؤاد کؤپرولو و رحمتلی نهاد سامی بانارلی‌نین تدقیق ائدیب یازدیقلارینا گـؤره احمـدی اسـکندر حقّینـده نظـامی‌نـین نظرلـرین سـئومیش و فردوسـی‌نـین گؤروشونو ردّ ائتمیشدیر و اؤز بیلیک و علمیندن چوخ یارارلانمیشـدی.[1] غریبـی اؤز تذکره‌سینده یازیر: «مولانا احمدی، افشاء فنینده مقبول عدّ اولونور و شـعرده هـم دیوان ترتیب قیلمیش، آمما «اسـکندرنامه» یاخشـی واقـع اولموشـدور. و روایـت اولونور کی، اسکندرنامه تمام ائدیب سلطان مراد نظرینـده اوخـودوقلاری زمانـدا شیخی‌نی احضار ائتمیشـدیر. شـیخی اوّل نظمـی گـوش ائـدیب آیتمـیش کـی اسکندر کیمی بیر پادشاه شـیرمرد پهلـوان گـزین‌دیـر کـی احمـدی افنـدی‌نـین سیکّه‌لرینده سیچراییب کئچه، وبو ابیات او «اسکندرنامه» دندیر.

وعده‌یه ائتمک خلاف ارلیـک دگیـل

لاف اورماق رسم سرورلیک دگیـل»[2]

- **جمشید و خورشید**

احمدی‌نین ان قیمتلی و دَیرلی مثنـوی‌سـیدیر. اونـون نظـامی گنجـوی‌نـین «خسرو و شیرین» مثنوی‌سینین مقابلینده یازمیشدیر. اثرین سونوندا دئییر:

صفردن نصـف کئچمیشـدی تمـامی

کی بو شیوه‌یله نظم ائتدیک کلامـی

ربیـــع‌الآ خـــرین نصـــفینده اتمـــام

بولوبان اولدو بخـت سـعد ایلـن تـام

و لاکـــن ایـــل و ذال ایـــدی و ضـــاد

بیلـی اولسـون دا سـنه اولانـین داد[3]

بو بیت‌لردن آنلاشیلدیغینا گؤره احمدی بو مثنوینی هجری ۸۰۶ ـ جی ایلـین صفر آیـیندا قورتارمیشدیر.

۱ـ فؤاد کؤپرولو، اسلام آنسیکلوپئدیسی، هامان.

۲ـ تذکره مجالس‌الشعرای روم، ص ۲۰۱.

۳ـ باخ، محمد آقالین، جمشید و خورشید، ص ۶ و ۷.

جمشید و خورشید مثنوی‌سی مفاعیلن، مفاعیلن فعولن وزنیله یازیلمیشدیر. مثنوی‌نین بیر یئرینده اوستادی نظامی گنجوی ایله بیرلیکده سلمان ساوجی‌نین ده آدین چکیر و ادعا ائدیر کی، اونلاردان داها یاخشی مثنوی یازمیشدیر.

اثرین موضوسو خسرو و شیرین کیمی بیر عشق حکایه‌سی‌دیر. چین فغفورونون اوغلو جمشید، بیر گون رویاسیندا بیر قیز گؤرور و آغیر بیر درده دوشور و دردینه چاره تاپماق اوچون دنیانی‌گزیر. مهراب آدلی بیر رسّام روم دیاریندا یاشایان خورشید آدلی بیر قیزین شکلینی اونا چکیر. او دا ائله روم ائلینه یوللانیر. یولدا جوربه‌جور تهلوکه‌لره دوشور. سونوندا روما یئتیشیر، قیزین وصالینا چاتیر.

احمدی جمشید و خورشید اثرینی نظامی‌نین گوجلو تأثیری آلتیندا نظمه چکمیشدیر، اؤزو ده بونا اعتراف ائدیر:

نظامی بیرله سلمان طرزینه اوش　　　بو دفتر نظم اولدو دورر ایله خوش[1]

باشقا بیر یئرده نظامی یولونو ایزله‌دیینی بئله بیلدیریر:

سؤزون گنجِ قاپی‌سینی آچاییم　　　جهانا دور و گوهرلر ساچاییم
سؤزون سلمانین ائشیتدین تمامی　　　آنی داخی کی نظم ائتدی نظامی[2]

احمدی بو اثرده نظامی‌نین بیر چوخ بیت‌لرینیده عینی اولاراق تورکجه‌میزه چئویرمیشدیر.

مثلاً بیر یئرده دئییر:

شراب ارغوانی ائدیبن نوش　　　نوای ارغنونا توتدولار گوش

نظامی ایسه یازیر:

سماع ارغنونی گوش می‌کرد　　　شراب ارغوانی نوش می‌کرد

۱ـ جمشید و خورشید، ص ۷۹.

۲ـ همان یئر.

احمدی دئییر:

غریب اولانلارین باغری باشیچین   ضعیف اوغلانلارین گؤزو یاشیچین

نظامی ایسه یازیر:

بــه دل غریبــان بیمــار هــوش   به اشک یتیمان پیچیده گـوش

احمدی دئییر:

قاپیندا سنگ‌دیـر جـان، تنـگ‌دیـر دل

کی گوهرسن سنه سنگ اولـدو منـزل

نظامی ایسه یازیر:

مگر یک عذر هست آن نیز هم لنگ

که تو لعلـی و باشـد لعـل در سـنگ

احمدی دئییر:

منــه ســندن اولــور اولورســا چــاره   کی یار اول‌دور کی یاری ائده یـاره

نظامی ایسه یازیر:

به یاری خواســتن بنمـود زاری   که یاران را ز یاران است یاری

احمدی دئییر:

حقّین خلقینه دایم داد ائـدردی   *جهانی عدل ایله آبـاد ائـدردی*

نظامی ایسه یازیر:

جهان‌افروز هرمز داد می‌کـرد   *به داد خود جهان آباد می‌کـرد*

احمدی حتّی بیر چوخ صحنه‌لرده نظامی‌نین خسرو و شیرین مثنـوی‌سـیندن آلیب ترجمه ائدیر. مثال اوچون بیر یئرده خورشیدین چشمه باشیندا یویونـدوغونو عینی اولاراق نظامی‌دن آلیب تصویر ائدیر. بو صحنه بئله باشلاییر:

اورادا گـؤردو کـی بیـر چشـمه آخـار

کی سویو آب خضر ایدی یا کوثر[1]...

بئله‌لیکله گـؤروروک کـی، بؤیـوک شاعــریمیز تـاج‌الـدین‌ابـراهیم احمـدی تبریزی‌الاصل، نظامی ادبی مکتبی‌نین یئتیرمه‌سی اولموشدور. او، نظامی شعرینی بیر ادبی اولگو کیمی اؤنونه آلمیشدیر. اونون اثرلرینی دقت ایله ایزله‌سک، نظامی یارادیجیلیغینـدان گؤتورولمـوش بیـت و پارچـالارین ترجمـه‌سـینه چـوخ راسـت گله‌جه‌ییک. هابئله، نظامی مفکوره‌سی و ایده‌یاسـی‌نـین ایزلرینـی، احمـدی‌نـین اثرلرینده چوخ گؤره‌جه‌ییک.

احمدی تورکجه اثرلرینن علاوه، فارسـجا میـزان الادب و معیـارالادب آدلـی ایکی منظوم اثـرده یازمیشـدیر. اونلاریـن بیرینجیسـی عربجـه‌نـین صـرفینی و ایکینجی‌سی عربجه‌نین نحوینی اؤیره‌دیر. هابئله اونون عربجه ـ فارسجا بیر لغت کـتابی دا واردیر.

تاج‌الدین‌احمدی‌نین جمشید و خورشید مثنـوی‌سـی ۴۷۹۸ بیـت‌دیـر. همـین مثنوینی دکتر محمد آقالین ۱۹۷۵ـ جی ایلده ارض‌رومدا نشر ائتمیشدیر.[2]

بورادا همین نشردن، مثنوی‌نین مقدمـه‌سـینی الفبـامیزا کؤچـوره‌رک تقـدیم ائدیریک.

الهــــی ســــندن ایســــتَریز عنایــــت

بیــــزه روزی ائیلــــه توفیــــق و هــــدایت

ییخیــق کؤنلومــوزو ائــت گــنج اســرار

روانیمیــــزی قیــــل ینبــــوع اســــرار

گئــــدرگیل آرادان منلیــــک حجــــابین

بیــــزه توحیــــدین ائیلــــه فــــتح بــــابین

۱ـ بو مقایسه‌لر اوچون باخ: نوشابه آراسلی، نظامی و تورک ادبیاتی، ۱۹۸۰، ص ۱۵۰.

۲ـ احمدی، جمشید و خورشید، ارضروم، ۱۹۷۵.

ایشـیمیزی سـن ائـت مقـرون صـلاحا
بیـــزی بیـــز ایـــروره مـــزوز فلاحـــا
بیـــــزه پابنـــــددیر طبـــع هیـــولی
بیـــزی آنـــدان خـــلاص ائیلـــه آ مـــولی
منـــی منلیـــک بلاسـیندان جـــدا ائـــت
بهـــــار وحدتینـــــده آشـــــنا ائـــــت
بـــو پاسـلی کؤنلومـــو آچیـــب صـفا قیـل
آنـــی آئینـــه‌ی معنـــی نمـــا قیـــل
بـــزه‌پیشـــه دورور جـــرم ایلـــه عصـیان
ســنه عـــادت دورور عفـــو ایلـــه غفـــران
خطـــادورور بیـــزیم ایشـــیمیز و ســـهو
قاموسـون لطفـو ایلـه ائیلـه گیـل عفـو
ســــنه ایرمگـــــه بیـــــزده توشـــــه راه
یئتـــــر لاتنقطـــــوا مـــــن رحمـــــه‌الله
بیـــزه گؤســـتر نـــدیر دوغـــرو طریقـــت
بیـــزه تعلـــیم ائـــت علـــم حقیقـــت
بیـــزیم جـــانیمیزی ائـــت مطلـــع نـــور
بـــو مظلـــم کؤنلومـــوزو منبـــع نـــور
هـــدایت وئـــر بیـــزه فضـــلینله خیـــره
گؤزومـــوزی داخـــی باخـــدیرما غیـــره
ســـنی دئریـــز ســـنی ایســـتریز الهـــی
بیلیرســـــن هـــــامی اســـــرار کمـــــاهی
منـــه انعـــام قـــاپی‌ســـینی آچگیـــل
فصـــاحت گـــوهرین دیلیمـــه ســـاچگیل

منــه اول نظمــی وئرگیــل کــیم امــامی
بولامـــادی آنـــی نـــه خـــود نظـــامی
گر اول «بئش‌گنج» دوزدیسه به صد رنج
منـیم بـو گـوهریمی ائیلـه صـد گـنج
منــه اول خــاطری وئرگیــل کــه سـلمان
آنـــا ایریشـــمگه بولمـــادی امکـــان
معونـــت ســـندن اســـترم الهـــی
کـه سـن‌سـن هـامی مسـکینین پنـاهی
کــه اولا بــو دفتــریم بیــر تــازه بســتان
کـــه آنــا رشــک ائــده یــوز گلســتان
آچـــیلا آنـــده تـــازه ســـنبل و گـــل
اولا عاشـــق آنـــا عنقـــا نـــه بلبـــل
دئییم عشقن سؤزون اول رسـمه مـوزون
اونـــو دا دفتـــرین لیلـــی و مجنـــون
چـو اولا گـون کیمـی روشـن بـو اسـرار
یئـــرین یـــوزی سراســـر دولا انـــوار
نـــرده اوخونســـا بـــو دســـتان میمـــون
اولا مفتـــون همـــای ایلـــه همـــایون
نــرده کــه آنــیلا «جمشـید و خورشـید»
همـــای ایلـــه همـــایون اولا نومیـــد
بــو نقشـــی گـــر ائـــدم شـــاپورا تلقـــین
آنـــا فرهـــاد اولا خســـرو و شـــیرین
خـدایا سـعی‌یمـی سـن ائیلـه مشـکور
جمیـــع عیبـــدن قیـــل ســـؤزومو دور

اوخوجولار، سؤز یوخ کی، یوخاریداکی متنــین هــر بیتینــده اولــو شاعـــریمیز نظامی‌نین سسین دویور، اونــون اورک چیرپینتــی‌لاریــن حــس ائــدیرلر. احمــدی اثری‌نین بوتون یئرینده، اؤزونون زمانــه‌یــه مناسـبتی و معاصـرلری حقّینــده‌کــی تنقیدلرده نظامی‌دن درین تأثیرلر آلیر. او هم ده اؤز فلسـفی دوشـونجه‌لرینــی بــو مثنوی‌ده آچیق ـ آیدین بیان ائدیر.

نظامی اثرلریندن الهام آلیناراق یازیلان، تورکجه اسلامی ادبیــاتی تاریخینــده یوزلر بئله مثنوی‌لره راست گلیریک.

۳ـ نظامی چلبی قرامانی

سلطان محمـد فـاتح زمانینـدا «قارامـان» ولایتینـده یاشـایان و تحصـیلینی تماملاماق اوچون ایرانا گلن و سونرا استانبولا چاغیریلان و ان گـنج یاشـلاریندا استانبول یولوندا اؤلن مولانا قاضی ابواللیث‌ین‌اوغلو، اؤزونو نظـامی گنجـوی‌نـین مریدی و شاگردی سایان بیـر شاعـــر ایـدی. او، حتّـا تخلّوصـونو ده «نظـامی» سئچمیش و تاریخده **نظامی چلبی قره‌مانی** آدی ایله مشهور اولموشدور. گویا بــو آدی اونون آتاسی اونا وئرمیشدیر.

اونون حقّینده ان چوخ معلوماتی غریبی منتشااوغلو اؤز تـذکره‌سـینده وئریـر. غریبی‌نین سؤزلرینی عیناً بورادا نقل ائدیرم:

«قارامان ولایتینده، قونیه شهرینده مولانا قاضی ابواللیث‌اوغلو ایمش. قاضـی ابواللیث، علما و فضلای ماتقدّمدن، محبّ خاندان و مرید شاه خراسان اولونـور. و مروی‌دیر کی، مذکور قاضی‌نین اوغوللاری، طفولیّتدن جهولیّته ایرمز ایمیش. شاه خراسان علیه الصلاه و السلام، باطین عالمینده آنـا بیـر کامـل و فاضـل اوغـول شفقت بویوروب، آدینی «نظامی» اشارت بویورموشلار. وجـودا گلنجـک، مـولای روم آستانه‌سینه آپاریب، مولوی درویش‌لر تکیه‌سینه سالمیشلار. اون ایکی یاشــینا قریب اولدوغو حالدا، حسن و جمال و فضل و کمال ایله اوصاف حمیده و اخـلاق

پسندیده تحصیل قیلیب، ذهن آثاریندان غایت ایله ماهر و طبع نموداریندان نهایت باهر اولوب، گنجلیک چاغیندا حسن اطوار و نظم اشعار ایله، فضلای شوق‌آمیز و شعرای عشق‌انگز مابین‌لرینده اشتهار تاپمیش، آمما حیف کی، بو دیوان تمام تکمیل و اتمام قیلینجا، عمرو وفا ائتمه‌ییب، اون یئددی یاشینا ایردیگی [گیردیگی] زماندا، بقا دارالسرورونا واصل اولموش. مزاری مولانا خونکار [خداوندگار] جیواریندا واقعدیر. بو، آنین اشعاریندان بیر غزل‌دیر:

خطّین اول پیروزه‌دیر کیم لعل ناب اوستونده‌دیر

لبلرین شول لعل کیم، دورّ خوشاب اوستونده‌دیر...»[۱]

نظامی چلبی‌نین دیوانینی، مرحوم دکتر خالوق ایپکتن ۱۹۷۴ـ جی ایلده ۳۰۰ صفحه‌ده نشر ائتمیشدیر. او، شاعرین گنج یاشلاریندا اؤلمه‌سینی قطعی قبول ائدیبدیر:

«نظامی [چلبی]دن سؤز ائدن قایناقلار، اونون گنج یاشدا اؤلومونو بیر سببه باغلاماق گره‌یینی دویموشلار، باشیندان کئچن بیر عشق حکایه‌سینی آنلاتاراق، بو اولایی اؤلوم سببی اولاراق گؤسترمیشلردیر. دئدیکلرینه گؤره، نظامی [چلبی] بیر شیخ نامدار و عبد پرهیزگارین فرزند دلبندی ایله غایت حرارت واریکن سئوگیلی‌سینین کندی‌سیندن یوز چئویریب باشقالارینا یوز وئردیگینه قیزان شاعر، اونون حقّینده خیلی مستهجن بیر هجویه یازیب اطرافا یایمیش:

سیر ائتدوگومدن اول صنمون هر لوند ایله

مقصودو آدی گلمک ایمیش لاولن دیله

۱ـ غریبی منتشااوغلو، تذکره مجالس شعرای روم، به اهتمام دکتر صدیق، تهران، ۱۳۸۲، ص ۲۰۲.

مطلع‌لی بو هجویه‌نین هر کسین دیلینده دولاشدیغی اؤیره‌نیب پک اینجیـین شیخ، نظامی [چلبی] اوچون اؤیله جان و گؤنولدن و ائتکی‌لی بد دوعالار ائتمـیش کی، ایشته شاعـرین اؤلومونه بونلار سبب اولموش»[1].

انگلیسـجه «عثمـانلی ادبیـاتی تـاریخی» یـازان، E.J.W. Gibb ده، گـنج یاشلاریندا اؤلمه‌سینی قبول ائدیر.[2]

اونون حقّینده یازان تذکره‌لر آراسیندان، تذکره لطیفی، شقایق نعمانیـه، جـامع النظائر، تذکره عاشق چلبی، کنه الاخبار، مشاعر الشعرا و تذکره حسن چلبیـنی آد آپارماق اولار. بونلارین هامیسیندا اولان سندلری «خالوق ایپکتَن» دیوانا یازدیغی مقدمه‌ده ذکر ائتمیشدیر.

هجری ۸۷۴ تاریخینده وفات ائدن شاعـر نظامی چلبـی‌نـین آجـی اؤلومونـو آتاسی دا گؤرموشدور. عاشیق چلبی‌نین دئدییینه گؤره، اونون آتاسـی مسـجدلرده وعظ زمانی اوغلونون بعضـی شـعرلرینی اوخویـوب آغلاییـردی. «اثنـا وعـظده مناسبتله اقتضای مقام اوزره، مرحومون بعضی ابیات برائت آبادینی انشاد ائـدیب، گریه ائدر و حضّار مجلس آنون گریه‌سیندن متأثیر اولوب اونـلار داخـی گریـان اولورلار ایدی.[3]»

چوخ اؤنملی مساله بودور کی، اونون نظامی تخللوصو اولدوغونا گؤره، نظـامی گنجوی‌نین بیر چوخ شعرلری، قارامانلی‌نین کیچیک غزللر و هجویه‌لر احتوا ائدن دیوانی‌نین ال‌یازمالار سیراسینا داخل اولموشدور. حتّا بو مسئله‌یه خـالوق ایپکـتن ده دقّت ائتمه‌میش و موجود ال‌یازمـالار داخـل اولان بوتـون شـعرلری «نظـامی چلبی قارامانی» آدینا باسیب کئچمیشدیر. آشاغیداکی بیـتلـر، اونـون حیرتـه ده

۱- Karamanlı Nizami, Haluk İpekten, Ankara, ۱۹۷۴.

۲- هامان، ص ۵۸.

۳ـ نقل از «خالوق ایپک‌تن»، ص ۲۱.

سالسا دا، بو شعرلرین گنج یاشیندا اؤلن «نظامی چلبی»دن اولا بیلمه‌یه‌جه‌یینه توجه ائده بیلمه‌میشدیر:

ـ زُلفونون زنجیرینی بند ائت منه ـ دئدیم ، دئدی:
ساققالین آغاردی مسکین، داهی اوسلانما.

و یا:

شمس عمر اولدو نظامی اُفق موته قریب
آه کیم ایرمه‌دی فرقت شبینه روز هنوز!

خالوق ایپکتن یازیر: «بو بیت‌لرده نظامی [چلبی]نین گئرچک یاشینی سؤیله‌مه‌دییی و خیلی مبالغه ائتدییی دوشونولسه بئله، یئنه ده ۱۸ـ۱۴ یاشیندا بیر گنجین بؤیله «موت»دن و «ساققالی‌نین آغارماسیندان» قولایلیقلا سؤز ائده‌مه‌یه‌جه‌یی ده اورتادادیر»[1]

اونون قطعاً اییرمی یاشیندان قاباق اؤلمه‌سینه اینانان و بوتون سندلرین ده بونا شاهد اولماسینی اؤنه چکن ایپکتن بیر فرضیه اساسیندا و هئچ بیر دلیل اؤنه سورمه‌دن دئییر: بلکه ده اوتوز یاشینا قدر یاشامیشدیر.[2]

آمما بیز بو فرضیه‌نی قبول ائتمیریک. بوتون قایناقلار اونون گنج یاشلاریندا اؤلمه‌سینی قید ائدیرلر. بیز بیر ده بونا اینانیریق کی، ایکی نظامی‌نین شعرلری الده اولان ال‌یازمالاردا بیرـ بیرینه قاریشمیشدیر و بونو آراییب، آختاریب تاپماق اوچون، دقیق فنّی ایشلر آپاریلمالیدیر.

کئچمیشده «سرقات شعری» بیر هنر ساییلیرمیش. فارس ادبیاتیندا مصلح‌الدین سعدی شیرازی چوخلو سرقات صاحبی اولان بیر شاعردیر. حتّا او عرب شاعرلریندن مصراع‌لار آلیب اؤز شعرلرینه داخل ائتمیشدیر. عثمانلی

۱ـ هامان، ص ۲۰۸.

۲ـ هامان، ص ۱۶۳.

دؤورونده ده «نظامی چلبی» سرقات ایشیله مشغول اولورموش. او، هر بیر فـارس شاعـری، خصوصیله «نظامی گنجوی»نین شعرلرینی و شعرلرینده اولان بیـت و مصراع‌لاری «سرقت» ائدیب، اؤز کیچیک دیوانینا داخل ائتمیشدیر. همین ایـش ده سبب اولموش کی، «نظامی گنجوی»نین داغیلمیش تورکجه دیـوانی، اونـون آدینا وئریلسین.

مرحوم خالوق ایپک‌تن طرفیندن چاپ اولمـوش «دیـوان»ــ یـن تورکجـه و فارسـجا بؤلـوم‌لـری، نظـامی گنجـوی‌نـین قصـیده، غـزل و روبـاعی‌لـری ایلـه قاریشدیریلمیشدیر. او مرحومون نشر ائتدیگی بو دیوان اوزرینده بیـر داهـا دقیـق علمی ایش آپاریلمالیدیر.

گنجه دن گلیرم یوکوم چیچک‌دیر

گنجوی‌نین تورکجه دیوانی حقّینده

پروفسور نظامی خودیئو

نظامی گنجوی‌نین تورکجه دیوانی تاپیلمیشدیر. ایندی قطعیتله دئیه بیلدیییمیز گؤرکملی نظامی‌شناس‌لار، ادبیاتچی‌لار اوزون ایللردیر کی، حقیقته یاخین احتماللارلا، گمان‌لارلا ثبوتا یئتیرمه‌یه چالیشیردیلار. نهایت ۸۰۰ ایل‌لیک ادبی ناراحاتچیلیغا ۲۱ ـ جی عصرین اوّل‌لرینده سون قویولدو: مصرین خدیویّه کتابخاناسیندا «ج ـ اَـ ن ـ خ ـ ۱۸۶ ـ ۹۵۴۷ ـ ۴» نمره ایله قورونان «دیوان نظامی تألیف مولی نظام‌الدین ابومحمد جمال‌الدین یوسف مؤید الگنجوی اویس متوفی ـ ۵۹۷» (هجری قمری تاریخ) (۱۱۷۶) آدلی ال‌یازماسی تاپیلاراق فوتو صورتی وطنه گؤندریلدی. دیوانین دَیرینی بیر جمله ایله افاده ائتمک طلب اولونسا دئیردیم کی، او، یازیلی آبیده‌لریمیزین تاریخینی ۱۰۰ ایل اسکی چاغلارا قووشدورور، ادبیات، علم، فلسفی دوشونجه تاریخینه ۱۲ عصرده ۵ ـ بشری منظومه بخش ائتمیش اولو نظامی‌نین ملّی منسوبییتی، یازی دیلی حقّینده کی کؤلگه‌لی مقاملاری تاریخدن سیلیب آتیر. بیر وقت فکرده، دوشونجه‌ده یارانان

آختاریشلار اوزون ایللرین علمی ـ عملی چالیشمالاری ایلـه داوام ائتدیریلسـه ده ایشلر همیشه دویونه دوشودور. چوخ قریبه‌دیر کی، ۷۰ ایل‌لیک سوئت‌لر دؤنمینده ان چوخ ادبی بایرامی، قورولتای کئچیریلن نظامی گنجوی‌نین (حتا ۱۹۴۱ ـ جـی ایلین آغیر دؤیوشلری زمانی، لنین‌گرادین محاصـره‌سـی وقتینـده بئلـه بـو ایـش تـأخیره سـالینمادی) تورکجـه دیوانینـدان سـؤز دوشـنده ائلـه اؤلکـه‌نـین بـاش کـتابخانالاریندا، آرشیولرینده بو فکرین ایزی ایتیریلیردی، اراضی‌سـی، منشـأیی، اثرلری‌نین روحو ایله بیزیم اولان نظامی‌نین چوخ وقت فارس‌ـ تاجیک شاعـــری کیمی اورتاق ادبی شخصیت حساب ائـدیردیلر. بـو دا عمـومی‌لیکـده آذربایجـان ادبیاتی‌نین تاریخینه بؤیوک ضربه ووروردو. ۱۲ عصرین سؤز سلطانی نظامی‌نـین آذربایجانجا، تورک منشأینی ندنسه همیشه بیزه قیسقانیبلار. دنیا کـــتابخانالارینا گئدن یول‌دا اتّفاق سرحدلری کیمی باغلی اولدوغوندان بو ساحه‌ده مرکزین رأیـی هر شئیی حلّ ائدیردی.

لاکن نظامی دوهاسی پست‌سوئت رژیمینده بئله دنیـا نظـامی‌شـناس‌لارینـی جددی ماراقلاندیریر، حتّی ایرانین اؤزونده بو ساحه‌ده گؤرکملی عـالم‌لـر مـاراقلی علمی تدقیقات ایشلری آپاریردیلار.

نظامی‌نین یازی دیلی‌نین منشأینه اویغون گلمه‌مه‌سی بـو سـاحه عـالملرینی همیشـه ناراحـات ائتمـیش، لاکـن الـده معـیّن نمونـه‌نـین اولماماسـی بوتـون آختاریشلاری نتیجه‌سیز قویموشدو. مشهور فارس نظامی‌شناسی سعید نفیسی‌نین بو استقامتده‌کی آختاریشلاری دا اؤز اصالتی و قورولوشو ایله دقتی جلب ائدیر. او، نظامی یارادیجیلیغینا حصر ائتدییی «دیوان قصـاید و غزلیّـات نظـامی گنجـوی» اثرینده شاعـرین تورکجه دیوانی‌نین اولماسی باره ده قیسا معلومـات وئریـر و بـو دیوانین قورونوب ساخلاندیغی عنوانی اؤز قیدلرینده دقیق‌لشدیریر.

مرحوم عالمین سـونراکی مقالـه و آختاریشـلاریندا نظـامی‌نـین ال‌یازماسـی قورونان مصر کـتابخاناسی و دیوانین قورونـدوغو نمـره، اوزه‌رینـده‌کـی فرقلنمـه

یازیسی ایله ـ «الدیوان النظـامی بالغـت الترکیـه» (نظـامی‌نـین تـورک دیلینـده دیوانی) مصداقی آرتـیق شبهه یئـری قویمـادیغی اوچـون گـنج تـدقیقاتچیلاری آختاریشا سسله‌دی. بو ایشده اصالتاً ماراغالی خانیم فخر واعظی‌نین بؤیـوک رولـو اولموشدور. ال‌یازمانی آذربایجانا، مصرین دارالکتب کـتابخاناسیندان دیوانین فوتـو صورتینی الده ائتمیشدیر. ال‌یازمـانین ایلـک اوخوجوسـو شاعــر صـدیار وظیفـه (ائل‌اوغلو)دور.

دقیق‌لشدیرمه زمانی معلوم اولموشدور کی، بو ال‌یازما گؤرکملی نظامی‌شناس سعید نفیسی‌نین اؤز مقاله و کـتابیندا گؤسـتردییی منبعـین عینـی‌دیـر. ایلکـین آراشدیرمالاردان بللی اولور کی، بو ال‌یازمـا ۹۲۳ ـ جـو ایلـده (هجـری قمـری) (۱۵۰۲) پیراحمد ابن اسکندر طرفیندن کؤچورولموشدور.

تورکجه دیوانا نظامی‌نین قصیده و غزللری داخلدیر و بو غیـرعـادی تـاپینتی، سؤز یوخ کـی، ایلـک وقـتلار معـیّن سـوآللار دوغورموشـدور. بـو ناراحـاتلیقلارا آیدین‌لیق گتیرمک اوچون تورکجه دیوانین ایلک آراشدیریجیسـی صـدیار وظیفـه (ائل‌اوغلو)ـنون ال‌یازما ایله بـاغلی فــکرلرینی شـرح ائتمـک یئرینـه دوشـر. او، ال‌یازمــا اوزه‌رینــده ایشــلرکن بــو وقتــا کیمــی بَللــی اولان معلومــات‌لاری توتوشدورموش، علی افنـدی‌نـین خدیویّـه کــتابخاناسی اوچـون حاضـیرلادیغی ال‌یازمالارین لیسته‌سی (الفهرست الکتابخانه الخدیویّه) و سعید نفیسـی‌نـین قیـد ائتدییی همن قایناقلا عینیت تشکیل ائتدیینی بیلدیریر.

لاکـن بونـونلا بئلـه بیـر نمـره آلتــیندا ایکـی نظـامی امضـالی شاعــرین شعرلری‌نین ساخلانیلماسی و بو ال‌یازمانین الفبا اساسیندا اوچ دفـه سیرالانماسـی معیّن سوآللار دوغوروردو. متخصّص‌لرین دئدیگینه گؤره، هر هانسی بیـر دیـوانی ایکی مختلف الفبا ایله سیرالاماق ممکوندور. بو، دیوانی ترتیب اولونان شاعــرین حیاتدان کؤچدوکدن سونرا تاپیلان یئنی اثرلری دیوانا علاوه ائدیلرکن باش وئـره بیلـر. لاکـن اوچ دفـه الفبـا ایلـه سـیرالانما سـندینه بـو چاغـا کیمـی تصـادف

اولونمامیشدیر.

بو چتین‌لیگی آرادان قالدیرماق اوچون هر اوچ الفبا سیراسی آلتینداکی قصیده و غزللری آیریجا اوخیوب اؤیرنمک، تدقیق ائتمک، اوراداکی تـاریخی، اوسـلوبی فرق‌لری آراشدیرماق لازم گلیردی. بیرینجی بؤلومـده توپلانـان شـعرلر (اونـو دا دئیک کی، دیوانین ایلک صفحه‌سـیندن سـونراکی ۲ دن ۵ ـ جـی واراقـلاری ال‌یازمـادان قوپاریلیـب یـوخ ائدیلمیشـدیر) بوتـون خیـردالیقلاری ایلـه نظـامی گنجوی‌نین اولدوغونو تصدیقله‌دی.

ماراقلی‌دیر کی، علی افندی ال‌یازمانین اوستونده گنجوی دئییـل، (گنجـه‌لـی کیمی قید ائدیر). سـونراکی الفبـا سیراسـیندا توپلانـان شـعرلرین ایلکـی حـافظ شیرازی‌نین اثرینه تخمیس کیمی یازیلمیش فارسجا مخمّس‌دیر. طبیعی کی، بـو اثرین مؤلـفی ۱۲ عصرده یاشایان نظامی اولا بیلمزدی. بو بؤلومده‌کی شـعرلرین دیلی، اوسلوب معاصرلییی، زمان، وقت باخیمینـدان معـیّن نشـانه‌لـری ده باشـقا نظامی‌دن سوراق وئریردی. سونرا دقیق‌لشدی کی، ایکینجـی بؤلومـده توپلانـان شعرلرین مؤلّـفی اصلاً تورکیه‌نین قونیه شهرینده آنادان اولموش، ایراندا تحصیل آلیب، فارسجا، تورکجه شعرلر یازمیش، حسن چلبـی‌نـین ده «تـذکرة الشـعرا»ـــ سیندا یازیلدیغی کیمی سلطان «محمد فاتح»ـ ین سارایا دعوتینه گئـدرکن یولـدا قفیل وفات ائتمیش شاعـر نظامی قارامانی‌دیر.

نظامی قارامانلی‌نین ۱۷ بیت شـعر نمونـه‌سـی بـو دیوانـدا یئـر آلمـیش‌دیـر. بئله‌لیکله، بو نمونه‌لرین نظامی گنجوی دیوانی ایله هئچ بیر علاقه‌سی اولمـادیغی ثبوتا یئتیریلیر.

«دیوان»– ین اساس تدقیقی، علمی آراشدیرماسـی، طبیعـی کـی، گـؤرکملی نظامی‌شناسلارین عهده‌سینه دوشـور. بـو اثـر تکجـه دیـل باخیمینـدان دئییـل، تاریخی، اجتماعی، فلسفی فـکر آداملارینا چوخ زنگین معلومـات، تـدقیقات یؤنـو وئریر. دیوان تکجه ادبی دیل مصداقی اولماقلا محدودلاشـمیر. بـورادا قویـولان

مساله‌لرین تاریخیلیک باخیمیندان زنگین‌لییی دولت‌چیلیک عنعنه‌لریمیزین اؤیره‌نیلمه‌سی ساحه‌سینده یئنی تورک دیللی منبع کیمی گئنیش امکانلار آچیر. سؤزون آچیغی، ادبی دیل تاریخی‌نین انکشافینی آردیجیل ایزله‌ین و بو ساحه‌ده تدقیقات آپاران بیر ضیالی کیمی دیوانین تاپیلماسی منی سئویندیردی. ادبی دیل تاریخیمیزین ۱۳ ـ ۱۱ عصرلریله باغلی سایسیز سوال‌لاریما جواب تاپمالی اولدوم. هله سوئت دؤنمینده یازدیغیم مقاله‌لرده، مونوگرافیالاردا [تک نگاری] بو ایتگینین سبب‌لری منده چوخ چئشیدلی سوآللار دوغورور، اونلارین بیر چوخونا جواب تاپا بیلمیردیم. فکرلشیردیم کی، میفیک دوشونجه‌نین ان اسکی نمونه‌لرینی، فولکلور اینجه‌لرینی یارادیب، نهایت، ۱۱ـ ۹ عصرلرین نهنگ ادبی آبیده‌سی «کتابی دده قورقود» و میدانا چکن آذربایجان دیلی نئجه اولور کی، نظامی گنجوی دؤورونده بیردن ـ بیره غیبه چکیلیر. بیر عصرده هر بیری مین ایللییه نمونه اولا بیله‌جک ادبی انتباه سیمالارینی ـ نظامی گنجوی‌نی، افضل‌الدین خاقانی‌نی، فلکی شیروانی‌نی، عزّالدین شیروانی، قطران تبریزی‌نی، مهستی گنجوی‌نی، مجیرالدّین بیلقانی‌نی و ... یئتیرن آذربایجان محیطی ملی ادبی دیلسیز وار اولا بیلمزدی.

معلوم اولدوغو کیمی، آذربایجان ادبی دیلی‌نین تاریخی «کتابی دده قورقود»ـ دان باشلاییر. بو آبیده‌نین دیلی‌ایسه تخمینا ۹ ـ ۷ عصرلرین دیلی حساب اولونور (یاخود آبیده‌نین اساس دیلی، اوسلوب قابلیّتی دئییلن دوره عاییددیر)، باشقا سؤزله، ۹ ـ ۷ عصرلردن اعتبارا آذربایجان دیلی ادبی سویّه‌ده ایشلک اولموشدور. بو دورده ادبی دیلیمیزین یازیلی آبیده‌لری، شبهه‌سیز یارانمیشدیر، لاکن اونلارین هئچ بیر نمونه‌سی بیزه معلوم دئییل. گؤرونور، ۸ ـ ۷ حتّا ۹ ـ عصرلری احاطه ائدن عرب اشغالینا قارشی مبارزه دورونده یازیلان منبع‌لر یا محو ائدیلمیش، یا دا آذربایجاندان کنارا آپاریلاراق ایتیب باتمیشدیر. اونو دا قید ائدک کی، تدقیقاتچیلار بو جور منبع‌لرین تاپیلاجاغی باره‌ده مثبت فکرده‌دیلر. اولا بیلمز

کی، «کتابی دده قورقود» کیمی نهنگ بیر آبیده‌نی یارادان خلق ۹ ـ ۵ عصرلردن ۱۳ عصرله قدر سوسسون . . .

۱۲ ـ ۱۱ ـ عصرلر مسلمان انتباهی دورونده آذربایجان خلقی‌نین اوینادیغی رول معلومدور. لاکن بو دوردن هئچ بیر منبع‌نین قالماماسی، فارس، ائله‌جه ده عرب دیلینده یازیلارین چوخلوغو دقتی جلب ائدیر. نئجه اولور کی، آذربایجان خلقی مسلمان انتباهیندا یوکسک علمی، ائله‌جه ده ادبی بدیعی استعدادی ایله اشتراک ائدیر، لاکن بونلار آذربایجان دیلینده اؤز ایزلرینی ساخلامیر؟ ادبی نورماتیو دیلدن کناردا ادبی نورماتیو تفکّر یوخدورسا، دئمه‌لی، ایستعداد دا یوخدور. آذربایجانلی ایسه مسلمان انتباهیندا محض آذربایجانلی تفکرو (و دیلی) ایله اشتیراک ائتمه‌لی ایدی ـ بو باخیمدان دا ۱۲ ـ ۱۱ عصرلره عاید آذربایجان دیلی منبع‌لرینین موجود اولماماسی سیرردیر (۱، ص ۴ ـ ۳)

حتا گؤرکملی دیل تاریخی متخصصی پروفسور اَ . دمیرچی‌زاده آذربایجان ادبی دیلی‌نین فورمالاشدیغی و چیچکلندییی بو سرلی دورده نظامی گنجوی‌یه عاید ملی شعر نمونه‌سی تاپا بیلمه‌ینده قناعت‌لرینی استقامت‌لندیرمگه چتین‌لیک چکیر. لاکن گؤرکملی عالم بو دورون آچیقلاماسینی وئره‌رکن بئله شعر نمونه‌لرینین وارلیغی باره‌ده قطعی اینام حسی افاده ائدیر.

عالمین بئله اینامینا معتبر قایناقلار دستک وئریر. ائله نظامی یارادیجیلیغینین اؤزونه مراجعت همین دورده فارس دیلی‌ایله یاناشی، آذربایجان دیلینین ایشلک اولدوغونو مشاهده ائتمه‌یه امکان یارادیر. بئله فاکتلاردان بیری نظامی‌نین «لیلی و مجنون» منظومه‌سینی یازماق باره‌ده شیروانشاه آخیستان‌دان آلدیغی سفارشده اؤزونو گؤستریر. آخیستان بو محتشم اثری یالنیز فارس دیلینده، شاها، اصیل‌زاده‌لره یاراشان دیلده یازماغی سفارش وئرمکله همین دورده پارالئل اولاراق تورکجه‌نین، آذربایجان دیلی‌نین نه اینکی موجودلوغونا، حتّی ابدی دیل اساسنامه‌سی قازاندیغینا دا دقتی یؤنلتمیش اولور. آخیستان اؤز مکتوبوندا «گؤر

کیمین ساپینا اینجی دوزورسن» و یا «فارس، عرب دیلـی ایلـه وور اونـا زینـت» دئیه‌رک هانسی دیلده یازماق لازم اولدوغونا اشـاره ائتمیشـدیر. نهایـت، «تـورک دیلی یاراشماز شاه نسلیمیزه» دئیه‌رک تورکجه دئییل سارای اربابی‌نـین دیلینـده فارس دیلینده یازیلماق سفارشینی وئرمیشدیر. (۲، ص ۸۷ ـ ۸۶)

بو غیر عادی سفارشی قضبله قارشیلایان، لاکن دورون حـاکمینین طلبینـدن چیخـا بیلمـه‌ییـب فارسـجا یازمـاق مجبورییتینـده قـالان شاعـــرین سـونراکی مصراعلاری تاریخی اتهام کیمی سسله‌نیر.

قوللوق حلقه‌سینه دوشدو قـولاغیم   قان ووردو بئینیمه، اسدی دوداغـیم

نظامی‌نین فـکر، دوشونجه، حادثه‌لره مناسـبتی مثنـوی‌سـینده آختـاردیغیمیز تورک ـ آذربایجان ایزلری تخمینن ۱۰۰ ـ ایل اوّل باشقا بیر تورک اولدوغونون ـ یوسف بالاساغونلونون (۱۰۷۷ ـ ۱۰۱۷) اوغوز تورکجه‌سینده یازیب مهر ووردوغو، چـین‌لـی‌لـرین «مملکتـین ادب آیناسـی»، مـاچین‌لـی‌لـرین «ذکـالار زینتـی»، ایرانلی‌لارین «تـورک شـاهنامه‌سـی»، تـورکلرین‌سـه «سـعادت گتیـرن علـم» آدلاندیردیقلاری «قوتادغو بیلیک» ده (۱۰۶۹) بوتون علمی، بدیعی تاملیغی ایلـه تصدیق اولونوردو. چین‌دن اورتا شرقه کیمین بو دیلـین حـاکمیتین تقـدیم ائـدن باشقا بیر ادبی آبیده «دیوان لغات التّرک» (محمود کاشقارلی) دیلـین قـانونلاری، قایناقلاری، امکان و گؤرونوش‌لری باره ده حکمـت، منطـق توپلوسـو کیمـی ۱۱ عصرین شاه اثرینه چئوریلمیشدیر.

ایستر یوسف بالاساغونلونو، ایستر ده محمود کاشـقارلی‌نـی یئتیـرن تـاریخی شرایط و محیط بیزیم اوچون ماراق‌سـیز اولا بیلمـز. قاراخـانلی‌لار سـلاله‌سـینین اسلامی ایلک قبول ائـدن و کاشـقاردا ایلـک تـورک ـ اسـلام دولتـی یـارادان عبدالکریم سوتوق بوغرا قاراخان سوقدی (سُغدی) دیلی و مدنیتی یئرینـه تـورک دیلی و مـدنیتی‌نـین اساسـینی قویـدو. بالاسـاغون شـهری تورکیسـتانین قـدیم شهرلریندن بیری کیمی کوبالیق قارا اوردو، قوز اوردو، اولوس، بالیق آدلاری ایلـه

آدلانمیش و محمود کاشقارلی‌نین «دیوان»ـیندا وئریلن خریطه‌ده تام مرکزده گؤستریلمیشدیر. کاشقار (اوردوکند) پایتاخت اولسا دا، بالاساغون شهری قاراخانلی‌لارین چوخ بؤیوک شخصیت‌لریندن بیری اولان هارون طرفیندن ایکینجی بؤیوک اقتصادی و مدنی مرکزه چئوریلمیشدیر.

سامانی‌لرین ضعیفله‌مه‌سی، قاراخانلی‌لارین اسلاما دؤنمه‌سی غربی تورکیستاندا یئنی و قدرتلی دولت‌چیلیک سیستمینی گؤستردی. تصادفی دئییل کی، اوزون مدت یاشاماسا دا تورک ادبی دیلی‌نین و مدنیتی‌نین فورمالاشماسیندا مهم رول اوینایان قاراخانلی‌لار داها دا محتشم تورک ـ اسلام دولتی اولان سلجوقی‌لرین سلفی رولونو لیاقتله اوینامیشدیلار (۶۳، ص ۱۰ ـ ۴) بوتون بو قهرمانلیق، دولت‌چیلیک عنعنه‌لرینی عکس ائتدیرن «قوتادقو بیلیک» کیمی یازیلی آبیده‌لر ۱۲ــ۱۱ عصرلرده تکجه اورتا تورکیستاندا دئییل، آذربایجانین (بو گونکو جغرافی آنلامیندا) شمالیندا و جنوبوندا طبیعی کی، یارانیر، یاییلیردی. نظامی و معاصرلریده بو اورتاق دیلین ادبی عنعنه‌لرینه اساسلانمیش، هره اؤز استعداد و صنعتکارلیق امکانلارینا اویغون اثرلر یاراتمیشلار. بو گون ادبی اجتماعیته تقدیم اولونان نظامی دیوانی یازیلی ادبیاتین ایلک نمونه‌سی کیمی بئله محتشم شکیلده یارانا بیلمزدی. احتمال اولونور کی، او دوردن یالنیز فارسجا اثرلری بیزه گلیب چاتان دیگر گؤرکملی شاعرلرین ده آنا دیللی اثرلری اولموش، اونلار نه زمانسا آشکارا چیخاجاق.

بونونلا بئله گؤرونور کی، ۱۲ــ ۱۱ عصرده آذربایجان دیلینه قارشی اصل معنوی ترور باش وئرمیشدیر. چونکی ایکی عصر اؤز دیلینده سوسان خلق بیردن ـ بیره ۱۳ یوز ایلده حسن اوغلو امضاسی‌ایله بئله بیتگین، سلیس ادبی دیل نمونه‌لرینی اورتالیغا قویا بیلمزدی.

همین دورده آذربایجان دیلینی، ملی وارلیغینی دانما سندی ده اولدو.

۱۱ عصرین گؤرکملی ادبیات‌شناسی خطیب تبریزی ایله باغلی احوالاتدا ایلک دفه آدی حاللانان «آذربایجان دیلی»نی زمانه‌سی‌نین باشقا بؤیوک شخصیتی ابوالعلانین باشا دوشولمه‌مه‌سی غریبه گؤرونور و بونو تصدیق ائدیر.

خطیب تبریزی بئله بیر حادثه دانیشیر: «من بیر دفه ابوالعلانین مجلسینده اونون قارشیسیندا اوتورموشدوم. ایکی ایله یاخین ایدی کی، اؤز وطنیمدن و دوستلاریمدان خبریم یوخ ایدی. بو وقت بیزیم تبریزلی قونشولاریمیزدان بیری مجلسه داخل اولدو. من بونا حدّسیز درجه‌ده شاد اولدوم. ابوالعلا منیم سئوینجیمین سببینی سوروشدوقدا من دئدیم: «بیزیم تبریزلی قونشوموز گلمیشدیر» او دئدی: «دور اؤز شهرین و آداملارین حقّینده خبر توت» صحبتدن سونرا ابوالعلا سوروشدو: «سیز هانسی دیلده دانیشیردینیز. من جواب وئردیم: «آذربایجان دیلینده» (۴، ص ۱۸۷)

زمان، زمان یئر، اراضی چئوره‌سینده معیّنلشَن دیل آدی اصلینده بو اراضیده یاشایانلارین عمومی اُنسیت واسطه‌سی کیمی یئرلی تورک‌لرین، بورا تورک کؤچلری واسطه‌سی‌له گلیب مسکونلاشانلارین دیل‌لری‌دیر. بیر چوخ زمان کسیبینده آران دیلی، آلبان دیلی، میدییا دیلی کیمی آدلانان بو دیلین قومی منشأیینی اؤیرنمک اوچون تاریخه مراجعت ائتمک، بورادا یاشایان طایفا و خلقلرین ژئنتیک یادداشلارینی اؤیره‌نمک، دیلین یئرلی تدریجی انکشافیندا، رولونو عکس ائتدیرن جوتچو نغمه‌لریندن توتموش ایلک جمعیت، طایفا اتفاقلاری‌نین عنعنه‌سی کیمی یارانان مراسم فولکلور محض بوگون آدینی آذربایجان دیلی دئدیییمیز دیلده یارانمیش تورک اصیللی اوغوزلارین، سلجوق-لارین خزرلرین لهجه تأثیرلرینده داهادا جیلالانیب بیتگین ادبی دیل نورماسینا کیمی یوکسه‌له بیلمیشدیر. دیلچیلیک ادبیاتیندا آذربایجان دیلی‌نین اوغوز و قیپچاق دیلی اساسیندا یاراندیغی باره‌ده معلومات وئریلیر. کاشغارلی تورک طایفا دیللری‌نین فرقلی جهت‌لریندن دانیشارکن اوغوز و قیپچاق دیل‌لری‌نین عینی

خصوصیتلره مالک اولدوغونو قید ائدیر. مـثلا : سـؤز باشـیندا ی دوشـمه‌سـی ـ ایلیق <ییلیق؛ ی> ج ـ جینیجی< یینجی؛ م> ب ـ بَن< من و س... عمومیتله بیر ـ ایکی استثنا حالی چیخماقلا اوغـوز و قیپجـاق دیـل خصوصـیتلری بیـر ـ بیری‌نین اوستونه دوشور. بیر جهت ده وار کی، بو دیللرده یئنی زماندا بیـر نئچـه مختلف حادثه موازی فعالیت گؤستریر. مثلاً، قیپچـاق دیلینـده هـم آزاق، هـم‌ده آداق (آیاق)؛ اوغوز و قیپچاقدا هم آییق، هم‌ده آدیق (آیی)؛ هم (ی) دوشمه‌سی ـ ایلیق، هم‌ده ی سسی‌نین اِ ـ یه کئچمه‌سی ـ جینجـی و س... دئیـه‌ک کـی، اوغوز دیلینده سؤز باشیندا ی ایشله‌دیلمه‌سی سجیه‌وی دئییل، حـالبو کـی، ادبـی دیلیمیزین قدیم دورلری اوچون یـوز (اوز)، ییگیرمـی (ایییرمـی) فورماسـی داهـا سجییه‌وی‌دیر. (۵، ص ۴۱ ـ ۳۸)

بو فاکت‌لارین اؤزوندن‌ده آیدینجا گؤرونور کی، نظامی دورونه قدر آذربایجان اراضی‌سینده اولان کؤکلو طایفا و خانلیقلارین اقتصادی، مـدنی، حربـی اتفاقینـدا عموم خلق دیلی، بونون دا اساسیندا ادبی دیل فورمالاشماغا باشلاییر. دوغـرودان دا ۱۲ عصرده نظامی گنجوی کیمی داهی سؤز سلطانینی میدانا چکن ادبی دیـل یئتگینلیک کئچیرمه‌لـی‌ایـدی. بـو دا سؤزسـوز کـی، اراضـی‌ده یاشـایان انسـان توپلوملاری‌نین بیر خلق کیمی فورمالاشماسیندان، فولکلور ارثیینی یارادیب باشـا چیخماسیندان آسیلی ایدی. ایندی قطعی شکیلده دئمک اولـور کـی، آذربایجـان ادبی دیلی‌نین میدانا گلمه‌سی خلق دیلی‌نین گئنیش شکیلده فورمالاشماسی ایلـه باشلاییر. یئرلی شیوه و لهجه‌لرین قارشـیلیقلی تـأثیری، جیلالانماسـی، عمـومی سؤز لغت فوندونو یارادیر کی، بودا دیلین معیّن اراضی‌ده ایشلک اولدوغونو ثبـوت ائدیر. شبهه‌سیز ایلک ایللرده بو دیلین شفاهی قولو داها فعال فعالیت گؤستریر.

عموم تورک حماسه‌لـری‌نـین و اوغـوز نامـه‌لـرین تـؤره‌نیشـی، قهرمـانلیق، باهادیرلیق داستانلاری‌نین یارانماسی محض بو عموم خلق دیلینه اساسـلانیردی. بوگون عینی قهرمانلیق نشانه‌سی و بعضـاً ده سـوژه اوخشـارلیغی ایلـه مشـاهده

ائتــــــدیییمیز «کــــــتابی دده قورقــــود»، «مانــــاس»، «کوراوغلــــو»، «آلپامیش»[قیل‌قامیش] (گیلگمیش/ بیلقامیس) کیمی حماسی نمونـه‌لـر محـض خلقین بدیعی تفکورونده فورمالاشان دیل، افاده خصوصیت‌لری، وطن چئوره‌سـی حقّینده قطعی‌لشن دویغولارین بیـر ـ بیرینـه تـأثیری، فایدالانماسـی اساسـیندا انکشاف ائدیب، یارانمیشدیر. (تخمیناً ۱ عصره یاخین آرالارینـا معنـوی سـرحدلر چکیلمیش تورک خلق‌لری‌نین عمومی دیل یؤنونده گئدن سـون آختاریشـلاری‌دا بونو تصدیق‌له‌ییر). شفاهی دینله‌مه و قاورامـا اورتـاق نطقـین یارانماسـیندا ان ال وئریشلی شکل کیمی ماراق دوغورور. بئله‌لیک‌له. ۹ـ ۸ –جی عصـرلرده اورتـاق شفاهی تورک (آذربایجان) ادبی دیلی فورمالاشیر. کاشقارلی‌نـین «آسـان» دئیـه قلمه وئردییی اوغوز دیلی (۶، ج ۱۶) اصـلینده او وقـت جیلالانیـب باشـقا طایفـا دیللری حسابینا زنگین‌لشمیش دیل ایدی.

«کـتابی دده قورقود» کیمی هیکللشمیش آبیده‌نین‌ده محض بو دیلـده قلمـه آلینماسی تصادفی شخصیّت داشیمیر. بو قیسا شرح‌دن ده آیدین اولور کی، ۱۱ـ ۹ عصرین شفاهی ادبی دیلی‌نین فورمالاشماسی یازیلی ادبی دیل اوچون، خصوصـاً نظامی کیمی دوهالارین یئتیشمه‌سیندن اؤترو بازار یارادا بیلمیشدی. بو دیل دنیـا خلق‌لری‌نین حماسی عنعنه‌لرینی، میفولوژی دوشونجه‌لرینی، خلق مودریک‌لیینـی یاشادان قصار جمله‌لرینی اؤز لغت فوندوندا گتیریب گلمیشدی. نظـامی‌نـین هـم فارس، هم ده تورکجه دیوانیندا بئله زنگین فولکلور قایناقلاریندان استفاده طبیعی سایبلمالی‌دیر. اصلینده نظامی مودریک‌لیینه کؤچن حماسـی لوحـه‌لـری، محبّـت، قهرمانلیق افسانه‌لرینی الهی استعدادی ایله نظمه چکمیشدیر.

دیله تکجه بدیعی سؤزون، فکرین قابیغی کیمی باخماق دوغرو دئییـل. دیـل هرجوره اطلاعاتین، تاریخی، بدیعی اقتصادی سندلرین منبعی، افـاده‌چیسـی‌دیـر. داها چوخ بدیعی ادبیاتین یارانیشیندا انکشافینی تاپـان دیلـین بیـر فاکـت کیمـی یئتیشمه‌سینده ده ایلکین رولو شفاهی خلق ادبیاتی، فولکلور اویناميشدیر.

دنیا خلق‌لری‌نین هامیسی بو انکشاف مرحله‌سینی مختلف فورمالاردا کئچمیش، ادبی دیلین، یازیلی ادبیاتین میدانا چیخماسیندا اوسطوره‌وی دوشونجه‌نین ملی خلق ناغیل یارادیجیلیغینین بؤیوک رولو قید اولونموشدور.

۱۲ـ ۱۱ عصرلرده آذربایجان شفاهی ادبی دیلی‌نین ان مکمّل و دموکراتیک فورماسی شفاهی خلق ادبیاتی‌نین (فولکلورون) دیلی‌دیر. بو دیل اؤز کؤکلرینی چوخ قدیم دؤورلردن گؤتورور، مختلف شاعرانه فورملارا مالک اولوب عصرلر بویو اساسلی بیر دَییشیکلییه اوغرامادان یاشاییر. یازیلی ادبی دیلین تشکّلونده و دموکراتیک‌لشمه‌سینده شفاهی ادبی دیلین بو فورماسی مهم رول اویناییر (کتابی دده قورقوددا اولدوغو کیمی). تکیه‌لرده، صوفی مجلس‌لرینده، عمومیتله، یاریم رسمی ییغینجاقلاردا ایشلک اولان شفاهی ادبی دیلین اساس خصوصیتی اونون شرطلندیریلمیش سمبول‌لارلا، سیرلی مَجازلارلا زنگین اولماسی‌دیر (بو دیل -- کیچیک صوفی حکایه‌لرین ـ مبنع‌لری دئییلدیر). سارایدا، مدنیت مرکزلرینده فعالیت گؤسترن شفاهی ادبی دیل ایسه، عمومیتله، عینی اوسلوبی تیپولوژی‌یه عاید اولسا دا، مضمونجا فرقلی خصوصیت‌لره مالک‌دیر. اساس علامتی فارس، عرب منشألی دیل واحدلری ایله زنگین اولموشدورکی، تطبیقی معیّن‌لیینی ده همین علامت تشکیل ائدیر. آذربایجان شفاهی ادبی دیلی‌نین ۱۲ـ۱۱ عصرلرده‌کی موجود فرقلنمه‌سی اونون تاریخینین زنگین اولدوغونو قید ائتمه‌یه امکان وئریر.

۱۲ـــ۱۱ عصرلرده فارس دیلینده یازیب ـ یاراتمیش آذربایجان سؤز اوستالاری‌نین هامیسی اؤزونون آذربایجان تورکو اولدوغونو حس ائتدیریر. بو، اؤزونو هم اثرلرین مضمونوندا، هم بدیعی قورولوشوندا هم ده آذربایجانجا آیری ـ آیری سؤز و افاده‌لردن بلاواسطه استفاده گؤستریر. قطران تبریزی، افضل‌الدین خاقانی، نظامی‌گنجوی کیمی صنعتکارلارین یارادیجیلیغی بونا ثبوتدور. قید ائتمک لازمدیر کی، قطران تبریزی جنوبی آذربایجان‌دا، افضل‌الدین خاقانی شیرواندا. (آذربایجانین شمال – شرقینده)، نظامی‌گنجوی‌ایسه آراندا (آذربایجانین

شمال غربینده) یاشاییب ـ یاراتمیشلار، بونونلا بئله، اونلارین فارس دیلینده‌کی اثرلرینده تورک ـ آذربایجان سؤزلری، افاده‌لری عینی درجه‌ده چوخدور. دئمه‌لی، ۱۲ـ۱۱ عصرلرده آذربایجانین بوتون اراضی‌سینده، اساس مدنیت مرکزلرینده آذربایجان دیلی لاییق اولدوغو نفوذو قازانماقدا ایدی (۷، ص ۷۷ ـ ۷۵).

قطران تبریزی، افضل‌الدین خاقانی و نظامی‌گنجوی‌نین دیلینده ایشله‌نن تورک آذربایجان سؤزلری، اساسن آشاغیداکی‌لاردان عبارت‌دیر:

قطران تبریزی: جووال ـ کسی‌که مدحِ تو گوید، درم، برد به جووال؛ چؤپپؤ (یاللی) ـ چو از نی خون و از پولاد چؤپپو؛ جیناغ ـ بر خاتمش پکین و بر مرکبش جیناغ؛ بکمز ـ چنانکه قصّهٔ ز ساغر و بکمز؛ تاغ ـ نار است خشم و تن خشم خشک تاغ؛ یون (یَهَر، آلیق) چو بر بالای میمون و به رزم اندر نهد یونو؛ داغ جای سرو باغ بوَد، جای رنگ داغ و س.

غلامحسین بیگدلی قطران تبریزی‌نین دیلینده ایشله‌نن تورک آتالار سؤزلری و دئییم‌لری نمونه‌لرینی ده آشکارلامیشدیر؛ قاپیدان قوووب باجادان چاغیرماق، اؤرکن دوغاناقدان کئچر، ایلان ووران آلا چاتیدان قورخار، جیدانی چووالدا گیزلتمک اولماز، آت دریایا بالیق بیلمز، خالیق بیلر، گؤزدن دوشمک، آلت ـ اوست ائتمک و س. (۸، ص ۵)

افضل‌الدین خاقانی: سو، اکمک (چؤرک)، تانری، ایتکین، اوشاق/ ووشاق، توتاق، چوخا، گوندوز، خاتین، سورمه، خان، داغ، توغ، آچار، یالاواج و س.

خاقانی‌نین دیلینده، مثلاً، آشاغیداکی تیپلی تورک آذربایجان منشألی مجازلار ایشله‌نیر:

بیش ز تاراج بذر عمر ـ سیه‌سر،
زین رسدان سپیدکار چه خیزد.

سیه‌سر «کتابی دده قورقود» دا تئز ـ تئز راست گلینن «قاراباش» (دردکش باش، بدبخت باش و س.) افاده‌سی‌نین بیرباشا ترجمه‌سی‌دیر. (۹، ص ۱۳۲ ـ ۱۲۰)

خاتون

و نوک تیر هر خـاتون سـوار　　　فــــرو داده ز آه و مرغــــزار

اوزان

نواســاز خنیــاگرانِ شــگرف　　　به قانون اوزان برآورده حرف

مینجوق

ز موق خونگاه بر می‌زد عیّـوق　　　پور از گشت تسنهای مینجوق

کلنگ

کلنگ می‌نهد چو شیر جنگــی　　　کلنگی نه که او باشده کلنگــی

قیرمیزی

شب چو آرایـش دگرگـون سـاخت　　　کحلی انـدوخت، قرمـزی انـداخت

گردک

در این گردک نشسته خسرو چـین　　　در آن دیگـر فتـاده شـور شـیرین

آلاچیق

بس سرای ضربِ همّت به قراضه‌ای چه لافـم

چـه کنـد بـه پـای پـیلان آلاچـوق ترکمـانی

یایلاق

برون شد ز ییلاقیان سرکشــی　　　سواری شـتابنده چـون آتشــی

توتماج

آری آن را که در شکم دهل اسـت　　　برگ ـ تتماج به ز برگ گل اسـت

چالیش (دؤیوش)

بفرمــود شـــه تـــا امیـــران روم　　　نمایند چالش در آن مرز و بـوم

سانجاق (بایراق)

هزار و چهل سنجق پهلـوی　　　روان در پی رایـت خسـروی

قیلاووز (بلدچی)

در آن پویه تعجیل می‌ساختند   ره ز بی قیلاووز همی تافتند

تتق (پرده)

تا کرمش در توترقِ نور بود   خار ز گُل نی ز شکر دور بود. (و س)

نظامی گنجوی ده اؤز سلف‌لری کیمی آذربایجان تورک آتالار سؤزلری‌نین آنلام‌لارینی فارس دیلینه گتیریر: گؤزه گلمک؛ اؤز الی ایله اؤز آیاغینا بالتا چالماق؛ قوردلا قویون بیر یئرده اوتلاییر؛ ایری اوتوراق دوز دانیشاق؛ کلکله گلن، کولکله گئدر؛ هئچ کس اؤز آیرانینا تورش دئمز و س (۱۰، ص ۱۶۰ ـ ۹).

۱۲ــ۱۱ عصرلرده فارس دیلینده یازان آذربایجان سؤز اوستادلاری‌نین تورک ـ آذربایجان دئییم‌لری ۹ـ۵ عصرلر ائرمنی و گورجو منبع‌لرینده‌کی تورک ـ آذربایجان سؤزلریندن چوخ ـ چوخ زنگین‌دیر. بو، تمامیله طبیعی‌دیر: آذربایجان ادبی دیلی‌نین تشکّولو گئدیشینده اونون مدنی‌ـ تاریخی امکانلاری گئنیش‌له‌نیر. هله ۱۱ ـ ۹ عصرلرده «کتابی دده قورقود» کیمی ملی–حماسی نمونه‌نین میدانا چیخماسی ایله نتیجه‌له‌نن فولکلور بازاسی سونراکی دؤور ادبی سندلرینده، خصوصاً، ۱۲ عصر دؤوره‌لرینی اورتالیغا قویان نظامی گنجوی یارادیجیلیغیندا اؤز پوزولماز ناخیشلارینی سالدی. اصلینده نظامی دوهاسی اوسطوره‌وی تفکّرونده فولکلور قایناقلاریندا یارانیب ثابت‌لشن خلق مودریکلیینه سؤیکه‌نیر، بدیعی ادبیاتین اوبرازلار سیستمینه اصالت علاوه‌لر ائدیر.

خمسه آدی ایله تانینان ۵ مشهور منظومه‌ده خلق تفکّوروندن سوزولوب گلن حماسی دوشونجه‌نین ایزلرینی آیدینجا مشاهده ائتمک ممکندور. تاریخی شرایطین هم ده فارس دیلینده یازماق مجبوریتینده قویدوغو نظامی آذربایجان فولکلورونون ان اینجه مقاملارینی، حماسی عنعنه‌لرینی یازیلی ادبیاتا گتیریردی. او، تکجه ملی دوشونجه‌یه صداقتینی افاده ائتمه‌یه چالیشمیر، سفارشینی یئرینه یئتیردییی شاهلار تورک معنوی دیرلرینی تلقین ائتمه‌یه چالیشیردی. اصلینده

سفارشلی ادبیات یارادان «قیزیل دور» شاعـرلری‌نین بیر چوخو ملی روحو فـارس دیللی شعرلرینده قوروماقلا اجتماعی باسقی‌لارین آغیرلیق درجه‌سینی گؤرستمه‌یه چالیشیردیلار.

نظـامی‌نـین عصـرداش‌لاری اولان دیگـر قلـم اوسـتادلاری دا تـورک باهادیرلارینین وصفینده مدحیّه‌لر یازماغا سعی گؤسترمیشـلر، مـثلاً، مجیرالـدّین بیلقانی آتا بَی محمدی ایکنیجی اسکندر کیمی ترنّم ائدرک اؤز ملـی کیملیینـی نیشان وئرمه‌یه چالیشمیشدی...

ماراقلی‌دیر کی، قطران تبریزی ده «افراسیاب» سؤزونو عظمتلـی کئچمـیش معناسیندا ایشله‌دیب تورک روحونون مغلوب ائدیلمزلیینی گؤسترمه‌یـه چالیشـیر. خاقانی‌نین یارادیجیلیغیندا هم عمومی واحـد اویغونلوق کیمی تورک روحو، هم ده معیّن خیرداللیقلار، هم ده تورک منشألی سؤزلر، کند، یورد، اؤلکه آدلاری، تـورک مدنییتی ایله باغلی آنلاملار داها گئنیش یئر توتور.

«شعرلر خزینه‌سی» نده آدمـین یارادیلماسـی حقّینـده «بیرینجـی مقالـه‌ده» نظامی حتّا آدمین اؤزونو تورکه بنـزه‌دَرک یـازیر: «او، آی کیمـی ختـایی تورکـو اولدو» بو هله آزمیش کیمی نظامی «یئددی گؤزل»ـ ده بیر آز دا ایره‌لی گئدرک، تورک سؤزونو، تورکلویو اؤز صنعتینین نظامی‌لیین سینونیمی[هم معنـی] کیمـی ایشله‌دیر: «منیم تورکلویومو بو حبشـــده آلمیـرلار». عمـومیتلـه نظـامی تـورک سؤزونو بیر چوخ آنلامـدا ائلـه‌جـه ده «عـدالت»، «گـؤزلیـک»، «قهرمـانلیق»، آنلاملاریندا ایشله‌دیر. «افراسیاب نفسلی» گؤزل شیرینی، اسکندره اخلاق درسی وئرن مُدریک نوشابه‌نی قوورولا ترنّوم ائدیر (۱۱، ص ۱۱۲ـ ۱۰۸).

تورک دوشونجه‌سینی بو و دیگر فورمادا بروزه وئرن نظامی، شـبهه‌سـیز، بـو معنوی انرژینی فولکلوردان آلیر، بیر چوخ حالّلاردا همین نمونه‌لـر حاضـر فورمایـا کؤچورولموش اولدو. ایندی هر بیر اثریندن یوزلرله مثـال گتیـره بیلـه‌جـه‌ییمـزه

گووه‌نرک دئیه بیلیریک کی، اصلینده نظامی‌نـین فارسـجا یـازدیغی اثرلـری‌نـین اکثریتی آذربایجان دوشونجه‌سی‌نین محصولودور.

دقّتینیزه تقدیم ائده‌جه‌ییمیز نمونه‌لر ده بونو ثبـوت ائـدیر. آذربایجـان خلقـی اومید اولمایان یئردن یاخشیلیق گؤرنده «دوشاب آلمیشام بـال چیخیـب» دئییـر. نظامی‌ده بو فـکر بئله استفاده اولونوب:

یکی در جست، دریا در کمـین یافـت
یکی سرکه طلب کرد، انگبین یافـت
بیــری درّ آختــاریردی دریــا تاپــدی
بیری سرکه آختاریردی، بـال تاپـدی

یاخود خلق ایچَریسیندن اولان خیانتی آچماغین چتین اولـدوغونو بیلـدیرمک اوچون «ائو اوغروسونو توتمـاق اولمـاز» دئییـر. نظـامی بـو معلـوم مثلـدن بئلـه یارارلانیب:

به افسون از دلی خود رست نتـوان — کـه، دزد خانـه را در بسـت نتـوان
افسونلا کؤنول الیندن قورتارماق اولماز
ائو اوغروسـونا قـاپی باغلامـاق اولمـاز

خلقیمیز یاخشیلیق گؤزله‌دییی یئردن پیسلیک گؤرنده، تعجّوبونو گیزلتمـه‌یـه: «ایسینمه‌دیم ایستی‌سینه، کور اولدوم توستوسونه» دئییب. نظامی بو مشهور خلق مثلینی اثرده بئله معنالاندیریب:

نگشتم ز آتشت گـرم ای دل‌افـروز — به دودت کور می‌گردم شـب و روز
سنین اودودنا ایسینمه‌دیم، توسـتوندن — ایسه گئجه ـ گوندوز کـور اولـدوم[1]

نظامی‌نـین خلـق ملـی ناغیـل‌لاریـندان یارارلانماسـی و سـونراکی داسـتان یارادیجیلیغینا تحفه‌لر وئرمه‌سی ده گئنیش شکیلده اؤزونو گؤستریر. ایلک چاغلار

۱ـ ۱۲، ص. ۱۴۷ ـ ۱۳۹.

اورتاق ادبی ـ مدنی آبیده‌میز اولان «اوستا» سوژه‌لری، سونرالار ایسه باهادیرلیق ملی–حماسی خلق ناغیل‌لاریمیزین نشانه‌لـری، نظـامی یارادیجیلیغینـدا ارییـب ایتمیش، یئنی مضموندا اؤز بدیعی حلّینی تاپمیشدیر. بو جهتدن شاعـرین «خسرو و شیرین» «یئددی گؤزل» و «اسکندرنامه» منظومه‌لری بئله قهرمانلیق نشـانه‌لری‌نین بوللوغو ایله دقّتـی جلـب ائـدیر. خصوصـاً نـاغیللاریمیز دا، نـاغیللاردان داستان تحکیه‌سینه، کؤچوب یاشایان افاده، سؤز قلیب‌لرینه نظامی یارادیجیلیغیندا گئنیش تصادف اولونور. «کـتابی دده قورقود»ـ ون «بامسـی بئیـرک» بویونـدان (دلی قارچارین دده قورقودا مراجعتی) مثال چکسک، یئنی تحکیه‌نـین «خسـرو و شیرین» داستانیندا دا ایشله‌ندیینی مشاهده ائده بیلریک.

بیرینجی‌ده: «آیاقلی‌لار بورایا گلدییی یوخ. آغیزلی‌لار بو سویومدان ایچـدییی یوخ. سنه نه اولدو؟ عملین‌می آزدی؟ فئلین‌می دؤندو؟ اجلین‌می گلدی؟ بـورالاردا نئیله‌ییرسن؟»

ایکینجی‌ده:

«دئدی کیم‌سن بوردا ای پری سسلَنن

پری دئییلسه‌نسه، دئـی نـه گزیرسـن؟

شیر بو یئره گلسه اینـان تـوک سـالار

قارینجایـا دؤنـر بـوردا ایلانـلار»

خلـق داسـتان‌لاریـندا راسـت گلـدیییمیز وجودنامـه و جهـان‌نامـه عاشـقانه فورمالاری نظامی منظومه‌لرینـده بیـر شـعر شـکلی کیمـی اسـتفاده اولونمـوش، اوغورلو عشقی لوحه‌لر یاراتمیشدیر: «اوردان دا یئتیردی اؤزونـو یـوزه، اؤلـه‌سـن، دیری ده گؤرونسن گؤزه...» (وجودنامه)؛ و یا: «آنجاق بیر شربت‌دیر بـو اؤلـوم، گرک قوجا دا، جوان دا هامی ایچه‌جک...»[1] فولکلوردان، خلق یارادیجیلیغینـدان

۱ـ جهان‌نامه، ۱۳، ص ۳۵ ـ ۳۴.

بئله زنگین استفاده خلقین ایشلتدییی ملّی ادبی دیلین، حتّا نظامی سویه‌لی شاعرلرین دوشونجه فوندونو احتوا ائدن آذربایجان ادبی دیلی‌نین ده موازی اولاراق یاشاییب انکشاف ائتدیینی گؤستردی. بو دیلده ۱۳ـ۱۱ عصرلرده یارانان اثرلرین اورتایا چیخماماسی‌نین، ادبیات تاریخینه دوشمه‌مه‌سی‌نین سبب‌لرینی ایزله‌یرکن بیر نئچه جدی مانع‌لرین اولدوغونو معیّن‌لشدیریردیک:

۱) حاکم ایدئولوژینین بو دیلده یارانان اثرلره طلب و سفارشین اولماماسی (بو، شبهه‌سیز، هر هانسی بیر تورک دیللی اثرین میدانا چیخماسینی انگلله‌یه بیلمزدی):

۲) تورک روحونو سیندیرماق تاریخین تحریف ائتمک اوچون بئله اثرلرین یارانماسینا جدّی قاداغا و جزالارین تطبیقی (بو سبب یارادیجیلیغی معیّن معنادا بوغار، لاکن اونو تاریخ اوزوندن سیلیب، قطعی بوشلوق یارادا بیلمزدی)؛

۳) نهایت سون جدّی اساس کیمی تورک دیللی الیازما و اثرلرین مشهور کتابخانالاردان، شخصی ساخلانج‌لاردان بو و یا دیگر واسطه‌لرله توپلانیب، محو ائدیلمه‌سی. اوّل‌کی ایکی سبب، زمان و شرایطله موازی آپاریلیر...

نظره آلاق کی، بئله اثرلر کتاب چاپی‌نین اولمادیغی، ادبیاتین یالنیز الیازمالار شکلینده یاییلدیغی دورده میدانا چیخیر. بئله ده نادر نسخه‌لرین بؤیوک دیوانلارین نئجه ساده بیر یول‌لا ایت ـ باتا دوشمه‌سی آیدینلاشیر. بو معنادا ۸۰۰ ـ ایل‌لیک زمان مسافه‌سینده قالمیش هر هانسی بیر الیازمانین مستقل قورونماسی، دؤورونون بئله سرت قاداغالاریندان کئچیب یاشاماسی بؤیوک تصادف‌دیر.

نه یاخشی کی، بئله تصادف بوگون ادبی اجتماعیتیمیزی بؤیوک حقیقت‌لره قوووشدورا بیلدی. نظامی‌نین تورکجه دیوانی‌نین تاپیلماسی هم ده ملّی وارلیغین طنطنه‌سی، دیلین ایمپریا حکموندن چوخ ـ چوخ اوجالاردا دایانماسی سندی کیمی اهمیتلی‌دیر. اصلینده نظامی نه اینکی تورکجه اثرلرینده، فارس دیللی

یارادیجیلیغیندا دا تورک روحونو قورویوردو. خصوصاً، باش قهرمان اوبرازی‌نین سئچگی‌سینده و اونا مناسبته بونو آیدین حس ائله‌تدیریردی. همین عنعنه‌نی تورکجه قلمه آلدیغی اثرلرینده ده قیرمیزی خط کیمی کئچیر. دورون عادل شاه اوبرازینی یارادارکن او، تورک اصل‌لی انسانی بئله شرفه لایق گؤرور، هر بیر غلبه‌نین اؤنونده طوغرل، محمدشاه کیمی قهرمانی تصور ائدیر:

کیمدیر اول خسرو آفاق محمدخان کیم

گرد راهیندن ائدر دیده منوّر نرگس

یاخود باشقا بیر یئرده :

بو سنجر ایله طوغرل وصفینی ای نظامی

جیزسان مراد ائدرسن، شه قاپوسینه دوغرول

اوزون ایللرین ایتگی آختاریشلاریندا الیازمانین نظامی‌یه مخصوصلوغونو بیلن‌ده قلبینه شبهه توخوملاری سپیلمیش شخص‌لره مصلحت بیلیریک کی، صبر ائدیب اونو اوخوسونلار. بورادا شاعرین زمان و شخصیت موقعی بیر چوخ حقیقت‌لرین اوزه چیخماسینا شرایط یارادیر. ائله تقدیم اولونان بو بیتده یالنیز نظامی دوهاسی‌نین ایشیغی ساچا بیله‌جه‌یی بیر تاریخی اولای اؤز بدیعی حلینی تاپیر: ملیک سنجر و طغرل ابن ارسلانی خاطیرلادان بو متن ده سونرالار سلجوق‌لارین تاریخینی یازان محمّدابن علی ابن سلیمان الراوندی‌نین ده قید ائتدییی کیمی:«قیزیل ارسلان همدانا گلدی. اورادا شاه اولدو و سنجری قلعه‌دن چیخاردی. سنجری قلعه‌یه گؤندریب تاختا اوتوردو».

بو تاریخی سند «راحة الصدور و آية الصدور» اثری‌نین ۳۶۳ ـ جو صفحه‌سینده گؤستریلیب. بؤیوک نظامی‌نین تورکجه دیوانی‌نین سیرلی طالعی تکجه تدقیقاتچیلاری دئییل، ۱۹ـ اثرین گؤرکملی شاعری سیّدعظیم شیروانی‌نی ده دوشوندورموشدور. او بیر وقت گنجه‌دن کئچرکن نظامی‌نین برباد آبیده مجموعه-

سینه باخارکن اونون یارادیجیلیق طالعی، ایتیگین دوشموش دیوانینی خاطیرلاییر، بئله یازیردی:

ای شـیخ نظـامی، ای نظـامی داغـیلان
گنجـــه ده عـــزّ و احتشـــامی داغـــیلان
اولموشـمو سـنینله مـن کیمـی عالمـده
بیتی، ائوی، مکتبی، کلامـی داغـیلان ؟!

بوگون آذربایجاندا، ائله شاعـرین دوغولوب دنیایا گـؤز آچـدیغی و ۵ مشـهور منظومه‌نی قلمه آلدیغی قدیم گنجه اراضی‌سـینده سـون درجـه عظمتلـی آبیـده مجموعه‌سی اوجالدیلمیش‌دیر. دنیادا چوخ آز شاعـره قسـمت اولا بیلـه‌جـک بـو احتشامی خاطیرلاتماقلا اونو دا قید ائتمه‌یی لازم بیلیریک کی، نظامی روحونا ان بؤیوک حرمت تورکجه دیوانی‌نین تاپیلیب وطنه گتیریلمه‌سـی اولـدو. بـو خبـری ائشیتسه ایدی، سیدعظیم شیروانی ده «بیتی، ائوی، مکتبـی، کلامـی داغـیلان» سـلفینه آجـی گـؤز یاشـلاری تـؤکمز، اونـون ایلـک اوخوجولارینـدان بیرینـه چئوریلیردی.

نظامی گنجوینی بو وقتـه کیمـی ان معاصـر شاعـــرلریمیزین ترجمـه‌سـینده اوخوموش اوخوجو تورکجه دیوان دئدیکده، ایلک آندا الده اولونموش نمونه‌لرینـی چاغداش شعر ایله مقایسـه ائـده‌جـک. بـو اصـلا دوغـرو دئییـل. شـفاهی خلـق یارادیجیلیغی عنعنه‌لریندن حماسی یادداشـدان موضـوع، فـــکر قاینـاغی کیمـی فایدالانان ۱۲ ـ ۱۱ عصر شاعـرلری یازیلی اوسلوبدا اثر یارادارکن دورون موجـود لغت فوندونا اوز توتماغا مجبور اولوردو. او دورون یگانه یـازیلی نمونـه‌سـی اولان نظامی «دیوان»ی دا بورادا استثنا تشـکیل ائتمیـر. سـونراکی عصـرلرده قاضـی برهان الدّین، نسیمی حتّا ۱۵ ـ ۱۶ عصرلرده تورکجه یارانان اثرلرین سـؤزلویونده عرب، فارس لغوی واحـدلری‌نین پوریتیت تشکیل ائتمه‌سی بیـر طرفـدن امپریـا دیلین عنعنه‌لری‌نین حکمرانلیغی ایله ایضاح اولونورسا، دیگر طرفدن امپریا دیلین

عنعنه‌لری‌نین ایلکین‌لیک چاغلارینی یاشادیغینی گؤستریر. ادبی دیلیمیزین انکشاف مرحله‌لرینده دقیق سرحدلری معیّن‌لشدیرن اَ.دمیرچی‌زاده ۱۲ عصرده آذربایجان یازیلی ادبی دیلی‌نین فورمالاشماسینی مدرسه‌لرده‌کی تعلیم ایشی، طلبه‌لرین بدیعی اثرلری اوزره ترجمه‌چیلیک فعالیتی، نهایت، بو ادبی وردیشدن مستقل آنا دیللی شعرلر یاراتمالاری ایله علاقه‌لندیریردی:

بئله تجروبه‌لر چوخ مدت داوام ائتمیش و نهایت بدیعی دیل، شاعر دیلی فورمالاشمیشدیر. آرتیق ۱۲ عصر شاعر دیلی‌نین وارلیغینی تصدیق ائدن ان دَیرلی و معتبر مصداق‌لار سیراسیندا (پروفسور ا.دمیرچی‌زاده. گنجوی‌نین تورکجه دیوانی‌نین اولدوغونا بوتون وارلیغی ایله اینانسا دا، اونو گؤره بیلمه‌دی. (ن. خ) ۱۶ ـ۱۳ عصرلردن قالان بدیعی اثرلری خصوصی قید ائتمه‌لی‌ییک».[1]

آذربایجان ادبی دیلی‌نین انکشافیندا بیرینجی مرحله کیمی «کتابی دده قورقودون» دورونو قید ائدیب، ایکینجی مرحله‌نی نسیمی یارادیجیلیغی ایله علاقه‌لندیرن ادبیاتچی میرزه ابراهیم‌اوو دا (۱۵) تخمیناً ۲۰۰ ایل‌لیک ادبی دورو (نظامی‌نین تورکجه دیوانی‌نین سرّلی قالدیغی سببیندن) لال دور کیمی قیمت‌لندیرمیشدیر. بوتون بو فرضیه‌لرله یاناشی ادبی اجتماعیاتین سون ۶۰ـــ۵۰ ایلده قبول ائتدییی بؤلگویه اساسلانساق، ادبی دیلیمیز ۱۳ـــ۱۲ عصرلرده فورمالاشماغا باشلامیش، ۱۸ عصره‌دک داوام ائتمیشدیر. همین دورده ادبی دیل عموم خلق دیلی تفکرو فولکلور قایناقلاری اساسیندا فورمالاشدیغیندان یارانان بدیعی نمونه‌لرده یا حماسی دوشونجه بوتؤولیکده حاکم‌دیر (یعنی حاضر قلیب‌لر، فولکلور موضوع‌لاری ایله)، یا دا خلق یارادیجیلیغی رمزلر، اشاره‌لر و بدیعی اثرلر شکیلینده اؤزونو گؤستریر. نظامی‌نین تورکجه دیوانینداکی بدیعی لوحه‌لرین گئنیش تحلیلینه کئچمزدن اوّل اونو قید ائدک کی، بورادا خلق دوشونجه طرزی‌نین هر ایکی روایتیندن فایدالانمایا تصادف اولونور:

۱ـ ۱۴، ص۸۷.

هر قول قاپیندا دارا، هر قیل تنینده هرکول،

یا،

قوللر گیبی قپینده تابون ائدرلر ایدی...

مشهور ایران شاهی دارانین و غربین یئنیلمز باهادیری هئراکیلی (بیرینی قاپیندا قولا، او بیرینی بدنینده توکه بنزتمکله) تورک سلطانی قارشی‌سیندا ضعیف‌لیکده اتّهام ائدن نظامی دورونون ائپیک عنعنه‌لریندن چیخیش ائدیر. عمومیتله، منظوم رومانا یارادیجی مناسبت او دورون شاعرلرینده هر هانسی بیر موضونون داها گئنیش پیلاندا حلّینه حدودسوز شرایط یارادیردی.

کلاسیک شاعرلرین یارادیجیلیغیندا قدیم سومرلرین «قیل‌قامیش»، یهودی‌لرین «تورات»ـ ی، هیندلی‌لرین «موهاب‌هوراتا»ـ سی[مهابهاراتا]، «رومانا»ـ سی[رامانا]، یونانلی‌لارین «ایلیاد»ـ ی، «اودیسه»ـ سی، قدیم تورک روم کتابه‌لری بو و یا باشقا فورمادا موضوع قایناغی رولونو اوینامیب کی، بو دا زمانجا و مکانجا سونسوز دنیانین فکر، دوشونجه انگین‌لیک‌لرینه باش ووروب، اونو بدیعی سؤزون اوبرازینا چئویرمکده شاعرلره کمک ائتمیشدیر. اورتا عصرلرده تورک دنیاسیندا ان مکمّل ائپوس‌لارین[منظوم رومان] محض اوغوزلار طرفیندن یارادیلدیغینی و اوغوزلارین آذربایجاندان ۱۱ـ ۹ عصرلرده ملّی مدنی وارلیق کیمی موجودلوغونو نظره آلساق نظامی‌نین بو قایناقلاردان یارارلاندیغی هئچ کسده شبهه دوغورماز.

خصوصاً، اونا گؤره کی، بو داهی شاعریمیزین یارادیجیلیغیندا اساس یؤن‌لردن بیری تورک باهادیرلیغینی تبلیغ ائتمک اولموشدور. اوغوز کؤچلری تکجه آذربایجانا دئییل، مسکون اولدوقلاری بوتون اراضی‌لره بؤیوک مدنیت، دولت‌چیلیک عنعنه‌لری گتیردیییندن اونلارین حاکمیتی تئز و مباحثه‌سیز قبول اولونوردو. ان کامل اوغوزنامه اولان «کتابی دده قورقود» بو اوغوز جمعیتی‌نین ۱۱ـ ۹ یوز ایل‌لیکده نئجه کامل قانونلار اساسیندا اداره اولوندوغونو ثبوت

ائدیردی. سؤز یوخ کی، داها قدیم ائپوس[منظوم رومان] عنعنه‌لریندن ـ «یارادیلیش»، «آلپ‌ارتونقا»، «اوغوز کاغان»، «گؤی تورک»، «ارکنه قون»، «شو»، «سیبیتن پی»، «کؤچ» و س. داستانلاردان گلن قهرمانلیق، باهادیرلیق ایدییال‌لارینی اؤزونده بیرلشدیرن «کتابی دده قورقود» هم ده ۱۱ــ ۹ عصر تورک توپلوملاری‌نین اورتاق دیل آبیده‌سی کیمی میدانا چیخدی. یوخاریدا آدلاری چکیلن داستانلار متن‌شناسلیق سجیه‌سینه، محافظه اولونما اوصولونا گؤره بیرـ بیریندن فرقله‌نیردیلر. اونلارین آخیر بیر حصه‌سی اوزون زمان شفاهی شکیلده خلق آراسیندا دولاشمیش، یالنیز سون دؤورلرده یازی‌یا آلینمیشدیر. اکثر حصه‌سی ایسه اورتا عصرلرده تورک و یا غیر تورک دیللی منبع‌لره سپه‌لنمیش‌لر، همین منبع‌لرده یا واسطه‌سیز عکس اولونموش، یا دا متن ده «گیزله‌دیلمیش» (مثلاً، فردوسی‌نین «شاهنامه»ـ سینده اولدوغو کیمی)

تورک ناغیلی تفکورونو (اونون متن‌لرینی) برپا ایشی علمی وظیفه کیمی بوگون قارشیدا دایاناقدادیر[1].

آذربایجان یازیلی ادبی دیلی‌نین ایلک دورلرینده میدانا گلن اثرلرین مولفی نظامی کیمی شاعرلرین یارادیجیلیغیندا دا خلق شعریندن بیر باشا اقتباس، فایدالانما فورمالاری مشاهده ائتمک دوغرو اولماز. فارس شاعری فردوسی تورک حکمداری محمود غزنوی‌نین سفارشی ایله یازدیغی «شاهنامه» آلپ ارتونقا داستانی‌نین سوژه و نشانه‌لرینی اؤز «مقصدلری» یؤنونده اریتدییی‌کیمی نظامی دوهاسی دا بوتون انکشافی بویو تورک انسانی‌نین، باهادیرلاری‌نین عادل قالیب و عالی کیفیتلرین اوزه چکمکله ائپیک عنعنه‌لری یازیلی ادبیاتا گتیره بیلمیشدیر. یوخاریدا تورکجه دیواندان گتیردیییمیز مثال‌لارین دوامیندا او، تورک سلطانلاری، ملک سنجر، «طغرل» و اؤیمه‌یی توصیه ائدیب بیلدیریر کی، سارای قاپیسینا دوغرو یول بو باهادیرلارین سؤزلریندن، عمل‌لریندن کئچیب گئدیر:

۱ـ ۱۵، ص ۱۶.

قول‌لار کیمی قاپونـدا تـابون ائـدرلر ایـدی

بو عصره قالسـا شـاها، شـه سـنجرایله تـوغرل

بو سـنجر ایلـه تـوغرل وصـفینی ای نظـامی

جیزسان مراد ائدرسن شه قاپوسینا دوغـرول...

ایسـتر دنیـا، ایسـتر آذربایجـان نظـامی‌شـناس‌لاری شاعـرین فارسـجا یارادیجیلیغینی ایزلرکن داها چوخ بؤیوک ایدییالارین، جهانی اجتماعی چتینلیک-لرین بدیعی حلّینه دقّتلی اولموش، اونا دورون طلب‌لری و امکانلاری باخیمینـدان قیمت وئرمک آرخا پیلانا کئچمیشدیر. لاکـن تورکجـه دیوانـدان تحلیلـه جلـب ائتدیییمیز نمونه‌لرین اؤزوندن‌ده نظامی‌نین داهیانه یـارادیجیلیق پوتانسـیالی ایلـه بیرگه دورونون، زمانه‌سی‌نین اوغلو اولاراق قالدیغی مشاهده ائدیلیر. سـاده معنـادا گؤتورسک، نظامی عدالتلی بیر جمعیت آرزوسـوندادیر. بـو آرزو تکجـه نظـامی‌ده دئییل، اونـدان اوّل و سـونرا قلملـه سـؤزونو دئمـیش بوتـون گـؤرکملی صـنعت آداملاریندا اولموشدور؛ لاکن بو آرزونون افاده فورماسی، گئرچک‌لشـدیریلمه‌سـی یوللاری، طلبله اجرا آراسینداکی مانع‌لرین دفع اولونماسی اینجه‌لیـک‌لـری یـالنیز نظامی طرفیندن دوغرو، دوزگون معیّن‌لشدیریلمیشدیر. فـارس دیوانینـدا سـلطان سنجرله گرگین صحنه‌سینی شرح ائـدن‌لـر آز قـالا تـورک سـلطانینی قدّارلیقـدا «ضحاک»ـ ا تن توتماغا چالیشیردیلار. لاکن بیر کمکسیز قاری‌یا اؤز آرزولارینی سـؤیله‌مـه‌یـه صـبرله امکـان یـارادان حـاکمین عـدالتینی (بـو گونکـو معنـادا دموکراتیک‌لیینی ن.خ.) عینـی‌لیینـی خلـق مودریـک‌لییینـدن یارارلانماسـینی، نظامی‌نین سلطان رغبتی کیمی دیرلندیرمه‌یینـی اونـودوردولار. تورکجـه دیوانـدا اؤلکه‌نین شاها بؤیوک سئوگی و سـایغی‌لارینـی بیلـدیرن، اونـو یئـرده گونشـین بلگه‌سی آدلاندیران نظامی‌یه بو حس‌ینده حدودسوزلوغو قصور توتماق گناهـدیر. او، جمعییتین انکشافیندا، دیرچه‌لیشینده محض دولته، اونـون رمـزی اولان شـاها صداقتی اساس گؤتورور. «چیراق» ردیف‌لی شعرینده دورونون سـلطانینی خلقـین یولوندا یانان چیراقلا مقایسه ائدن نظامی، جمعیت ده انکشـافی، تکـاملی، دولـت

خلق آنلاشماسیندا گؤرور. بیرینجی‌نین عدالتی، ایکینجی طرفین صداقتی ایله قارشیلاشاندا اجتماعی یئتگین‌لیک باش توتور:

ای پرتو لیقانیله بی‌نور و فرد چیراق

نسبت یوزونه شمس و قمر مختصر چیراق...

نظامی صمیمی اعترافلاری ایله اوخوجونو شاها، صداقتینه گؤره اونو مذمّت ائتمه‌مه‌یه چاغیریر: «من بو چیراغین اودونا اونا گؤره یانیرام کی، ـ دئییر، ـ هر چیراق باشینا دولانان پروانه‌نی اونسوز دا یاندیریر».

باشیندا اوغرو کیمی اود یانار شها

نور و ضیا یوزوندن اوغورلار مگر چیراق

یغسن[1] نظامینی نه عجب جورون اودونا

پروانه‌سینی اودا یقر[2]، چونکی هر چیراق

نظامی یارادیجیلیغینداکی بو جوشقونلوق ۱۲ عصر ادبی محیطده یارانمیش یازی اوسلوبوندان ایرلی گلیردی. فردوسی افراسیابا (آلپ ارتونقا) رستمی، سیاوشی تانری قدرتی ایله تعریفله‌ییب قارشی قویوردوسا، نظامی ده محمّدجهان‌شاه، سلطان سنجر، طوغرل کیمی قهرمانلاری عینی شاعرانه جوشقونلوقلا کیمی تقدیم ائدیردی. بیر ده نظره آلماق لازمدیر کی، بو اثرلر یازیلی ادبیاتین ایلکینلیک چاغلاریندا خلق ناغیلیندان کتابا کئچیدی دورونده، انسانلارین تصوّروندن ائپیک اوبرازلارین خارق‌العاده گوج و امکانلاری ایله بیر دوروده یارانیردی. اوغوزلارین حکمونه بوتون شرق باش اییر، اونلارین باهادیرلاری قربه‌ده حکم ائدیر، بؤیوک فتوحات اوردولاری اؤزویله زنگین مدنیت گتیریردی.

۱ـ یاخسان

۲ـ یاخار

بونون آردینجا سلجوقلارین آخینی، قافقازا داخل اولماقلا یاخین شرق بؤیوک بیر انکشاف ـ علمین، مدنییتین، دیلینی، ادبیاتین فورمالاشما دورو یاشاییردی.

لاکن بونونلا بئله بیر چوخ رأی صاحب‌لرینین دوشوندوکلری و یازدیقلاری‌ینا عکس اولاراق، هئچ بیر تورک آخینی او جمله‌دن سلجوقلار آذربایجـان خلقینـی تورکلشدیرمه‌میشدیر، بو هئچ اولا دا بیلمزدی. میلاددان اوّلکی، یوز ایـل‌لیلکـرده آذربایجاندا تورک دیللی طایفالار اولماسایدی، تورک کؤچلری‌نین بو اراضـی‌لـرده زمانجـا او قدر اوزون سورمه‌ین مسکونلوغو یئرلی طایفالاری تورکلشدیرمه‌یه قادر دئییلدی.[۱]

تـانینمیش اسـلام تـاریخچی‌لـری، او دوروْن حربـی یوروشـلرینده اشـتراک ائتمیش سیاحت‌نامه یازان‌لار دا هله ۸ یوز ایل‌لییه کیمـی بـو اراضـی‌ده تـورک، آذربایجان دیلینی عمومی اُنسیّت واسطه‌سی اولدوغونو دفعه‌لرله تصدیق ائتمیشلر. اوغوزلارین و سلجوقلارین قافقازا گلیشیندن چوخ اوّل بیر سند خاطیرلاداق؛

۸ عصرین سـونو، ۹ عصـرین اوّل‌لرینـده یاشـامیش اسـلام تـاریخچی‌سـی «ابومحمد عبدالملک‌ابن هشام» کتاب «التّجان فی ملوک حیمیر» آدلی اثری‌نین «عبید ابن شرییه الجهرمـی اخبـاری» فصـلینده یـازیر: «یمـن پادشـاهی رشـید زمانیندا اونون سرکرده‌لریندن بیری شمرابن‌القتّاف ابن المتّاب... یوز مین نفرلیـک اوردو ایله تورک‌لرله دؤیوشه ـ دؤیوشه آذربایجانـا داخـل اولـدو، شـمرابن‌القتّـاف همین دؤیوشون و کئچدییی یوللارین کیفیتینی ایکی داش اوزرینده یـازدیردی» الجهرمی قید ائدیر کی، اونلارین هر ایکیسـی بوگـون آذربایجـان دیـوارلارینـدا قالماقدادیر. معاویه‌نین عبیدابن شرییه ایله صحبت‌لری بورایا چاتاندا معاویه عبیده مراجعت ائدرک آذربایجان حقّینده اونون فکرینی اؤیرنمک ایسته‌میشـدیر: «سـن آللاه، آذربایجان (حقّینده) علاقه‌نیز، تلاشینیز و خاطیره‌نیز نه‌دیر؟».

۱ـ ۱۷، ص ۶۹۵.

عبیدابن‌شریبه بئله جواب وئریر: «اورا تـورک تورپـاقلاری‌دیـر. اونـلار اورایـا جمع‌لَشرک بیر ـ بیری ایله قاریشمیش و تکمیل‌لشمیشلر».[1]

تاریخی قایناقلاردان گؤروندویو کیمی ۸ عصرده آذربایجاندا خلـق دیلـی‌نـین مـلّی کیملیین فورمالاشما گئدیشی گئدیردی کی، بو سـونراکی مرحلـه‌ده ادبـی دیلین یارانماسی ایله نتیجه‌لندی. ان اسکی یازیلی، ادبی دیل نمونه‌لریندن بیـری کیمی نظامی‌نین تورکجه دیوانیندا او دورون دیل قانونلاری و انکشـاف اؤرنـک-لری اؤزونو گؤستریر:

سئحر ایله شعبده علمینده کمالی یـوخ ایسـه
بس نه حیلـه ایلـه آلیـر اووجونـا آذر نـرگس
ساناسان دوشدو نجوم ایله فلک عکسی یئره
صحن باغ اولالی، سبزه‌یلـه سراسـر نـرگس
سلب و ساز ایله زین ائیله‌دی هر بیر چیچگی
چمن ایچینده چو عرض ائیله‌دی لشـگر نـرگس
حکم قیلـدی کـی جهـانی تونـادا بـاد بهـار
چون چمن ملکونه شاه اولـدو مقـرّر نـرگس
علم و سـنجق زرکـش نـه سـببدن گؤتـورر
گـر سـریر چمنـه اولمـادی سـرور نـرگس
آلدی خنجر الینه ائیله کی رسـتم ـ سوسـن
قویدو گورز اوموزونا نیته[2] کـی نـوذر نـرگس
لاجوردی سیپری وئـردی گـول نیـل الینـه
قویدو اؤز باشینا آلتـین سـولو مغفـر نـرگس

۱ـ ۱۹، ص ۵۷ ـ ۵۶.

۲ـ نئجه

گؤروندویو کیمی دیل دورون اجتماعی ـ سیاسی مضمونوندان ملّی قومی ترکیبیندن، خلق معیشتی‌نین، حیات طرزی‌نین اؤزللیگیندن یارانیب فورمالاشان افاده فورماسی‌دیر. اوزون عصرلر بویو قونشولارلا قارشیلیقلی تأثیر و فایدالانما شرایطینده یاشامیش تورکلر. فارس دیللی منبع‌لره تأثیر گؤستردیکلری کیمی تورکجه یارانان نمونه‌لرده ده اوخشار ایزلر مشاهده اولونور. نظامی‌نین تورکجه دیوانیندا واسطه‌سیز شکیلده تقدیم ائتدییمیز نمونه‌لرده نسبتاً نتیجه‌لری آیدینجا گؤرونمکده‌دیر.

۱۳ـ۱۱ عصر ادبی محیطی اوچون بو طبیعی پروسئس ساییلمالی‌دیر. لاکن فارس عرب سؤزلریندن فایدالانما چوخ وقت بو سؤزلری دیلیمیزین عمومی قانونلارینا تابع ائدیلمه‌سی ایله نتیجه‌له‌نیر.[۱]

دکتر جواد هئیت ده نظامی‌نین تورکجه دیوانی‌نین آذربایجان ادبی دیلی‌نین صنعت طالعی‌نین یوز ایل اسکی چاغلارا چکن آز تاپیلان آبیده کیمی دَیَرلندیررک بوراداکی دیلین محض ۱۲ـ جی عصر آذربایجان دیلی اولدوغونو، نظامی‌نین اؤز زمانه‌سی‌نین دیلینده یازدیغینی قید ائدیر.[۲]

۱۱ عصردن ۱۶ عصره‌دک آذربایجان اجتماعی ـ سیاسی قومی مدنی گئدیش‌لر اوچ اساس تاریخی حادثه ـ اوغوز سلجوق یوروش‌لری، تاتار باسقینلاری و امیر تیمورون هجوم‌لاری ایله فورمالاشیر. هر اوچ تأثیرین نتیجه‌سینده ملّی دیلین فورمالاشماسی، دولتچی‌لیین قورولماسی و محکم‌لندیریلمه‌سی استقامتینده ایشلر فعاللاشیر. آذربایجان تورکونون ملّی‌لشمه گئدیشیس فعال‌لاشیر. بو کیفیت دئییشمه‌لری محمدجهان پهلوانا مناسبتده نظامی یارادیجیلیغیندا اؤز عکسینی تاپیر. اصلینده دولت و حاکمیت دوروموندا باش وئرن ملّی‌لشمه، نظامی و اونون معاصرلرینه اؤز

۱ـ ۲۰، ص ۱۷.

۲ـ ۲۱، ص ۵۱۲.

دیللرینــده اثرلــر یازیــب یاراتمــاق شانســی وئــرمیش، ادبــی دیلیمیــزین شبکه‌سی‌نین گئنیشلندیریلمه‌سینه شرایط یاراتمیشدیر. بو معنادا محمد خانا عنوانلانمیش سئوگی‌نین پافوسونو باشا دوشمک اولور.

بیرخداوند جهانبخش سما قدر کـی اونـون
باغ قدرینده مه و مهـر اولا کمتـر نـرگس
کیم‌دیر اول خسرو آفاق محمـدخان، کـیم
گـرد راهینــدن ائــدر دیــده منــوّر نــرگس

(کیمدیر او حاکمیت گونشی، محمدخان سوآلینا جواب اولاراق بیلیریک کـی، او جهــانین آدلــی پادشــاهی محمــدخان‌دیــر کــی، یولونــون توزــ تورپاغینــدان گؤزلریمیزه شفق‌لر ساچیلار).

خسروا گر نظـر تـربییتین داشـه ایـره
نئجه نا قابل ایسه بیتیره مرمـر نـرگس

(اونون شاهلیق نظری معناسیز داشا توشلانسا بئله، همین داشی مرمره چئــویرر) گؤرونــدویو کیمــی نظــامی یــارادیجیلیغی‌نــین ایلــک معنــا گؤستریجی‌لریندن بیری فولکلورا ملی ناغیل یارادیجیلیغینا فعـال مناسـبت ایده ایسه، نوبتی کیفیت کیمـی دؤورون اجتمـاعی عنعنـه‌لـری‌نـین یئنـی مرحله‌ده بدیعی انعکاسی، تورک اداره‌چیلیک. سیسـتمینده پدیـده یاراتمـاق ایسته‌یی دایانیر. او ائله بیر ایده‌آل حاکم گؤرمک ایسته‌ییردی کی، تورک ـ هون امپراتور «مئتئن»ین [مئته] مشهور آندیندا سسله‌ندییی کیمی «گـؤی اوزونو مملکته چادیر، گونشی ایسه بایراق سئچه بیلسین». محض بئله بیـر قدرتلی حـاکمی اؤیـوب خلقـه سـئودیرن نظـامی بـدیعی سـؤزون بوتـون چالارلاریندا استفاده ائتدییینه حیف‌سیله‌نمیر:

اولمـادی تشـویش فرعـون حوادثـدن امـین
هرکیمه کیم فرّ عونون اولمادی پشت و پنـاه

(فرعون قضالاردان نتیجه چیخاریب عدالتلی اولمادی و نتیجه‌ده بوتون دیرلرینی ایتیردی.)

سنه دوشمن اولانین اولسون لباسی دائما

تنده تصحیفی قبا، باشیندا مغلوبی کولاه.

(بو دا شاعـرین دولت‌چیلیـک مـوقعی: شـاها، سـنه دوشـمن اولانـین قسمتی مغلوبیت، اینینده‌کی پالتارلاری قیروو، باشینداکی مغلوبیت لچه‌یـی اولسون) معیّن ایضاحلارینی وئردیییمیز نمونه‌لرلـه یاناشـی دیوانـدا تـورک دوشونجه‌سی‌نین اینجه‌لیینی، عشقی هیجان چالارلارینی آز قالا چاغداش شعریمیزین آنلادا بیله‌جه‌یی سبکده عکس ائتدیرن نمونه‌لـرین بوللوغـو دا ماراق دوغورور. بو نمونه‌لرده‌کی اوبرازلارین اینجه‌لییـی، افـاده و سـؤزلرین ظریف‌لییی دقّتی جلب ائدیر:

تـــاج زر اؤروتـــوبن کئچـــدی زمـــرد تختـــه

اوّلینـــدن بورونســـون خـــزه چـــاکر نـــرگس

گئجه کیپریکلی گؤزون یوممادییبان صـبحه‌ده‌کـین

بیـــر آیـــاق اوزره دوروب خـــدمتین ائیلـــر نـــرگس

گـــؤزو گـــؤرمز، اوزو اوتانمـــاز ایـــا شـــاه جهـــان

اول ســـببدن اؤرمـــز قارشـــینا افســـر نـــرگس

نظامی شعرلری‌نین دیلی ساده، سئچدییی بـدیعی اوبـرازلارین تصـویر اوسلوبونا حسابلانمیش، حیاتی اینجه مقاملارینا گـؤره دیرلنـدیریلن لغـوی واحـــدلردیر. سـؤزدن قناعتلـه اسـتفاده ائـدن شاعـــر جملـه‌ده سـؤزون سیرالانماسیندا، حس، هیجان چاتـدیرا بـیلن افـاده‌لـرین مخصـوص سـؤز فورماسی‌نین تاپیلماسیندا همیشه مهارت گؤسـتریر. مصـراعلاریـن فـــکر، حکمت یوکو ایسه بو شاعرانه‌لییی ایکی قات آرتـیریر، معنانی بیر دفعه‌لیک یادداشا یازیر. زمانین آغریلارینا استبدادا بیـر شاعـــر اعتراضـینی بیلـدیرن

فلسفی عمومی‌لشدیرمه‌لرینده ده سؤزون ثمریندن، تأثیر گوجوندن عینی درجه‌ده یارارلانیر:

شاها تو چو زمردی و خصم تو افعی

افعی چو زمرد بیند کور شود

عینی فکری تورکجه دیواندا دا دیله گتیریر.

حیرز ائتدیردی مگر سویوغون افعی‌سیندن

کی زبرجدّدن ائدر بالش و بستر نرگس

(تورکجه دیوان نظامی)

نظامی‌یه گؤره انسانی اوجا ائدن کمیت دئییل، حاکمیتی اوجالارا قالدیرانسا انسان معنویتی داخلی گؤزللییی، صافلیغی‌دیر. بشریته یاراشیق اولان انسان داخلی کامیللشمه یولو ایله دنیادا ادبی راحاتلیغینین، دینجلیینی تاپمالی‌دیر.

تورک دیوانینا توپلانان نمونه‌لرین بیر چوخوندا بو معنی، روحی صافلیغین، اوجالیغین یوللاری، مقاملاری گؤستریلیر.

بؤیله لطیف و پاک و بی‌غل و غش‌دیر اول کیم

اولماسا بئلی دئردیم: یوخدور تنینده بیر قیل

بو صورتیله سنی گر گؤرسه ایدی لیلی

مجنون کیمی اولاردی البتده عقلی زایل

گؤستریلن نمونه‌ده نظامی‌نین انسانین، او پاک وارلیغی حقّینده دوشونجه‌لرینین شاعرانه سیستمی فورمالاشیر. شاعرین قناعتینه گؤره، عشق انسانین دلی‌لیی ایسه ده، اونون ادبی آزادلیغی و خلاصی دا عشقده‌یر. تانری‌نین شریکسیز یاراتدیغی بو وارلیق، سئوگی‌نین سونسوزلوغو شرایطینده یارانان عشق واسطه‌سیله دنیانین معناسین گؤره بیله‌جک (حتّا اونو لیلی مجنونو ائتسه بئله) و اؤزونو بوتون بلالردن خلاص ائده‌جک:

اطباق آسـمانی قهـرین اودا یاخـاردی

گر آرا یئرده لطفون اولماسایدی حایـل

نظامی‌نین تورکجه دیوانینا صرف دیل‌چیلیـک باخیشـیندان یاناشـدیقدا آذربایجان ادبی دیلی‌نین ۱۲–جی عصرده، بیر طرفلی انکشـافینی آیـدینجا مشاهده ائتمک ممکن‌دیر. بو، هر شئی‌دن اوّل کلاسیک شعر نمونه‌لرینـده یئر آلان عـرب، فـارس اضـافات‌لاری‌نـین شـاعرانه وسـعتینی آرتـــیرماق واسطه‌سی‌کیمی استفاده اولونوب (خسرو آفاق: نَـور منـوّر؛ قنـد لطفـون؛ اصلی لیلی و س.): «دیوان»ـــ دا تـاریخی ـــ اجتمـاعی شـرایطی عکـس ائتدیرمک باخیمیندان بیر چـوخ دیـل واحـــدلری، سـیلکی آدلاری، (شـاه، سلطان، خاقان)، مراجعت‌لر (خسروا، شاها و س) تـاریخی شخصـیت‌لـرین، شاهلارین شجره‌لری‌نین، هنر و قهرمانلیقلاری‌نین ایزله‌نیلمه‌سینه خـدمت ائدیر. (کیم‌دیر اول خسرو آفاق محمدخان، کیم؛ هر قـول قاپینـدا دارا: بـو سنجر ایله طوغرل وصفینی ائی نظامی) بورادا نظامی اؤز دؤورونـده حـاکم مطلـق اولمـوش اوچونجـو «تـوغرل»ـــا اشـاره ایلـه ملـک سـنجر و قیزیل‌ارسلان آراسیندا اولان احوالاتی خاطیرلادیر، دورونون خاقانینین هنـر و سخاوتده اونلاردان دا اوجادا دایانماسینا ایناندیغینی افاده ائدیر.

دیوانـداکی قصـیده‌لـرین بیـر چوخونـدا یئرلـی سـؤزلرین یـاردیمچی امکانلاریندان مهارتله استفاده‌نین ده شاهدی اولوروق (هر قول قاپیندا دارا، هر قیل تنینده هرکول) بـوراداکی فونوتیـک اوخشـاتمالاردان عـلاوه هـر سؤزون تکراری، د.ق.ر سسلری‌نین داخلی هارمونی‌سی فکرین سرعتی‌نین، معنانین شدّتینی آرتیرماغا خدمت ائدیر.

آشاغیداکی مصراعدا س.س یـاردیمچی تکـرار سسلشـمه‌سـی هـم ده شعرین ریتمینی آرتـیرمیش اولور. (بو عصره قلسه شاها، شـه سـنجر ایلـه توغرل) بیر سایی‌نین تکراری دا عینی امکانلار یارادیر (هر بیر ایلین تـومن

گون، هر بیر گونون تومن ایل) یاخود «خلقین دیلینده مدحین اولسون مدام اولسون» تکراری ده سسلنمه آرتیرماسینا، فکرین معیّن عنواندا جمع‌لنمه‌سینه خدمت ائدیر. تحلیله جلب اولونموش نمونه‌لردن ده گؤرونور کی، نظامی عرب، فارس سؤزلری ایله بیر سیرادا سئچیب استفاده ائتدییی قدیم تورک و اؤز دورونون تورک (آذربایجان) سؤزلرینده دستوری علاقه‌لری مهارتله قورا بیلیر. عرب فارس سؤزلری‌نین بوللوغوندا بئله، تورک دیلی‌نین قانونلاری اؤز اوستونلویونو تصدیق ائدیر. (قوللر کیبی قپینده تابون ائدرلر ایدی). نظامی دیوانین تورک دیللی یازیلی ادبیاتیمیزدا ایلک نمونه اولدوغو ائله دیلین مرکّب لغوی، نحوی ترکیبی‌ایله ده معیّن‌لشیر. بعضاً مصراع‌لارا ایشله‌نن بیر تورک لغوی واحدی اؤز قانونلارینی ائتمک‌له فکرین آنا دیللی دوزومونه امکان یارادیر. (نسبت یوزونه شمس و قمر مختصر چیراق). تورکجه سؤزلرین اسکی افاده طرزی، فونوتیک قابیغی چوخ وقت عرب، فارس سؤزلری ایله هارمونی یاراتماغا خدمت ائتسه ده، اصلینده او دورون لغت فوندونو معیّن‌لشدیره‌جک امکانی وئریر (اوله ـ اولا؛ اوتنمز ـ اوتانماز؛ اؤرمک ـ هؤرمک؛ ایدر ـ ائدر) مثلاً:

«گر نظر اوله خداوند قدر قدرتدن، گرد راهیندن ائدر دیده منوّر نرگس»

نظامی شعرلرینده عاشقانه وسعت همیشه قهرمانلیق نشانه‌لرینین حماسی ایله موازی ایشلرین (بیر خداوند جهانبخش سماقدر کانین؛ یا خود شهریارا قاندی لطفون قندینه چون خاص و عام و س). اول فعلینی فونوتیک دییشمه‌لرله ایشلک واحده چئویرن شاعر اونو مصراعدا وورغونو، سسلشمه آرتیرماق واسطه‌سینه چئویرمیشدیر. (اولمادی تشویش فرعون حوادثدن امین). نظامی دورونون ادبی دیلینده معاصر صافلیقدان، آیدینلیقدان صحبت گئده بیلمز. آمما شعرین عاشقانه روحو ایله ملّی روحو موازی‌لیبی عرب، فارس اضافات‌لاری‌نین بوللوغوندا بئله اونو آنلاشیقلی

ائدیر. (گاه دؤشه‌یه فرش عنبر گاه توتا چتر سیه). ائله بو مصراعداجا نظامی شعریّتینین، دیل، چوخ سسلی‌لیی‌نین یئنی بیر رمزی ایلـه راستلاشـیریق: چتر سیاه، بو افاده سلجوق‌لارین سایسیزـ حسـاب‌سـیز اوردولاری اوچـون تیکیلمیش قارا، کئچه اؤرتوکلـو چادرلارینـا اشـاره‌دیـر. مـاراقلی‌دیـر کـی، تورکجه دیوانین ال‌یازماسینین بیرینجی صفحه‌سینده قارافون اوزرینه تورک سلجوق دامغاسی اولان آی ـ اولدوز تصویری حک اولونموشدور. گؤرونـور، دیوانین ترتیبچی‌سـی اثـرین تـورک روحونـو بـو تصـویرلرله تصـدیقلَمک ایسته‌میشدیر. قهرمانلیغین، ایگیدلیگین، غلبه گونلری‌نین بوللوغونو اسـکی تورک سایی تومنله افاده ائتمـک ده مصـراعدا فاکـت سـایدان ـ سـانبالا چئویرمک ایسته‌ییندن ایرلی گلیر. (هر بیر ایلین تومن گون، هر بیر گونون تومن ایل). دیوانین هر بیتینده ۱۲ ـ ۱۱ عصر حماسه عـالمینین شـعرییتی سس ملودیسی‌نین زنگیین‌لیی ایله اؤزونو گؤستریر. (عزّت باشـیندا افسـر، دولت قاپیندا چـاکر). بـوراداکی ز، س سسلشـمه‌لـری دیگـر مصـراع‌لاردا موزیکال صامت‌لرین بوللوغو ایله غیرعادی سس هارمونیسی یارادیر، دیلین ایشلک‌لیینی آرتـیریر: «سـنه دوشـمن اولانـین اولسـون لباسـی دائمـا» مصراعسیندا ل، م، س، ن صامیت‌لری‌نین بوللوغو دئـدیکلریمیزه ثبوتـدور. نظامی بعضاً خلق معیشتینه ائنمک‌له تیپیک دیل واحـدلریندن عرب، فارس اضافات‌لاری اوچون ده غیرعـادی نطـق مُـدلی یـارادیر: «شـاهه دشـمن اولانین اولسـون لباسـی دائمـا» (دئییلیشـین سـاده‌لیـی و آینـالیغی گـؤز قاباغینددادیرـ خلق آنجـاق بـو شـکیلده آرزوسـونو یئتیـره بیلـر). ایکینجـی مصراعدا ایسه نظامی قدرتی؛ «تنده تصحیفی قبا، باشیندا مغلـوبی کـلاه» کیمی قناعتی، فلسفی عمومی‌له‌شدیرمه‌نی یارادا بیلیر.

نطقین قورولوشوندا تورک، عرب، فارس سؤزلری‌نین سیرالاماسی دیلـه مناسبتیندن آسیلی اولمایاراق تظاهر ائدیر. اصلینده او دور آذربایجـان ادبـی

محیطینده آنلاشیلیقلی سابیلان بو لغوی واحدلرین ایشلنمه‌سینده ملّی فرقدن داها چوخ اجتماعی ماراغی نظره آلینمیشدیر. طبیعی کی، بو فولکلور دیلیندن جدّی فرقلرین، لاکن ۱۳ ـ ۱۱ عصرلرین آذربایجان ادبی دیلی اوچون اؤز قایدالیغینی تصدیق ائدن دیلدیر. او دا یقین‌دیر کی، نظامی‌نین موجود ادبی دیل چئوره‌سینده یازیب یارادان اسکی و یاشادیغی دورون تورک سؤزلری‌نین بول ـ بول استفاده‌سینده میل‌لی اولوب، فارس، عرب سؤزلرینی ده دیلیمیزین قایدالارینا تابع ائتدیریلدیییندن، اونلار واحد دیلین ترکیب حصه‌سینه چئوریلیب‌لر. تورکجه دیواندا خلق افاده طرزیندن ادبی دیله محض نظامی‌نین گتیردیگی بیر چوخ افاده‌لر وار کی، زمانیندا نطقین ملّی‌لشمه یؤنونده اوغور سابیلا بیلر. بونلاردان «اؤیسر، گیدرمک»، کیمی افاده‌لرین مصراعدا یئرینه دقت یئتیرمک دئدیکلریمیزی ثبوت ائدیر:

حکمت ایله دشمنین اول دم اؤیسر سانه کیم

حقّ قتینده بوله احمد حرمتینی بوالحکم

یاخود:

دیلدن اؤلونجه سوره نوری گیدرمه‌دی

تا مصحف جمالینا قیلدی نظر چیراق

دیوانین سؤزلویونو ترتیب ائدرکن بورادا یوزلرله اسکی تورک، تورک سؤزونون سیستیملی سیرالانماسینی، عرب، فارس سؤزلری ایله جدّی رقابتده گئنیش اوستونلوک یارادیب، نطقین ملّی‌لشمه‌سی یؤنمینده فعال موقع توتماسینی مشاهده ائدیریک. ایندی همین دیل واحدلریندن بیر قسمتینی نظرینیزه چاتدیرماقلا نظامی‌نین سؤز آختاریشلاری ساحه‌سینده خدمت‌لرینی گؤسترمه‌یه چالیشاجاغیق. مثل: ایش (ائش) ـ تای، برابر، یولداش، عورت؛ ارمیه ـ آراما؛ اریشر ـ چاتار، یئتیشر؛ ایلماق ـ سرعتله

یئریمک، یورومک؛ ام ـ درمان؛ اوتنمزـ اوتانماز؛ اوشدن، اوچـون؛ اؤرمـک، هؤرمک. اوروب ـ ووروب؛ اوقور ـ اوخور، اوخویور؛ اوموز ـ چیین؛ اؤیسر ـ اؤزله‌مکـ ایسته‌مک؛ ایـردی ـ چاتـدی؛ ایروریـر ـ قووشـدورور؛ براغورــ بوراخیرـ برمغیندن ـ بارماغیندان؛ بنیزـ اوز، تومن ـ اون مـین: توتمـک ـ یانماق، ایستیلنمک؛ چاب، گوللو پارچا؛ چادیر، چوغیسه ـ چوخ ایسه؛ چمبرـ دوغاناق، حالقا؛ چکزینر ـ دولانار، چئوره وورماق. سؤکو ـ نیـزه؛ تـابون ـ نؤکرـ تـوغره ، طغـرا، امضـاء، سـلجوق سـلطانلاری‌نـین فرمـانلاری‌نـین دامغاسی؛ توقوز ـ دوققوز؛ تونادا ـ بزه‌یه؛ قـات ـ یـان؛ قتینـده ـ یانینـدا، قارشیندا؛ قلسه ـ قالسا؛ قومدی ـ قویمادی؛ گیـدیرمک ـ زایـل ائتمـک؛ ندکلو ـ نه میقدار؛ نه دانکلو ـ نه‌قدر، نیته‌کی ـ نئجـه‌کـی؛ هـپ ـ تامـام، بوتون؛ یوزی ـ اوزو، یوقرو/ یوقری ـ یوخاری و س.

بوندان علاوه خلق حیات، معیشت طرزینه، ائلین اینـام و تجروبـه‌سـینه اساسلانان مراجعت، مناسبت فورمالاریندان یئری گلدیکجه استفاده نظامی شعرینی داها دا خلق‌لشدیریر. مثلاً خسرو زمانه؛ فکر باطل؛ آلمـیش الینـه؛ قول قاپیندا، تربیت گؤزو ایله خاک سیاهه باخسان: کس باشینی حسودون؛ یوز مینده بیر؛ وصفه گلمز؛ هر بیر ایلین تومن گون؛ هـر بیرگونـون تـومن ایل. دولت قاپیندا چاکر. عزّت باشیندا افسر؛ یئر اوزونده، قالمایا یولونا بـاش قویمویانلار؛ قانونا قول اولمایانلا و س.

بیر چوخ تـدقیقاتچی‌لاریـن دا بیرگـه فکـری‌دیـر کـی، الـده اولونـان نظـامی‌نـین تورکجـه یگانـه الیازماسـی دئییـل. ائلـه بـو دیـوانین جنوبلـو آراشدیریجی صدیار وظیفه (ائل‌اوغلو)نون معلومات‌لاریندا یئنی بیرآختاریش عنوانی اؤزونو گؤستریر...

بؤیوک سؤز، فـکر داهیسی نظامی‌گنجوی‌نـین تورکجـه (آذربایجانجـا) دیوانی یقین کی، هله اوزون ایللر ادبیات‌شناس‌لار، دیلچی‌لر، فیلسـوف‌لار،

روان‌شناس‌لار، تاریخچی‌لـر، مـردم‌شـناس‌لار طرفینـدن گئنـیش تحلیـل اولوناجاق، ۱۲ یوز ایل‌لیبین دولت، دولتچیلیک عنعنه‌لری‌نین علمی ـ مدنی محیطی‌نین حیات طرزی‌نین، عادت ـ عنعنه‌لری‌نین اؤیره‌نیلمه‌سی ایشینده بو دیرلی منبع رولو اویناياجاقدیر.

ائله ایلک تانیشلیق و آراشدیرمالار دا بو مـلّی دیـوان مـؤلفینین بوتـون روحو ایله آذربایجانلا تورک ائتنیک وارلیغی ایله یاشاییب نفـس آلـدیغینی، اونون بیـر مملکـت، مـلّی ـ ائتنیـک وارلیـق اولاراق چیچکلنمـه‌سـینده چالیشدیغینی ثبوت ائدیر. سوندا نظامی‌نین تورکجه (آذربایجانجا) دیوانی‌نین تاپیلماسیندا خدمت‌لـری اولان دیرلـی ضـیالی‌لارا دریـن منـت‌دارلیغیمـی بیلدیریر، نظامی‌شناس عالملری بو ادبی آبیده‌نین تدقیقی ساحه‌سینده یئنی آختاریش‌لارا چاغیریرام.

قایناق‌لار

۱ـ خودیئو. ن. آذربایجان ادبی‌دیلی‌نین سووئت دورو. باکی، ۱۹۸۹، معارف نشر.
۲ـ دمیرچی‌زاده اـ آذربایجان ادبی دیلی‌نین تاریخی. ۱ ـ جی حصه. باکی، ۱۹۷۹، معارف نشر.
۳ـ بالاساغونلو یوسف. قوتادقو بیلیک، اؤن سؤزو،ترج، ح. رضانیندیر. باکی، ۱۹۹۸، گنجلیک نشر.
۴ـ آذربایجان تاریخی، آذر ب. ع. آ. نشری. باکی ۱۹۶۱.
۵ـ حاجی‌یئو. ت. آذربایجان ادبی‌دیلی تاریخی ، باکی، ۱۹۷۶، آد. یو. نین نشری.
۶ـ کاشغری محمود. دیوان لغات التّرک. ل. ج. تاشکند ۱۹۶۰.
۷ـ خودیئو. ن. آذربایجان ادبی دیلی تاریخی، باکی، ۱۹۹۵ معارف نشر.
۸ ـ ق. بیگدلی. قطران تبریزی و اونون دیوانی ـ قطران تبریزی دیوان، باکی، آذربایجان. ع. آ نشر، ۱۹۶۷.
۹ـ و. قوکاسییان، و. آسلان او. ایسلووانی پوایستوری آذربایجان
۱۰ـ ح. آراسلی، نظامی‌ده خلق سؤزلری، خلق افاده و ضرب‌المثل‌لر. س‌س‌ر ا آ. آذر ب فیل. خبرلری ـ ۱۹۴۲، نمره ۸ گنجلیک نشر.
۱۱ـ قارایئو ی. تاریخ یاخیندان و اوزاقدان ـ باکی، ۱۹۹۶. صاباح نشر.
۱۲ـ ح. آراسلی. آذربایجان ادبیاتی: تاریخی و پروبلئم‌لر، باکی ۱۹۹۸، گنجلیک نشر.
۱۳ـ پاشایئو. س. اوزان آشیق یارادیجیلیغینا دایر قایناقلار. ل. ح باکی، ۲۰۰۲.
۱۴ـ دمیرچی‌زاده ا. آذربایجان ادبی دیلی‌نین تاریخی باکی، ۱۹۷۹، معارف نشر.
۱۵ـ س س ری ا. آ. آذربایجان فیل. خبرلری، باکی ۱۹۴۴، نمره ۱۲.
۱۶ـ جعفر. م. ائفوسدان کـتابا. باکی، ۱۹۹۹، معارف نشر.
۱۷ـ محمدتقی زهتابی. ایران تورک‌لری‌نین اسکی تاریخی، تبریز، ۲۰۰۱ـ اختر نشر.
۱۸ـ رحیم رئیس‌نیا. آذربایجان در سیر تاریخ جلد ۲. تبریز ۱۹۸۹.
۱۹ـ آذربایجان تاریخی اوزره قایناقلار. باکی، آدو ـ نین نشر. ۱۹۸۹.
۲۰ـ حسین شرقی. اسکی تورک کـتابه‌لری، تهران، ۱۹۹۹، داستان نشر.
۲۱ـ جواد هئیت. آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش. جلد ۲. تهران. ۱۹۹۰.

گُماندان یقینه کئچیدین فرحی

پروفسور آزاده رستم‌قیزی

تورک دیلی اسلام شرقینده اوچ محتشم دیل‌لردن بیـری سایـــیلیر. قـدیم چـین، بیزانس، عرب، فارس قایناق‌لاریندا اسکی تورک دنیاسی و تورک صنعتی حقّینده نه قدر بیلگی‌لر وار! بیزانس قایناق‌لاریـندان بؤیـوک تـورک - هـون حکمـداری شانلی شهرتلی آتـیلانین ظفر و قهرمانلیق‌لارینا همـین اولان تورکجـه شـعرلر قوشولدوغو چئوره‌سینده‌کی معلومات‌لاری یادا سالیر. طبـری تاریخینـده ائـرادان اوّل VII ـ VI جی یوز ایللیکلرده یاشایـیب فعالیـت گؤسـترن حکمدارـــ سـرکرده تورک آلپ ارتونقا ایله باغلی روایت‌لر، تـورک دنیاسـی‌نـین گؤروملـو یـازاری محمـود قاشقارلی‌نین (XI عصر) «دیوان لغات التـرک» دَیَرلـی اثرینـده بـو حکمـدارا حصـر ائدیلمیش و چوخ اوزون کئچمیش‌لرین محصولو اولان ایری حجملـی دؤردلـوک شعر نمونه‌لری ده بو یؤنومده اؤز سؤزونو دئییر. یئرآلتی قازینتـی‌لار، زمـانی اوزاق شـرقده اسـکی تـورک شـعری‌نـین آراشـدیریجی‌لاری طرفینـدن بیـر قسـمی IX_VIII عصرلره عاید چوخ نمونه‌لر تاپیلمیشدیر.

اونلارین آراسیندا لیریک ـ روباعی اثرلر ده وار. الهی‌نامـه‌لـر ده، مـدحلـر ده،

طبیعت تصویرلری ده.

اسکی تورک شاعـری سئوگیلی‌یه دئمه‌یه ده سؤز تاپمیش، اؤلـوم حقّینـده دا اونون اؤزونه مخصوص بدیعی ـ فلسفی دوشونجه‌سی واردیر. تانری‌یـا مُراجعتلـه عرفانی محاکمـه‌لـر آپـاریر. ایگیـد حکمـدارینا تعریفلـر قوشـور، اولـور کـی، اؤز سئوینجینی گونشله، دان قیزارتـیسی ایله بؤلوشور، آرزی و ایستکلرینی اونلاردان اومور... (رشید رحمتی آرات ـ اسکی تورک شعری /آنکارا_۳ ـ جـی باسـیم) بـس «بین گول» داش آبیده‌لری؟! او آبیده‌لر کی اورخون ـ یئنـی‌سـئی جیوارلارینـدا، اوغوز بؤلگه‌لرینده و قیرقیز ائللرینده اوزه چیخیب. بو آبیده‌لر داشلار اوزرینده بیـر تاریخدیر. لاکن بو داش یازیلار هم ده بدیعی صنعت اثرلری‌دیر، تورکولوژی‌دیـر. آراشدیریجیلار اونلاری سؤزون اصل معناسیندا اسکی تورک شعری‌نین نمونه‌لری حساب ائدیرلر. یئنی‌سئی آبیده‌لری عاشقانه منظومه، اورخون آبیده‌لـری تـاریخی قهرمانلیق حماسه‌نامه کیمی قبول ائدیلیر (Bertlis).

بس تورکون «اوغوزنامه»لری؟

«اوغوزنامه» سلسلـه‌سـیندن اولان اثرلـری فـارس قاینـاق‌لاری و خصوصـاً رشـیدالدین اؤز «جـامع‌التـواریخ»نـده احاطـه‌لـی شـکیلده یازیبـا آلیـر. موجـود «اوغوزنامه»لرین ان حجملی و فکری ـ بدیعی آغیرلیغـی ایلـه سـئچیلمه‌لیسـی اولان آذربایجان تورکونون قدیم قهرمانلیق سـالنامه‌سـی «کتـاب دده قورقـود» حماسه‌سینین بو گون یالنـیز XV ـ XIV عصـرلرده اوزو کؤچورولمـوش ایکـی ال یازما نسخه‌سی (دئرسدن و واتیکان نسـخه‌سـی) گلیـب بیـزه چاتمیشـدیر کـی، آراشدیریجی‌لار اونلاری XII یوز ایلده موجود اولوب، سونرالار ایتیب ـ بـاتمیش نسخه‌دن اوزو کؤچورولدویونو قید ائدیرلر. لاکن تدقیقات، ائله حماسـی‌نامـه‌نـین اؤزونه استناداً اونون آزی میلادین VI ـ VII عصـرلرینده تشـکل تاپیـب، مکمّـل فورما آلدیغینی دا تصدیقله‌ییر. تدقیقات ائله‌جه ده حماسه‌ده‌کی بیر چوخ علامتلره

دایاناراق، بوراداکی بعضی احوالات و اولای‌لارین «یئر و سو ایلـه بـاغلی» یئـر آدلاری‌نین داها قدیم تاریخلره گئدیب چیخدیغی مصداقینی آشکار ائتمیشدیر.[۱]

ایلک تورک مسلمان دولتی قاراخانی‌لر x عصرده شرقی تورکوستاندا اسلامی بیـر تـورک ادبیـاتی یاراتمیشـدیلار. بـو دورون یادگـاری محتشـم «دیـوان لغـات‌التـرک»–ونـده خـاطیرلادیر. قاینـاق‌لار بـو آبیـده‌نـین مؤلـفی محمـود قاشقارلی‌نین تورکجه صرف ـ نحوه دایر داها بیر اثـر یـازدیغینی دا قیـد ائـدیرلر. تورک دنیاسیندا ایکی ایری حجملی مثنوی طرزینده قلمه آلینان و حاقلی اولاراق اؤز دورونون دایره‌المعارفی آدلاندیریلان (رشید رحمتی آرات) «قوتـادغو بیلیـک» (یازیلیش تاریخی ۱۰۶۹ میلادی مؤلّـفی یوسـف خـاص حاجـب) ادیـب احمـد یوکنقی‌یه عاید عتبه الحقایق (VIIعصرین باشلانقیجی) خوجا احمـد یسـوی‌نـین «دیوان حکمت»ی (VIIعصر) قاراخانی‌لر سلاله‌سی زمانیندا میـدانا گلـن معلـوم تورکجه اؤرنکلردیـر. بلـی، قاراخـانی‌لـر دولتـی اسـلامی بیـر تـورک ادبیـاتینین تاسیسچی‌سی کیمی اؤزونو تصدیق و اورتا شرقی، او سیرادان آذربایجانین قیـراق بیر حصه‌سینی اؤز سیاسی حاکمییتینه تابع ائدن سلجوقی‌لرده ایسه «ملّی اوزونو درک ائتمه‌نـین ضـعیفلیگی» (ی ـ اـ بـرتلیس) اونـلارا دوغمـا دیلـده ادبیـاتین ترقّیسی‌نی دوشونمه‌یه امکان وئرمـه‌دی. VII_ VI عصـرلر آذربایجانینـدا رسـمی دولت دیلی یابانجی دیلی اولدو و آذربایجان شاعـرلری دورونـون ادبـی میزانینـا رعایـت ائـدرک یـاد دیلـده قلـم ایشـلتمه‌یـه مجبـور اولـدولار. لاکـن بـدیعی یارادیجیلیغینین مضمون و معناسی ایله، اونلار تورک دنیاسی ایله باغلی ایدیلر؛ و البتّه کی «تورکانه زیب» اونلارین یارادیجیلیغینا حاکم کسیلمیشدی. تدقیقات بـو باخیمدان خاقانی ـ نظـامی صـنعتینده نئچـه ـ نئچـه سـند آشـکار ائـدیب اوزه چیخارمیشدیر... لاکن بو حقـده VII_ VII عصـرلرده آذربایجـان تورکجـه‌سـینده بلاواسطه قلم ایشله‌دن صنعتکارلارین اولمادیغینا دلالت ائتمیـر. حقیقتـدیر کـی،

۱– The book of dedekorkut, London, ۱۹۷۱.

تاریخین بو زمان دؤنمینده ده آذربایجـانلی صـنعتکارلار اؤز دیللرینـده یازیـب ـــ یاراتمیش، لاکن دوغما دیلده قلمه آلدیقلاری اثرلری بکله‌ده بیلرکـدن تـاریخین قارانلیقلاریندا ایتیب باتمیشدیر. بودا اولار کی، بعضی حاللاردا قایناق‌لاردان سؤزو گئدن زمان کسیمینده اؤز دوغما دیلینده یازیـب یـارادان صـنعتکارلار حقّینـده دا معلومات اوزه چیخاریلیر.

XI عصـرین گـؤرکملی فـارس شاعــرلریندن منـوچهری اؤز «دیـوان»ینـدا قوجامان بیر شیروانلی شاعـردن آد چکیر.

«بـه راه ترکـی مانـا کـه خـوبتر چـون
تو شعر ترکی بر خوان مرا زو شعر غـزی
بـه هـر لغـت کـه سـخن تـوانی گفـت
که اصل هر لغت را تـو ابجـد و هـوزی»

(تورکجه سانکی داها گؤزل شعر یازیرسان، سن منه تـورک شـعری اوخـو- اوغوز شعرینی هر دیلده ایسته‌سن شعر یازا بیلرسن. سن هر دیلین کؤکونون ابجد و هوه‌زی‌سن ـ دیوان منـوچهری دامغـانی، ص ۱۳۵، تهـران، XI،۱۳۳۸ ـ XII) عصرلر آذربایجانین شاعـرـ تاریخچیسی اثرلرینی اساس عرب دیلینده قلمه آلان مسعود ابن نامدار تورک دیلینده ده شعرلری اولدوغونو اؤزو اعتراف ائدیر.

هلـه کـئچن عصـرین اورتالارینـدا گـؤرکملی ایـران عـالمی سـعید نفیسـی نظامی‌نین تورکجه‌ده «دیوان» باغلادیغی حقّینـده معلومـات وئـرمیش، و اونـون حفظ ائدیلدییی مکانین یئرینی ده آچیقلامیشدی. لاکن تاسف کـی، او دورده بـو یؤنومده خصوصی آختاریشلار کئچیرمک امکـانی اولمـامیش، حتّـا آدی چکـیلن «دیوان»ین نظامی گنجوی‌یه مخصوصلوغو بئله شبهه آلتـینا آلینمیشدی...

نه یاخشی کی، اوزون ایللردن سونرا حقیقت اوزه چیخدی ـ ایرانـدا یاشـایان غیرتلی سویداش‌لاریمیزین سعی ایله مصرین خدیویه کـتابخاناسیندا ساخلانیلان مجهول تورکجه نظـامی «دیـوان»ی گئرچـک‌لیینـی تصـدیق ائتـدی. بیـز بـو

«دیوان»ین فوتو صورتینی ایـران نظـامی سـئونلرینه چاتدیرماقـدا اؤز زحمتینـی اسیرگمه‌میش حرمتلی ضیالی خانیم فخر واعظی‌یـه و «دیـوان»یـن ال‌یازماسـی اوزرینده جدّی تدقیقات آپاران آقای صدیار وظیفه (ائل اوغلو) جنابلارینا اؤز درین منّتدارلیغیمیزی بیلدیریریک.

«دیـوان»XV عصـرده پیراحمـد ابـن اسـکندر طرفینـدن هانسـی‌سـا باشـقا ال‌یازماسیندان کؤچورولوب و XVIII عصـرلرین سـونلارینا دوغـرو علـی افنـدی حلمی ابن سلطان الداغستانی همین ال‌یازماسی اساسیندا اونـو بیـر داهـا ترتیـب ائدیب. دیلی قاراخانی‌لر تورکجه‌سیندن (دیوان لغات الترک...، «قوتادغو بیلیـک»، «دیوان حکمت»... (اساسلیً صورتده سـئچیلیر. لاکـن XV_XIII عصـرلر غربـی تورکوستان ـ آنادولو و آذربایجان ـ اوغوز تورکجه‌سـی ایلـه ده آرالارینـدا معـیّن فرقلر گؤرونور. الیمیزده ایسه بلاواسطه نظامی دورو آذربایجان تورکجه‌سینه عاید فاکت یوخدور. و یالنیز گُمان احتمال شکلینده اونون XII عصر آذربایجان ـ اوغوز تورکجه‌سی ایله قلمه آلیندیغی قبول ائدیله بیلر. البتّـه بـو سـونراکی مرحلـه‌نـین ایشی‌دیر. اثر چاپ ائدیلیب عمومی توپلوما چاتدیقدان سونرا قدیم دور آذربایجـان تورکجه‌سی ایله مشـغول اولان موافـق تـدقیقاچی‌لار بـو بـاره‌ده یقـین کـی اؤز سؤزلرینی دئیه‌جکلر.

نظردن کئچیریلن بدیعی نمونه‌لـر بعضـی حـاللاردا تاریخیلیـک باخیمینـدان شاعـرین معلوم اثرلری ـ فارسجا غزل، قصیده و «خمسه»سینده کـی مصـداق-لارلا اوست ـ اوستـه دوشـور. بـدیعی سـؤز ناخیشـلاری دا اولـور کـی، نظـامی اوسلوبوندان خبر وئریر. البتّه بوتون بو دئیـیلن‌لـر حقّینـده سـؤزو گئـدن قیمتلـی توپلانتی چئوره‌سینده، ایلکین ایش اولدوغونا گؤره، بیر قدر ده قطعی‌لیکدن اوزاق فـکرلر واردیر.

ساغـلـیـق اولـسـون

بورایا بئله گلدیک...

اسماعیل هادی

نه دئمیشلر؟ «هرنه‌یین تزه‌سی، دوستون کهنه‌سی!» بلکه منیم اسکی دوستوم، داها چوخ «شاعر» کیمی تانیدیغیمیز «یازیچی» ائل‌اوغلو بَی‌ین ده همن آتالار سؤزو باشیندا ایمیش کی، نظامی‌نین‌تورکجه دیوانی اوسته چالیشارکن نشرینده ایلیشدیکده، حمد اولسون، بو فقیر یادینا دوشموش، دفتری قولتوغونا ووروب، منه گلمیشدی.

من ایشی گؤردوکده هم اونون کسگین هوشو، باجاریغی، هم ده آغیر چالیشدیغینی سَزدیم. گئجه‌سینی گوندوزونه قاتمیش درین دقّت و بؤیوک مهارتله هئچ ده اوخوناقلی اولمایان بیت‌لری، بیرـ بیر اوخویوب، داها دوغروسو، چؤزموشدو. اوزاغا گئتمییه‌ک، کتابین متنی تصویری وئریلمیشدیر. اوخوجولار اونا بیر گؤز آتیب، بو گونکو یازیمیزا چئوریلمیشی ایله توتوشدورسالار ائل‌اوغلونون آغیر زحمت قویدوغونو باشا دوشه‌بیلیرلر.

متنده کی یازی بعضن او قدر پوزغون، ابهاملی‌دیر کی، تکجه آراشدیرماچی‌نین شاعرلیک سَزگیسی و گئنیش باجاریغی ایله بیر تاپماجا کیمی

تاپیلا بیلمیشدیر. بوندان عـلاوه چتـین کلمـه‌لـرین معناسـینی تاپمـاق، شـعرین آنلامینی «کشف» ائتمک... سونکی مرحله‌ده «شان نزول»ونو چیخارمـاق، شـعر کیمه خطاب یازیلمیش، ممدوح کیم ایمیش؟ همن سؤیلملر، عباره‌لر نظامی‌نـین فارسجا اثرلرینده نئجه گلمیش؟ و... بونلارا قایناق وئرمک، دایاق تاپماق... کیمی چالیشمالار البتّه کی «عشق»دن باشقا، دقت و باجاریق دا ایستر. من بو سـاحه‌ده قارداشیم «ائل اوغلو»نو اؤوور، تبریک ائدیرم. هم ده آرزولایـیرام کـی، بـو بونـا تای ایشلر باشقا الی قلملی یازیچیلاریمیزا سرمشق اولا، یئنی اثرلر یاراتماق یانی ـ سیرا، آتا ـ بابالاریمیزین توز ـ تورپاق آلتدا قالدیغی یادگارلاردا آبیریلی، پـارلاق بیچیمده گون اوزونه چیخالار.

دیوانین اصل نسخه‌سی‌نین نئجه الـه گلـدیگی حقـده ائـل‌اوغلـو گـره‌کـن آچیقلامانی وئرمیشدی. آنجاق کــتابی ایلـک دفـه الـه گتیریـب اونـون نظـامی گنجـوی‌یـه عایـد اولـدوغونو یـازان «علـی افنـدی»نـین یازدیغینـدان دیـوانین هامیسی‌نین گنجه‌لی نظامی‌یه عاید اولدوغو چیخیرسا دا نئچه دلیله گؤره دیوانین ایکی «نظامی» آدلی شاعـر: گنجه‌لی نظامی / قارامانلی نظامی‌یـه عاید اولـدوغو کسکیندیر:

۱ ـ سیرالامادا اؤنجه تورکجه شعرلر، سونرا فارسجا، سـونرا تورکجـه شـعرلر یئرلشیر.

بللی‌دیرکی، هر ایکی تورکجه شعرلر بیر شاعـردن اولسایدی بونـو ایکـی‌یـه بؤلمه‌یین معناسی یوخ ایدی.

۲ ـ دیل باخیمیندان ایلک بؤلومده گلن تورکجه شعرلری داها اسکی بیر دیل شیوه‌سی، هابئله اسکی کلاسیک شعر دیلینه عایددیر.

حالبوکی ایکینجی بؤلومده کی تورکجه شعرلر دیـل و شـعریّت باخیمینـدان، داهـا یـاخین عصـره عایـد و تـام بیـر عثمـانلی دورو غزلیـاتی خصوصیاتــینی داشیماقدادیر.

۳ ـ بیرینجی بؤلومده کی شعرلرده تعبیر و آدی گلن ممدوح‌لارین آدلاری گنجه‌لی نظامی و اونون دورونه باغلی‌دیر.

نظامی‌نین آنا دیلی (تورکجه) شعر دئمه‌سیندن طبیعی بیر زاد اولا بیلمز. نئجه کی او «لیلی و مجنون» مقدمه‌سینده تورکجه شعر یازماغا اولدوغو هوسیندن سؤز آچمیش، حتّا دربارین نهی ائتمه‌سی اولماسا ایدی «لیلی مجنون» اثرینی باشلادیغی کیمی تورک دیلینده بیتیرمک ایسته‌دیگیندن ده بحث ائتمیشدیر. بونا گؤره نظامی‌نین تورکجه اثرینی گون اوزونه چیخارماق اونون اورک آرزوسونو یئرینه گتیرمک دئمکدیر. بلکه نظامی آنا دیلینده دربار حمایه‌سی اولمادان بؤیوک اثر یا یاراتمامیش و یا یاراتمیشسا دا همن سببدن بیزه چاتدیرا بیلمه‌میشدیر. آمما سئوینديریجی حالدیر کی، اله گلن همن الینیزده کی بو کیچیک اثردن اونون بو ساحه‌ده ده گئنیش یارادیجیلیق گوجونه مالیک اولدوغونو گؤروروک و بو اثر دنیزدن بیر داملا ایسه‌ده، نظامی‌نین شعر دنیاسیندا، آنا دیلی ایله تانیشلیغی و اونا بسله‌دیگی سئوگی‌نین درین دالغالی بیر دریا اولدوغو گؤروروک.

نظامی‌نین تورکجه دیوانینداکی دیلی باره‌ده نئچه نکته دقّته دَیر:

۱ـ بوتون اسکی (کلاسیک) دیوان‌ادبیاتیندا گؤروندویو کیمی نظامی‌نین تورکجه دیوانیندا دا عربجه‌دن و اونا قیاس آزاراق، فارسجادان آلینما سؤزلر گؤزه دَییر. طبیعی کی، بو «آلینما» سؤزلرین خلق دیلینده یئری اولمامیشدیر. حتّا خلق شاعرلری (عاشیق / اوزان‌لار) بئله‌سی کلمه‌لردن استفاده ائتمه‌میشلر. بئله «آلینمالار» یالنیز کلاسیک شعرلرده گؤزه دَییر و اونون نئچه سببی اولموشدور:

الف: اسکی شاعرلر بئله سؤزلرله دیوانی دولدوروب، حتّا بعضاً بونونلا حاکم-لر یانیندا بوی گؤسترمک، پوز وئرمک و رسمی هابئله تحصیل آلمیش دایره‌لرده اؤزونه یئر آچماق، ساوادلی اولدوغونو گؤزه چکمک... ایسته‌میشلر. بو یولدا بعضاً حددن آرتیق ایره‌لیله‌ییش‌لر گؤروروک.

مثلاً ائله همن بو دیواندا ائله آغیر عربجه کلمه‌لر گؤروروک کی، اونلاری آنلاماق عربلرین اؤزونه ده «قاموس» اولمادان اولاسی گؤرونمور!

ب: اسکی‌لرده شاعر اؤزونو معنایا وفادار گؤردویو اوچون، لفظ ایله بیر او قدر ایشی یوخ‌ایدی. حافظ دئمیشکن «حدیث عشق بیان کن به هر زبان که تو دانی!» لفظه گلدیکده، بزک ـ دوزکلی و تحصیل آلمیش دایره‌لرین بَیَندییی دیللر، آیاق یالین قارا جماعاتین دیلیندن چوخ گؤزده ایدی. چونکی لیلی مجنون اثرینین مقدمه‌سینده گلدییی کیمی، دربار بَیه‌نن شعر، خلق دیلی، «تورکانه»! اولمامالی ایدی، و «هر عیب که سلطان بپسندد هنر است» بابیندان دربارا یاخین چئوره‌لر اوچون یارانمیش اثرلر ده آز- چوخ همین بو بویا ایله بویانمالی، بو پاسپورت ایله گیرمه‌لی‌ایدی. یوخسا عاشیقلارین قوشمالاری کیمی، یالنیز خلق آراسیندا، قارا جماعتین دیلیندن یوخاری آشمایيب تکجه اورادا قالیب، گون کئچیرده بیلیردی.

ج: تورک شعری، هئجا شعری‌دیر. عروض شعری تورک ادبیاتیندا «گلمه» (وارداتی) دئمکدیر. تورک دیلی‌نین اؤزللیکلری بو شعره اویماز. تورک دیلینده کلمه‌لره «سس اویومو» قانونو حاکم‌دیر. یعنی بیر کلمه‌ده کی سسلرین هامیسی یا «اینجه»دیر، یا «قالین». هابئله تورک دیلینده چکیملی (ممدود) سس یوخدور. حتا آلینما سؤزلر ده تورکجه‌یه گلدیکده سس چکیمینی الدن وئریب، چکیمسیز (توند) سؤیله‌نیر (بادام، بابا، بازار، روح، ناشی... کیمی گلمه سؤزلر تورکجه‌ده چکیمسیز اوخونورلار). حال‌بو کی «عروض» قالیبی «افاعیل»لری اوچون بیر کلمه‌ده هم اینجه، هم قالین (اویومسوز) سسلره احتیاج واردیر، ائله‌جه ده چکیملی سسلره! بونون اوچون کلاسیک شاعرلر ایکی چاره دوشونموشلر:

۱) تورک سؤزلرینین وزنه اویغون اولاراق، سسلرینی دَیشدیرمک و یا چکیم وئرمک. بونون اوچون: قارا قرا، باشیندا باشینده، جانیمدان جانیمدن و... اولموش.

بو گئدیش حتّی سون عصیرلرده اله گلن ایـرلیلـه‌ییشـلره باخمـادان، ایستر ــ ایسته‌مز، ساخلانـیلمیشدی، مثلاً سیز «شهریار» کیمی دیله دقت گؤسترن، اوستا شاعـرین ده آشاغیداکی بیتینده «یاری» سؤزونو تـورک دیلـی سـس قایـدالارینا اویغون اولمایاراق وزنی ساخلاماق اوچون «یااری» (چکیملی) اوخومالـیسیز!

اولدوز سایاراق گؤزله‌میشم هـر گئجـه **یـاااری**

گئج گلمه‌ده‌دیر یار، یـئنه اولموش گئجه **یاااری**

۲) عروض قالیبی‌نین آلـیندیغی دیل (عرب / فارس) قایناغـیندان «مصـالح» (کلمه) گتیریب، باشدان آیاغا بو «یاد» بینانی باشا وورماق**!** و... بئله‌لیکلـه اسـکی دیوان شاعـرلری‌نین اثرلری همین «گلمه» مصـالحدن دولـودور... و اورادان آز ــ چوخ یازی و خلق دیلینه ده آخـین ائتمیش.

بؤیـوک تورک شاعـری «فضولی» «نظم نازک» (عـروض شـعری / غـزل) دئمه‌یی «تورک دیلینده» «دوشوار» گؤرموش. بو مشکُلو «آسان» ائتمک اوچون «مصالح» گتیرمیش. او و اونون کیمی کلاسیک‌لر، دوغرو یادا یانلـیش، بو شـیوه ایله مشکل‌لرینی (البته: نظم نازک مشکُلو، دیل مشکُلو دئییل**!**) آسـان ائتمیشـلر. آمما بو گون اوزان‌لار، شاعـرلر باشقا جور دوشـونور، معنـادان اؤنجـه و یـا هـئچ اولمازسا معنا قدەر «لفظ» مسئله‌سینه ده باغلی و متعهد اولدوقلارینا اینانـیرلار.

۲ـ یـئرلی ـ یـئرسیز ایشله‌نیلن گلمه سؤزلره گؤز یـومساق، دیوانـــین دیـل باخـیمیندان اصالتلی اولدوغونو گؤروروک. بو زمینه‌ده نئچه نکته گؤز اؤنونده‌دیر:

دیواندا بوگون دیلیمزده ایشله‌یـیشده اولمایان اسکی کلمـه‌لـر یـــئر آلمـیش: ایرمک (چاتماق /یئـتیشمک)، اوشانماق (سینماق / اووولماق)، ایلماق (سـورعتله سئـیر ائتمک / یـــوگورمک)، بنجیلـه‌یـــین (منـیم کیمـی)، ام (داوا / درمـان)، قایماق ← قایـیرماق (اوز دؤندرمک / قایـیتماق)، قـات (یـان / کنـار / حضـور... قاتـیندا: یانـیندا)، قانماق (سودان دویماق، سیراب اولماق)، توناماق← تونـه‌مـک (دون گئـیدیرمک / بزه‌مک ... کؤک: تون ← دون)، سؤکو (خنجر / نـیزه) و...

* دیواندا بعضی کلمه‌لر گؤزه دَییر کی بو گون آذربایجان تورکجه‌سینده (نظامی‌نین باغلی اولدوغو شیوه‌ده) ایشلک دئییل، یالنیز تورکیه شیوه‌سینده گؤزه دییر: یئنمک (ازمک/ دوشمانا شکست وئرمک / غلبه چالماق)، ائش (تای ـ توش / برابر / تای / همسر)، ائشیک (آستانه)، اوموز (چیین)، یاپماق (قورماق / دوزلتمک / بنا ائتمک / تعمیر ائتمک)، گیدرمک (آپارماق / آرادان گؤتورمک / سیلیب محو ائتمک. کؤک: گئتمک ← گئدرمک)، بولماق (تاپماق)، دوغرولماق (یؤنلمک / اونا ساری گئتمک).

حتّی بعضی ایشلک کلمه‌لر ده تورکیه شیوه‌سیله ایشلنمیش: بانا (منه)، کیبی (کیمی)، بین (مین)، ییلدیز (اولدوز)، شیمدی (ایمدی/ ایندی).

بو زمینه ده اونوتماماق کی:

الف: آذربایجان تورکجه‌سیله، تورکیه تورکجه‌سی‌نین آیریلیشی بیر او قدر اسکی دئییل. بیز گئری گئتدیکجه بونلارین گئت ـ گئده داها یاخینلاشدیغینی، سونوندا قاریشدیغینی گؤروروک. نظامی دؤورو ده، همین ایلکین آیریلیش عصرینه عایددیر. نئجه کی بیز هامان گئدیب، قاریشماغی آذربایجانین باش یازیلی اثری اولان «دده قورقود» کتابیندا دا گؤروروک. اوردا دا آدینی چکدیییمیز کلمه‌لرین چوخونون عینی شکیلده ایشلندیکلرینی گؤروروک.

ب: اسکی اثرلره باخدیقدا حتّا آذربایجان تورکجه‌سینه عاید کتابلاردا دا، تورکیه شیوه‌سینه یؤنه‌لیشی گؤروروک، بونون بیر سببی ده یوخاریدا دئدیییمیزدن باشقا، اودورکی یازی دیلینده داها چوخ همین لهجه‌نین اؤنده توتولدوغونو گؤروروک.

دیواندا بوگونکو قالین سسلی کلمه‌لرین اینجه سسله ایشلندیک‌لرینی گؤروروک: قرشی (قارشی)، قنمک (قانماق)، بقمق (باخماق)، یقمق (یاخماق)، طولنمک (دولانماق)، صچی (ساچی)، طپرق (توپراق)، چؤممک (جومماق)،

بسمق (باسماق)، قپی (قاپی)، قلمق (قیلماق ـ قلمه‌یه← قـــیلمایا)، قـت (قـات)، قانی ؟ (هانی ؟)، اولمق (اولماق).

بوباره‌ده ده ایکی نکته‌یه دقت گرک‌دیر:

الیف: عینی شیوه بو گون ده رایج‌دیر. یعنی بعضی قالین سسلی کلمه‌لر، باشقا یؤره‌لرده اینجه ایشله‌نیر، هابئله ترسینه!

مثال:

قارا← قره، یاخا← یخه، یاخین← یخین، قارقا← قرقه، قایا← قـه‌یـه، اونـا گؤره← اونا گورا... حتّی «علمدار» هنده‌ورینـده: داغ← دغ، یـاغ← یـغ... (باخین: اسماعیل هادی ـ فرهنگ ترکی نوین، تاملاتی در ریشه شناسی ـ مقدمه).

ب: یوخاری دا دئدییمیز سببدن باشقا، نظره گلیر کی اسکی‌لـرده «سـس» و «تلفـظ» مسـاله‌سـینی یازیـدا گؤسـترمک یـــئرینه اونــو اوخوجونـون تقدیرینـه بوراخدیقلاری اوچون، قالین سسلی‌لری ده «علامتسیز» یازیب، ایشی اوخوجویـا بوراخمیشـــلار. مــثلاً «بصـــدی» یازیـــب «باســدی» اوخوماســینی اوخوجویـــا تاپشیرمیشلار!

دیوانــدا فعلـــین «آرزو» شـــکلی ایلـــه «اخبـــاری » (خبـــر وئرمـــه) شـــکلی قاریشمیشدیر. ائله کی فعل آرزو شکلینده گلیب، آمما «اخبار» مقصـود اولمـوش. مثلاً اولا ←اولار، اولمایا← اولماز، معناسیندا گئتمیش. نئجه کی ترسی ده گـؤزه دییر. یعنی اخباردان آرزو شکلی قصد اولونمـوش. مـثلاً: ائیلرایسـن (ائیلرسـن ـــ اخباری)← ائیله‌سن (آرزو) معناسیندا ایشلنمیش. آشاغیداکی مثال‌لار دقته دیَر:

عـز و جـلال ایچینـده سـلیمان وقـت اولا[1]

هر مور اوزره کیم سالاسان سایه، سـن همـا

* * *

۱ـ اولار

حکمت جریده‌سینده ذهنین تامل ائتسه

سرَ قدر ایچینده قالمایا[۱] قیلجا مشکل

***

چون کی رایین اولدو شاها، قهرمانی عالمین

اولمویا[۲] شیمدن بری ظلمه گردون متحم[۳]

***

شهریارا قاندی لطفون قندینه چون خاص و عام

نولا[۴] بیز قوللارا، هم لطف ائیلرایسن[۵] گاه گاه

***

نئجه کیم فراش چاپین شیوه لیل و نهار

گه دؤشویه[۶] فرش عنبر، گه توتا[۷] چتر سیاه

***

بو گونکو «اسناد» علامتی (–دیر) اصلینده «دورماق» کؤکوندن «تورور / دورور»، ایمیش. (ایندی گوندوز تورور ← ایندی گوندوزدور، اولموش) (فارسجا بونون معادلی: است / هست. همین: استن / ایستادن مصدریندن گلیر. من، «است »← استن، کؤکونو تورکجه‌نین اسمک: آیاقدا اولماق، آنلامی ایله یاخین گؤرورم).

۱ـ قالماز

۲ـ اولماز

۳ـ مبتلا

۴ـ نه اولار؟

۵ـ ائیله‌سن

۶ـ دؤشر

۷ـ توتار

تورور← دورور، علامتی (اکی) بیر زمان «دورور» اولموش، مـثلاً فضـولی‌ده (نکته قابل دورور...) و بورادا، دیواندا، گؤرونور:

شؤیله لطیف و پاک و بی غل دورور (بی غل و غش‌دیر) کیم
اولماسا بئلی، دئردیم (دئـیردیم): یـوخدور تنینده بیر فل!

سون اولاراق، فعلین «قید» فورماسیندا «ـ جک» اکی «ـ ایجک» گلمیش:

اول خسروو زمانه کیم عزم رزم ائد ایجک (ائتجک / ائدن کیمی)
شبدیز جنبشوندن عالم دولار زلازل
و...

دیواندان هم معنا، هم شکیل باخـیمیندان آرتـیق داد آلماق اوچون اونو دقتله اوخوماغی توصیه ائدیب، نظامی‌نین روحونا رحمت، ائل اوغلونون زحمتینه دقـت ایسته‌ییرم. والحمدلله رب العالمین!

اسماعیل هادی
تهران ـ یاز ۱۳۸۲

آذربایجان ادبیاتیندا دؤنوش نقطه

محمدرضا کریمی

حکیم نظامی گنجوی ایران ادبیاتی‌نـین ان گؤرکملی شاعـرلریندن بیری، فارس ادبیاتی‌نـین اساسلاریندان اولاراق، آذربایجان تورک ادبیاتی‌نـین دا بـانی‌لرینـدن سایـیلیر.

حکیم نظامی «خمسه» آدلی اثرلری ایله دنیادا شهرت قازانمیش و یوز ایللـر بویو شاعـرلرین الهـام قاینـاغی اولاراق، چـوخلاری «نظـامی»نـی یانسـیلاماغا چالیشمیشلار و هر زمان نظامی ادیب‌لرین و شاعـرلرین دقَت مرکزینـده اولـوب، بو گون ده تازا تاپینتی‌لار اساسـیندا بوتـون دنیـا دقتـی‌نـی اؤزونـه چکمیشـدیر. نظامی‌نین تورکجه دیوانی‌نـین الیازما نسخه‌سی اله گلدیکده بو گون بـو الیازمـا نسخه‌نین یایـیلماسی، دیوانین تدقیقی ـ تنقیدی متنین چاپ اولماسی آذربایجـان تورک ادبیاتیندا بیر دؤنوش نقطه‌سینه چئوریلیر.

۲۰ـ جی یوز ایلین اوّللریندن، نظامی‌نین تورکجه دیوانی‌نـین وارلیغـی ادعـا اولونوردو. آمما الده بیر فاکت یوخ ایدی، الیمیزده اولان فاکتلار یـالنیز شاعـــرین

فارسجا اثرلرینده سپیلن بیت‌لر ایدی کی، اونـون تورکجـه یازیـب ـ یاراتماسـینا ایشاره‌لر اولونوردو. روس مستشرق‌لری، «برتلس» کیمی آذربایجان فولکلورونـون و کولتورونون، هابئله خلق دیلینین ائتگی‌لرینـی نظـامی اثرلرینـده گؤسـترمه‌یـه چالیشیردیلار. بو آرادا پروفسور حمید آراسلی‌نین نظـامی دیوانینـدا آراشـدیردیغی آتالار سؤزلری و اونلارین تورک ـ آذربایجان کولتوروندن آلیـب فـارس ادبیاتینـا اتحاف ائتدیینی اورتایا چیخاریر و آیری ادیب‌لر اوچون فاکتلار الده ائـدیر. یئنـی آچـیلان بحـث‌لـرده بـو مثللـرین و دئییملـرین نظـامی‌دن اؤنجـه هـئچ فـارس شاعـری‌نین دیلینده اولمـادیغی و سـونراکی شاعـــرلرین نظـامی‌دن آلـدیقلاری نظریه‌لر طرح اولونور. آراسلی‌نین بو آراشدیرمالاری بوتون یازیچی‌لاردا نظامی‌نین تورکجه دیوانی اولدوغو بیر گوجلو اینام یاراتـدی و اونـدان سـونراکی ادیـب‌لـر و آراشدیریجی‌لار بو آراشدیرمالاری داوام وئررک، نظامی‌نین تورکجه دیـوانی‌نـین دالیجا گزمه‌یه باشلادیلار. بو آراشدیرمالار آراسـیندا نظـامی‌نـین خمسـه‌سـینده یـازیلان کیچیـک حـــکایه‌لـره یـول آچیلـدی. بـونلارین خلـق آراسـیندا اولان حـکایه‌لره اوخشارلیغی یئنی بیر مرحله‌یه دؤندو، سونرا دده‌قورقود بـویلاری ایلـه خمسه‌ده گلن حکایه‌لرین بنـزرلییـی آراشـدیرما موضـوع‌لارینـا چئوریلـدی و بـو داستانلارین دده‌قورقود کـتابیندان آلیندیغی فـکرلر ایرَلی سورولدو و تدقیق‌لر بـو اینامی گوجلندیریر و دده‌قورقود کـتابی نظامی‌نـین الهـام قایناقلارینـدان بیـری اولدوغو فـکر اورتایا چیخدی. بورادا ایکی ایرلی‌لمه بیرگه قاباغا سـورولدو: بیـری نظامی‌دن اؤنجه دده‌قورقود داستانلاری‌نین یازیلیش مسئله‌سی و نظامی چاغینـدا بو داستانلارین خلق ایچینده یایغین صورت تاپماسی؛ ایکینجی بو کی نظامی بیر تورک دیللی شاعـر اولاراق فارسلارین استفاده ائـده‌جـه‌یینـی نظـره آلیبـان بـو داستانلاری اؤز خلقیندن آلیب فارسلارا اتحاف ائتمه‌سی‌دیر.

ایراندا کئچن جریان بوتون احتیاط ایله بو موضوعا توخونوردو. صمد بهرنگـی بو مسئله‌نی دقیق دوشونَرک قـیسا و داغینیق مقاله‌لرینده اونـا اشـاره‌لـر ائتـدی،

دکتـر صـدیق، بـرتلس‌یـن کـتابینی فارسـجایا چئویردیکـده بئلـه موضـوعا توخونموشدور.

بیز نظامی‌نین تورکجه دیوانی‌نین اولدوغونو، ایلک اؤنجه فارسجا دیوانینـدان دوشونوروک. نظامی بیر تورک دیللی عایله‌ده دنیایا گلیب بوی آتـیب، یاشاییب و شاعـر اولموشدور. فارس ادیبلری ده بونو انکار ائـده‌بیلمـه‌ییـب‌لـر. نظـامی فخـر ائدرک اؤزونو تورک بیلیر و سسینی اوجالداراق دئییر:

پدر بـر پـدر مـر مـرا تـرک بـود   که هریک به نیرو یکی گرگ بود

خسمه‌ده اؤزونون «اکدش» اولدوغونا اشاره ائدیر:

نظامی اکدشی خلـوت‌نشـین اسـت   که نیمی سرکه نیمش انگبین است

نظامی‌نین اکدش اولدوغونا، آتاسی‌نـین تـورک اولـدوغو یئتـر، نظـامی‌نـین قادینی و حیات یولداشی دا تورک‌دور. آفاق یا آپ‌باق. شاعـرین حیـات یولداشـی دربند حاکمی طرفیندن بیر کنیز کیمی اونا گؤندریلمیشدیر، آنجـاق نظـامی آفاقـا کنیز گؤزو ایله باخمامیش، بلکه اوره‌یین اونا تاپشیرمیش، نه یـازیق کـی تئـز ده الدن وئرمیشدیر. نظامی اؤز سئوگیلی‌سینی بئله تانیتدیریر:

سبک رو چون بت قبچـاق مـن بـود   گمـان افتـاد خـود کافـاق مـن بـود
همـــایون پیکـــر نغـــز خردمنـــد   فرســـتاده بـــه مـــن دارای دربنـــد
پرنـــدش درع وز درع آهنـــین‌تـــر   قبـاش از پیـرهن تنـگ آسـتین‌تـر
سـران را گـوش بـر مـالش نهـاده   مـــرا در همســـری بـــالش نهـــاده
چو ترکان گشته سوی کـوچ محتـاج   بـه ترکـی داده رخـتم را بـه تـاراج
اگـر شـد تـرکم از خرگـه نهـانی   خـــدایا تـــرک‌زاده‌ام را تـــو دانـــی

نظامی‌نین فارسجا یازیلان خمسه‌سینده «تـورک» سـؤزو و اونـدان یارانـان یوزلرجه ترکیب‌لر و دئییم‌لر ایشلنمیش، تـرک، ترکـی، ترکانـه، ترکـان، ترکتـاز، ترک‌وش و... یوزلرجه ایشه آپاریلمیش و هامیسیندا شاعـرین هـدفی تـورک‌دن متانت، شجاعت، گؤزللیک، یاخشیلیق، قورخمازلیق، اورکلی‌لیـک و... اولموشـدور.

شاعـر حتّا مدح ائتدییی شاهلاری تورک اولدوقلارینا گؤره اؤیور و پیسـلیک‌لـری اونلاردان اوزاق بیلیر:

دولت ترکان که بلندی گرفـت　　　مملکت از داد پسـندی گرفـت

چونکه تـو بیـدادگری پـروری　　　ترک نه‌ای هنـدوی غـارتگری

عدالت قورماغی تورک‌لرین خصوصیتی ساییر. بو نظامی‌نین تورکلره آرتـــیق سئوگیسینی گؤسترمکده‌دیر. نظامی حتّی پیغمبرین (ص) مدحینده بئله سؤیله‌ییر:

«زهی ترکی که میر هفت خیل است»

پیغمبر (ص)ین معراجا گئتمه‌سینی ترکتازی آدی ایله یاد ائـدیر. نظـامی‌نـین بوتون قهرمانلاری تورکانه گئدیشلری ایلـه تعریفلـه‌نیـر، حتّـی فرهـاد، اسـکندر، شیرین، لیلی، فارس، عرب، مقدونیه‌لی اولورسالار دا یاخشـی اولـدوقلاری زمـان شاعـر اونلاردان تورک عنوانی ایله آد آپاریر.

ترکی صفتی وفای مـا نیسـت　　　ترکانه سخن سزای ما نیسـت

چون حلقه شـاه یافـت گوشـم　　　از دل بـه دمـاغ رفـت هوشـم

آیدینجا گؤرونور کی بیت حکیم نظامی دیلیندن یوخ، بلکه آخستان دیلینـدن دئییلمیشدیر. شاه شاعـردن ایسته‌میشدیر بو اثری فارسجا و عربجـه قوشسـون و تورکجه اولماسین. چوخ گؤزل گؤرونور کی، نظامی بو اثـری تورکجـه یاراتماغـا جان آتـیرمیش آمما شاه بو ایشین قارشی‌سینی آلیر. اودور کی، شاه ناراحت اولور:

چون حلقه شاه یافت گوشـم　　　از دل به دماغ رفـت هوشـم

نظامی هفت پیکر (یئددی گؤزل) اثرینده ده تورکلری تعریف ائدرک «ترکانه اله قلم آلماق»دان اؤزونه اؤیونور. بو اثرده و «در ستایش سخن» عنوانی آلتـــیندا بئله یازیر:

ترکی‌ام را در این حـبش نخرنـد　　　لاجرم دوغبـای خـوش نخورنـد

همین بیت گؤستریر کی، نظامی‌نین تورکجه اثرلری ده اولموش و اؤز دئدیینه گؤره اونون، دوغبای خوش و تورکجه اثرلرینده‌دیر آمما نه یازیق کی، سارایلاردا بئله اثرلری خوشلامیرلار.

آمما نظامی‌نین الیمیزه چاتان تورکجه اثری میصرین خدیویه کتابخاناسیندا ساخلانیلیر کی، خانیم دکتر فخر واعظی نسخه‌نین اوزونو دوستوم ائل‌اوغلو جنابلارینا گؤندرمیش و ائل‌اوغلو دا دایانمادان آیلار بویو گئجه‌نی گوندوزه، گوندوزو گئجه‌یه باغلاییب بو الیازمانی اوخویوب، آراشدیریب و نهایت چاپ اوچون حاضیرلاییبدیر. شبهه‌سیز بو اثرین یاییلماسی آذربایجان تورک ادبیاتیندا مهم بیرحادثه و بلکه ده دؤنوش نقطه‌سی اولدو. بیلیریک کی، هله ده چوخلو دَیرلی اثرلریمیز تانینمامیش، آمما یاخین گله‌جکده بو اثرلر گون اوزو گؤره‌جکدیر. بیز بو ایلی نظامی‌نین تورکجه دیوانی‌نین تاپیلما خبریله باشلادیق و همین ایلده قارا مجموعه، تورکجه «گلشن راز» و نئچه ـ نئچه آیری الیازمالارین تاپیلماسی ایله اوز ـ اوزه گلمیشیک؛ شبهه‌سیز بو تاپینتی‌لار اساسیندا آذربایجان ادبیاتی بؤیوک گلیشمه‌لر ایله اوز ـ اوزه گلیب و زنگین بیر ادبیات اوزه چیخاجاقدیر. بو اینامداییق کی، آنادیلمیزین وادبیاتیمیزین قارانلیق بوجاقلاری ایشیقلانیب و خلقیمیز آلنی آچیقلیقلا گله‌جه‌یه ساری گئده‌جکدیر. نظامی‌نین بو اثری ایلک آددیمدیر کی، آردینجا یوزلر آددیم آتاللیییق.

زنجان ـ م. کریمی

بیرینجی بؤلوم

(۱)

نظامی گنجوی‌نین تورکجه قصیده و غزل‌لری

(خدیویّه نسخه‌سی اوزریندن)

(کتابخانه خدیویّه مصر)

دیوان نظامی گنجه‌وی

یــــا اشــــرف البریّـــه یـــا ســـیّد الــــوری[۱]

اعلــــی الله ذاتـــــک قـــــدر□ و منــــــزلا[۲]

و الارض اشــرقت بــک مــن نــور ربّهــا[۳]

مُذ لاح شمس وجهـک مـن مطلـع الهـدی[۴]

ای لمعــه‌ای زحُســن تــو خورشــید آســمان

وی پایـــه‌ای زمنـــزل تـــو عـــرش ذوالعلـــی

آنجا کـه بحـر بخشـش تـو مـوجزن شـود

ابــــر بهــــار غــــرق عــــرق گــــردد از حیــــا

محفــوظ قــدر قلّــهٔ کــوه مقــام قــرب

مخصـــــوص صـــــدر* ایـــــوان کبریــــــا[۵]

ســر رشــته فتــوّت و سرچشــمه‌ی کــرم

ســــر دفتــــر مــــروّت و ســــرمایه حیــــا[۶]

---

* صفه

ای شـــرعیله مخلـــد و قولیلـــه مســـتمد[۷]

وی اســـمیله محمّـــد و وصـــفیله مصـــطفی

عزّ و جلال ایچینده سلیمان وقت اولا (اولار)

هر مور اوزره کیم سالاسان سایه سـن، همـا

یوغرولدو خاک قالب آدم کی تا بـولا (بـولار)

خشـــت وجودینلـــه شـــرف، قصـــر انبیـــا

عیسی چـو مقـدمین خبـرین وئـردی عالمـه

ائتـــدی دمینـــه معجـــز احیـــانی، حـــق عطـــا

دئر: خلقونه عظـیم، اوخـور: نفسـینه کـریم[۸]

تشریف ائـدیب صـفاتی ایلـه ذاتـینی خـودا

ذاتـــین تنزّهیلـــه صفاتـــین بیلینمـــه‌یـــه

شـــأنینده ائنـــدی ســـوره «والـــنّجم اذا هـــوی»[۹]

***

سِحر ایلـه شـعبده علمینـده کمـالی یـوخ ایسـه

بـس نـه حیلـه‌یلـه آلیـر اووجونـا آذر نـرگس؟!

ایـردی، اوسـتونه توتـوب چتـر سـلیمان لالـه

گولـــدو باشـــینه اوروب تـــاج ســـکندر نـــرگس

ساناسان دوشدو نوجوم ایلـه فلـک عکسـی یئـره

صـحن بـاغ اولالـی، سـبزه‌یلـه سراسـر نـرگس

سَلَب و ساز ایله زین ائیله‌دی هر بیـر چیچـه‌یـی

چمن ایچینده چو عرض ائیلـه‌دی لشـگر نـرگس

حکـم قیلـدی کـی جهـانی تونـادا بـاد بهـار

چـون چمـن ملکونـه شـاه اولـدو مقـرّر نـرگس

عَلَــم و ســنجق زرکــش نــه سـبـبدن گؤتــورر؟

گــر ســریر چمنـــه اولمــادی ســرور نـــرگس

آلــدی خنجــر الینــه ائیلــه کــی رســتم سوســن

قویدو گورز اوموزونا، نیته کی (میثل) نوذر نرگس

لاجــوردی ســیپری وئــردی گــول نیــل الینــه

اؤردو اؤز باشــینه آلتــین ســولو مغفــر نــرگس

لشکر وردی چو جمع ائیلـه‌دی بیـر صـورت ایلـه

عسـگر بـردی هـلاک ائیلـه‌دی یئکسـر نـرگس

گؤزونو گؤیـه تیکیـب باشـی دیکلـدی سـؤکویه

اولـــدو ســـان دشـــمن دارای دلاور نـــرگس

عرض ائدر «سونبوله» «میزان» صـفتین سـونبول‌وگـول[۱۰]

گؤســترر صــورت دلــو ایلــه دو پیکــر نــرگس

نئجـــه دیلبرکـــی اوزو شـــمعینه ائیلرســـه نظـــر

یانــدیرار شــوقونا پروانــه کیمــی، پــر نــرگس

بیر غزل گؤزلری وصفینده دئدیم کیم یئـری‌دیـر

گــر ائــده چشــم بیاضــینی مجــدّر نــرگس[۱۱]

دئرایـــدیم گؤزلرینـــه، شـــیوه‌ده، بنـــزر نـــرگس

اولســا مکّــار و ســیه‌کــار و ســتمگر نــرگس

قالـدیریب باشـینی باخمـادی حسـددن یوخـاری

سروین اوستونده گـؤره‌نـدن بـری عبهـر نـرگس

ســاراليب بنــزی، عصــایه نــه سـبـبدن دایانـــیر؟

خسته اولمادی گؤزون مکـری ایلـه گـر، نـرگس

طفــل مکتــب کیمــی باشــینی اؤنینــه بــوراخیر
گــؤزلرین شــیوه‌ســی وصــفین ائــدر ازبــر نــرگس

دون و گون چون‌کی گؤزون وصفینی تکرار ائدرم
نــه عجــب گــر اولا شــعریمده مکــرّر نــرگس

باغ حسنون کیمـی بیـر بـاغ بـو عالمـده هـانی؟
کانـدا گـول گئیـه زره یـا توتـا خنجـر نـرگس[۱۲]

یئرمگی چون اسر ایسـه نـه عجـب حیـرت ایلـه
گؤردو چون قـامتین، ای قـدی صـنوبر نـرگس[۱۳]

گؤسترر اولدوغوچون چشمینه بو وجـه ایلـه قـول
نقــش صــفر و الــف اصــفر و اخضــر نــرگس

گــؤزلری واردیــر آخــی باشــدا، دئیبلــدیر اعمــا
گـر ائـدر کندیسـین اول چشـمه برابـر نـرگس[۱۴]

باشدان آیاغه گؤز اولدو اوزونـو گؤرمـک اوچـون
ای اوزو گول، ساچی سونبول، بویو عرعر نـرگس!

اوز ووروب توپراغــا او اوزلــری اؤزلــر لالــه[۱۵]
گـؤز آچیـب باغـده اول گـؤزلری گـؤزلر نـرگس

هانی آغزین کیمی بیر شـیوه‌یـه مظهـر قونچـه؟
هـانی چشـمین کیمـی بیـر نـور مصـوّر نـرگس

دهنــین حقّــه‌ســی‌نــین دورجــی لبالــب گــوهر
گــؤزلرین خانــه‌ســی‌نــین بــاغی سراســر نــرگس

گــــر نظــــر اولا خداونــــد قــــدر قدرتــــدن
گــؤزلرین کیمــی اولا مدحتــه درخــور نــرگس

بیـر خداونـد جهـان‌بخـش سـما قـدر، کونـون
بـاغ قدرینــده مـه و مهـر اولا کمتـر نــرگس
کیمـدیر اول خسـرو آفـاق محمّـدخان کـیم[۱۶]
گــرد راهینــدن ائــدر دیــده منــوّر نــرگس
خســرووا گــر نظــر تــربییتین داشــا ایــره
نئجــه ناقابــل ایســه، بیتیــره، مرمــر نــرگس
کشــف اولا گؤزلرینــه غیــب سـماواتیله ارض
تــاب نــور نظرینــدن بــولا گــر، فــر، نــرگس
گــر شــفاخانه لطفونــدن ایــره شــربت خــاص
یئیر قان رنجیله، اولمایا (اولمـاز) لـب‌تـر نـرگس
زر دوات ایلــه زمــرّود قلــم و مشــک مــداد
توتـدوغو بـو کـی[۱۷] سـنین مـدحینی یـازَر نـرگس
نظــرین وصــفینی گــر یازماغــا دســتور بــولا
گــؤزلری‌نــین ورقینــدن دوزه دفتــر نــرگس
آغیــز آچیــب گــؤزلر یولونــو، ای شــاه جهــان!
اوزونــو گؤرمــک اولا دئیــه: میسّــر، نــرگس
سن فلک قدری، ملکسانه‌نـی گـر گؤرسـه گـؤزو
آدمــی اولــدوغونا ائتمــه‌یــه بــاور نــرگس[۱۸]
گؤتــوروب اللرینــی اوزونــو گــؤیلره توتــار
دولــت و عمرونــه قیلماغــا دوعــالر نــرگس
گــرد رزم ایچــره نظـر ائیلـه‌سـه تیغینلـه، سـنه
ظلمـت ایچینـده گـؤرر خِضـر و سـکندر نـرگس

گـؤزو گؤررسـه کمـین[۱۹] چـاکرین اولا گـر اونـا

قـول‌لاریـن ایلـه شـه اولماقـدا مخیّـر نـرگس

بولمایـا جـاه‌ده کمتـر قولونـون مرتبـه‌سـین

گـر ائـده حکمونـه آفـاقی مسـخّر نـرگس

تـاج زر اؤرونـوبن[۲۰] کئچـدی زمـرّود تختـه

اوّلینـدن بورونسـون خـزه چـاکر نـرگس

گئجه کیپریکلی گؤزون یوممایـیبان صبحه‌دکین

بیـر آیـاغ اوزره دوروب خـدمتین ائیلـر نـرگس

گـؤزو گـؤرمز، اوزو اوتانمـاز، ایـا شـاه جهـان!

اول سـببدن اؤرومـز[۲۱] قارشـینا افسـر نـرگس

نـور رایینـدن اگـر مایـه ایـره نامـه‌سـینه

اونـدا اولا (اولار) گـول زهـره ازهـر نـرگس

گؤتـوروب باشـینه زر نئـره‌یـه دیلرسـه گئـدر

عهـد عدلینـده، ایـا شـاه مظفّـر نـرگس

چیقزینـار باشـی قـارالار گـؤزو ظلمتـده، مگـر

سـدّه عالیـه‌نـی ائیلـه‌دی منظـر نـرگس

گر زر و سیم گؤزونـدن یـاغیر ایسـه نـه عجـب

بؤیلـه کـیم جـودین ایلـه اولـدو تـوانگر نـرگس

حشمت و جاه ایله دشمن سـنه اول وقـت اریشـر

کـیم اولا تـاجی ایلـه همسـر قیصـر نـرگس

دولـدورار دورّ ایلـه آغزینـی سـحرگه شـبنم

وصـف ذاتـیندا مگـر اولـدو سـخنور نـرگس؟

اول شهین گرد سمندیندن ائدین سـورمه، دئـدیم
قویدو بارماق گؤزه «بر چشم!»، دئییـب هـر نـرگس
بیتمه‌یه لکّـه و ابـرص داخـی گولشـنده، شـها![۲۲]
گــر مســیح نفســیندن بــولا یــاور نــرگس
یاســاغین جــامع اضــدادلیغین ائشــیده‌لــی
پنبـه ایچینـده نهـان ائیلـه‌دی اخگـر نـرگس[۲۳]
ســاقی و مشــعله‌داریــن اولوبــان الــده توتــار
قــدح ســیم، ســمن، مشــعله‌ی زر نــرگس
بـاغ ایچینـده نـه قـدر ورد و ریـاحین وار ایسـه
جملـه‌سـین کندیسـینه ائیلـه‌دی نـوکر نـرگس
کعبتـینینده گلیر نقـش چـو دایـیم ایکـی شـش
نـه سـببدن اولا پـا بسـته ـــ ششـدر نـرگس
جنّتــه دؤنــدو یـــئنه بــاد بهــار ایلــه چمــن
لـدی چـون روشـن الـه سـاغر و کـوثر نـرگس
حِرز ائتدیردی مگر سویوغون افعـی‌سـیندن کـی
کــی زبرجــددن ائــدر بــالش و بســتر نــرگس[۲۴]
ساناســان رمـح ایلـه سـلطان زمـین و زمـانین
چیخاریب ائتدی عدوسـی گـؤزون، اعـور نـرگس
نئچـه کـیم بـاغ جمالینـدا پـری چهـره‌لـرین
اوزدن و گـؤزدن اولا تـازه گـول و تـر نـرگس
ســبزه‌زار فلــک اوســتونده اولا خیمــه‌گــه‌یــن
کانــدا خورشــید و قمردیرگـول و اختـر نـرگس

* * *

وصفینده اول جمالین ذکر ائتدیینی بـو دیـل
هـر کـیم ائشیتسـه ائـدر، اللّهـه‌دیرسـه، قایـل
اوزونه قارشی گؤزوم یاشـینی کـیم گؤررسـه
اولــدو، ســانیر، ثریّــا خورشــید ایلــه مقابــل
اول زلف، اول بناگوش، ثعبـان و دسـت موسـی[۲۵]
اول خال و اول زنخدان، هـاروت و چـاه بابـل
پورخشم چشمینی چون، قاشین ایچینده گـؤردوم
ساندیم کی ائیله‌میشدیر خورشید قوسـی منـزل
دیوانه‌دیر گؤرنـدن سـو، عارضـین صفاسـین
بــاد صــبا اونــون‌چــون وورار اونــا سلاســل
تیغ ایله هئیکلینـی سـی پـاره ائیلـه‌یـه‌یـدیم
بوینونا هر کیشی کیم قولـون قــیلیر حماییـل
ایـنس و پـری نولـور کـیم، حـور و ملکـده یوخـدور[۲۶]
بو حسـن، بـو لطافـت، بـو شـکل، بـو شـمایل
اؤیله لطیف وپاک و بی‌غل‌وغش‌دیر اول، کیم
اولماسا بئلی دئردیم: یوخدور تنینـده بیـر قــیل
بو صـورتیله سـنی گـر گؤرسـه ایـدی لیلـی
مجنــون کیمــی اولاردی البتّــه عقلــی زایــل
لعل حیات بخشـین قانــیم تؤکرسـه حکمـو
چــون طالعیمــده اولــور: آب حیــات قاتــل![۲۷]
مخمور خاب اولارسا غمزه‌ن عجب‌می، چون کیم
هـر فتنـه‌نـی، او یئنـدی، عهدینـده[۲۸] شـاه عـادل
اول قبلـــه اعـــالی، اول کعبـــه معـــالی
اول منبـــع معـــانی، اول مجمـــع فضـــایل
سلطان ابوالفضایل میراحمد، اول ملـک کـیم:
بیر بحردیر کی بولماز، عقل اونـا هـیچ سـاحل!

اول کیم قاتیندا دینی بی‌قدردیر، نئجه کیم[۲۹]
جاهل قاتیندا عالم، عالم قاتیندا جاهل
رایات عزّ و دولت، راییندن اولدو عالی
آیات فتح و نصرت شأنینده اولدو نازل
نعل سوم سمندین، تاج سر سلاطین
خاک در سراین آب روخ افاضل
جمشید کیمی حکمون اینس ایله جیننه نافیذ
خورشید کیمی فیضین برّ ایله بحره عامیل
ائی خطّ اوستواده عدلین سنین مووازی
وی سطح آسمانه قصرین سنین مشاکل[۳۰]
برجیس کیم اولوبدور اقضی ـ القضات گردون
ایرمز سنه، نه قدری، علم ایچره اولسا کامل[۳۱]
بحر محیط اولوبدور قاپین گدالریندن
گؤرمزمی سن کی دئرلر: هر کیشی اونا سایل
اطباق آسمانی قهرین اودا یاخاردی
گر آرا یئرده لطفون اولماسا ایدی حایل
حکمون قاتیندا شاها کوه گران سبک‌سر
عزمین قاتیندا حقّا برق عجول کاهل
رایین شعاع‌سیله آفاق روشن ایدی
اوج فلکده انجوم یاندیرمادان مشاعیل!
کیوان کیم ائیله‌میشدیر یئددینجی چرخی مسکن
قصرینده پاسبانه اولماز داخی مماثل
مرّیخ کیم توتوبدور خشمیله الده خنجر
ایسترکی دوشمنینله اولا، سنین، مقابل
خورشید کیم توتوبدور حسنیله کائیناتی
بیر ذره‌دیر جمالین قاتیندا بؤیله بالکل

ایللـر دورور کــی[۳۲] زُهــره تعلــیم ســاز ایلــه
بزمینده توتماغا چنـگ، اولمـادی داخـی قابـل!
بنــدن کیمــی عطــارد آلمــیش الینــه خامــه
مدحین یازیـب تـوکتمز، ای شـاه مهربـان دل
مــه کعبــه حــریمین ائــدم دئـــیه، زیــارت
دنیـانی هـپ دولانـار، قطـع ائیلـه‌ییـب منـازل
حکمـت جریـده‌سـینده ذهنـین تأمّـل ائتسـه
سـیر قـدر ایچینـده قالمایـا قــیلجا مشـکل[۳۳]
سن شـهریار، وصـفین ائتمکـده فکـر عـاجز
سن شهسـوار، مـدحین قــیلماقدا عقـل راجـل
هر عمر کیم قاپیندا کئچمه‌یـه، عمـر ضایــع
هر فکـر کـیم دئییلـدیر فکرینـده، فکـر باطـل
اول خسرو زمانه کـیم عـزم ـ رزم ائـده‌جـک[۳۴]
شـــــبدیز جنبشـــــیندن عـــــالم دولار زلازل
گه طعن نـیزه‌سـیندن چشـم زره تـؤکر قـان
گــه خنجــر ســویوندان اعــدا ایچــر هلاهــل
ارزانــی اولــدوغوچون وئــردی دیرســه حــق
عــزّ و صــفای عاجــل جــاه و جــلال آجــل
سئی آیغین عدونین فرقینـده یـوخ جـومردی
کـس باشـینی حسـودون تحتینـده یـوخ چـو طایـل[۳۵]
تیــغ عــدو شــکارین، کـفّ کـرم شـعارین
کوششده برق خـاطف، بخششـده مـوزن نایـل
گر مجلسینده ساقی جرعه‌ن یـئره تؤکه‌یـدی
«عظـم رمــیم» اولاردی فــی‌الحـال روحــه قابــل[۳۶]
گر تربیـت گؤزویلـه خـاک سـیاهه باخسـان
لعل‌وعقیق اولار سنگ مشک و عبیر اولار گول

فضل‌و شرفده برهان حاجت دئییل سنه چون
خورشـید حسـن ایچینـده لازم دئییـل دلایـل
عزّ و جلال ایچینده فضـل و کمـال ایچینـده
هر قول قاپیندا دارا، هـر قـیل تنینـده هِرکـول
قـوللار کیمـی قاپینـدا، تـاپین ائـدرلر ایـدی
بوعصره قالسا شـاها، شـه سـنجر ایلـه تـوغرل
بو سنجر ایلـه تـوغرل وصـفینی، ای نظـامی
جیرسان مراد ائدرسن شـه قاپیسـینا دوغـرول[۳۷]
چون ذاتی وصفه گلمز، ائی دیل سؤزو اوزاتما
کولا صوداعه منجر! ختم ائیله‌ییب، دعـا قـیل
اول شه‌کی جود وصفین مین ایلده آخر ائـتمز
گر یوز مینینده بیـرین نقـل ائـیلر اولسـا ناقـل
نئچه کی اولا عمرون حـیرانی گـون ایلـه دون
نئچـه کـی اولا مـدحین عالمـده ورد دیـل
خلقین دیلینده مدحین، اولسون مـدام اولسـون[۳۸]
هر بیر ایلین تومن گون، هر بیرگونون تومن ایـل[۳۹]
عـزّت باشـیندا افسـر، دولـت قاپینـدا چـاکر
مطلـوب هـپ میسّـر، مقصـود جملـه حاصـل
***

شکر کیم سلطان گردون حشمت انجوم حشـم
عـزّ ایلـه باسـدی بسـاط سـلطنت اوزره قـدم
رزم بهرام ایله یونـان تختینـی فـتح ائیلـه‌ییـب
قصـر کیخسـرو دا، دارا کیمـی توتـدو جـام‌جـم
درّ چـــرخ جـــلال و درّ دریـــای کـــرم
قـامع کفـر و ضـلال و جـامع خلـق شِـییم
آفتـــاب اوج دولـــت مـــاه بـــرج ســـلطنت
منبـع جـود و مـروّت معـدن لطـف و کـرم
شهریار نوجوان سـلطان جمـال اول شـاه کـیم
خسـرو عـالی علـم‌دیـر، والـی والا هِمـم
خسرووا، سنسن بوگون اول شـاه صـاحب عـدل‌وداد
کـاب تیغـین یئـر اوزونـده قویمـادی گـرد سـتم
بحر اولوب جودون، غمیله گوهری اولدو نسـیم
بـار احسـانین‌لا تـا توتـدو فلـک پشـتینی خـم
سرورا! بئش بارماغیندان‌دیر کفایـت جـود ایلـه،
آفتـاب و ماهتـاب ایلـه سـحاب و کـان و یـم
چرخ اعظم، خـوان احسـان ایلـه بولـدو امتـیلا
گرچی کیم باشدان آیاغادک وجـودی‌دیـر شـکم!
من نئجه تشبیه ائـدیم فسـحتده سـنی عالمـه
کیم سنین ایشین کرمدیر، عـالمین افسـون و دم
سن دورارکن کیمسه‌یه لایق دئییلدیر سـلطنت
گـون وارایکـن آیـه لاف حسـن دگمـز لاجـرم
قبلـه اقبـال ائـدرلـردی آیـاغین تـوپراغین
بولسـه‌لـردی قیصـر روم ایلـه کسـرای عجـم

دعوت حشـمت سـنه دَیدیگینـه شـاهد بـودور،

قاضـی چـرخ ائشـیگین توپراغینـا ایچـر قسـم[۴۰]

اول سکندر سن کیم اولدو شرق‌و غرب اونا مطیـع

اول سلیمان‌سان کیم اولدو انس و جن اونا حشـم

هم جلال قدر ایله، قدرین ائشـیگی‌دیـر فلـک

هم کمال امـن ایلـه ملکـون حریمـی‌دیـر حـرم

سـدره جنّـت کیمـی قـدرین مقـامی منتهـا

سـاحت صـحن حـرم کیمـی حـریمین محتـرم

چرخ گردون گر تماشا ائـده چتـرین قبّـه‌سـین

نیلگـون شـکلی خجالتـدن توتـار رنـگ بقـم

لطف ایله احسانینی ذکر ائیده‌جک جان بولبولـو

دم‌بـه‌دم بـو مطلعـی تکـرار ائـدیب ائیلـر نغـم:

ای کی قاپیندا «بولاممی؟» دئیه‌ن «انـواع نـیعم»

گلمـز احسـانین لسـانیندان جـواب الّـا «نعـم»[۴۱]

سئومه‌ینلـر ذاتـینی بیـر دردە اولسـون مبـتلا

کـی‌اونلاریـن دردینـه اولمایـا اؤلومـدن غیـری‌یـم[۴۲]

دشمنی‌نین ائیله‌سـین حـادث وجـودین ممتنـع

اول کـیم آنـین ذاتـینین وصـفینه لازمـدیر قـدم[۴۳]

ذاتـینی بو لطف و جود ایله گؤرن، دئر: مظهری

رازق معطـی النـیعم‌دیـر خلـق مُحـی‌الـرّمم[۴۴]

ای مسـیحا دم، نسـیم لطفـون اسسـه عالمـه

یئـر یوزونـده قالمایـا[۴۵] درد و الـم رنـج و سـتم

حشمت ایله دشمنین اول دم اؤیسر سـانا کـیم

حق قاتـیندا بـولا احمـد حرمتینـی، بـوالحکم[۴۶]

یولونـا بـاش قویمایـانلارین حریفـی‌دیـر بـلا

قاپینـا قـول اولمایـانلارین نـدیمی‌دیـر نیـدم

کیمسه ائشیتمیش دئییل عهدینده فریاد و فغان

چنگ و بربطدن، مگـر کـیم نالـه زیـر ایلـه بـم

عدلین ایّامیندا، ای سلطان عادل دیـل، همـین

زلـف دلبردیـر پریشـان چشـم، سـاقی‌دیـر، دوژم

سـرورا! آخیـر یاسـاغین ایریشـه بیرحـدّه کـیم

شیر و آهو همدم اولوب صلح ائـده ذئـب و غـنم

خلق عالم بؤیله بولا نظم سـایه‌نـدن، کـی اولا

مرتعـــی، آهـــو چینـــین بیشـــه شـــیر اَجـــم[۴۷]

راییـنین نورینـه نسـبت، خسـرووا بیـر ذرّه‌دیـر

گون کی تابیندان جهانی دولـدورار هـر صـبحدم

سینه‌سینده آدینـی چـو نقـش اویسـر، خسـرووا![۴۸]

خلق ایچینـده محتـرم اولسـا عجـب اولمـاز، درم

خسرووا گر عکس تیغین دوشسه عمّان بحرینه

لعل کیمی دورّ ـ صـدف ایچینـده اولا قـرق دم[۴۹]

آفـرین ائیلرلرایـدی گؤرسـه‌لـردی زرّینـی

اردشـــیر و رســـتم و پـــور پشـــنگ و گســـتهم

ارمه‌یـه قـدرین الینـی اؤپمـه‌یـه دسـت خیـال

گر دوققوز کورسوسـون افلاکـین قویـا تحـت‌القـدم[۵۰]

یاراشـار سـانا خداونـدا، بـو مقـدار ایلـه کـیم

چنبـر طبلـین اولا گـردون، گـونش تـاج علـم

عقل آزاندا ائشینی کی چرخـه نسـبت ائیلـه‌دی

چیغریناردی چرخ اول ذوق و صـفادان دم‌بـه‌دم[۵۱]

مینده بیرین مدحی‌نین یازماغـا یئتمـز خسـرووا

بحـر حییـر اولـوب اولورسـا مـدّت دوران قلـم

چونکی رایـین اولـدو شـاها قهرمـانی عـالمین

اولمویا شیمدن بـرو، ظلـم ایلـه گـردون مـتحمم

وار امیدیم حقه کیم حقّ ایلـه باطـل فـرق اولا

[اول ایکی‌نین] آراسیندا چونکی حکموندور حکـم

ایللر اولدو کیم شها سعی ایله ائتـدیم جستـــجو

دفتـــر عالمـــده بولمـــادیم ســـعادتدن رقـــم

بونو بولدوم چاره کـیم بـو سـعدله اولام قـرین

اولا کیم فیض اولا ذاتـــیندان سـعادت بانـا هـم

سن‌سن اول اهل سعادت کیم وجودیندن سنین

نئچـه منـیم کیمـی‌لـر اولـدو، و اولـور مغتـنم

تربیت قیلیب گونش دئرلر کی، داشی لعل ائـدر

نه گونشدن سن آشاغاسن، نه داشدان من ده کم

اولموشـام شـاها حقـارت تورپاغینـدا پایمـال

منی تورپاقدان گؤتور، چون سن گونش‌سن، مـن ده نـم

باشـــیمی ایپـــرور عـــزّ و جـــاه ایلـــه منـــیم

یعنی کـیم قاپینـدا کمتـر قوللارینـا ائیلـه ضـم[۵۲]

عارفه بیـر حـرف بسـدیر دئـدیلر اهـل کمـال

شه چو عارفدیر نه حاجت کیم سؤزو تطویل ائـدم

نئجه کیم ذوق و الم‌دیـر همـدم شـادی و غـم

نئجه کیم شـادی و غـم‌دیـر موجـب ذوق و الـم

همدم اولسون خسـرووا، دایـیم سـنه و دشـمنه

سـانا شـادی ایلـه ذوق و دشـمنه درد ایلـه غـم

اکسیک اولماسین جهان ایچینده ذاتین عزّ ایلـه

[آرتـیریلسین] دولتین سـاعت‌بـه‌سـاعت دم‌بـه‌دم

* * *

ای پرتـو لقـایین ایلـه بـی‌نـور و فـر چیـراغ

نسـبت اوزونـه شـمس و قمـر، مختصـر چیـراغ

دیلدن، اؤلونجه سوره نـوری گیدرمـه‌دیـی[۵۳]

تــا مصــحف جمالینــا قیلــدی نظــر چیــراغ

ای مصــحف جمالینــا نــور و ضــیا ورق

ای شـام زلـف و خالینـا شـمس و قمـر چیـراغ

بارمـاغینی گؤسـتردی امـام، مجـوس ایکـن

ایمانــه گلــدی، یوزونــو گــؤردو مگــر چیــراغ[۵۴]

ایـچ یـاغینی اریتـدی دوشـوب نـار شـوقونا

اولســا هوانیلــه نــه عجــب نــامور چیــراغ

وصـلت شـبینده پرتـو حسـنوندن ای پـری!

کؤنلـوم سـراچه‌سـینده یانـار اول قـدر چیـراغ،

کـیم بنـزر اونـا کـیم توتـا قـدر و بـرات‌ده

سان کیم حریم کعبه یـوزون سـربـه‌سـر چیـراغ[۵۵]

مهر روخون کؤنولـده نـه وجـه ایلـه گیزلنـه

اولمـاز نهـان چـو شیشـه‌ده، ای سـیمبر! چیـراغ

شب ظلمتینده گؤرمـه‌یـه نـور یقـین یـوزون

شــمع جمــالینی بولــور اهــل نظــر، چیــراغ

گؤردوم یوزونـو قـامتین اوسـتونده، ای صـنم

سـاندیم کـی شـاخ سـیدرده توتـار مقـر چیـراغ[۵۶]

جلوه‌ن گؤروب دیریلسه عجب‌می‌دیر، اهـل دل؟

پروانــه جمـع اولــور، اولجــاق جلـوه‌گـر چیـراغ

جان وئرسه صبح وصله ایریب شمع دیـل نـولا؟
صـبح ایرجـک جهانـدان ائـدر چـون گـذر چیـراغ

ایرمـز جمـال صـورت ایلـه سـانا، ای پـری
گـر بـولا حسـن حـوری و شـکل بشـر چیـراغ

دعوی حسـنده نـه قـدر دیلـی چـرب ایسـه
سـنینله لاف حسـن ائـده‌نمـز، ای پسـر، چیـراغ

قنـدیل قارشـینا بوغازینـدان آسـلاندیغین
گـؤردو حسـدن اودلارا یاخـدی جگـر چیـراغ

آلنینـدان آلـدی دئیلسـه: یانـاغین خطـامی نـور[۵۷]
زیـرا قمـر همیشـه گونشـدن یاخـار چیـراغ

زاهـد جمـال طلعتینـی گؤرمـک ایسـته‌مـز
چون بی‌بصـر، دئـر: [سـه‌نیمـی] بـی‌بصـر چیـراغ

باشـیندا اوغـرو کیمـی مـدام اود یانـار شـها
نـور و ضـیا اوزونـدن اوغـورلار مگـر چیـراغ؟

یاخسان نظامینی نـه عجـب جـورون اودونـا
پروانـه‌سـینی اودا یاخـار چـونکی هـر چیـراغ

***

ای تهمتن تن، سکندر در، خدیو روزگار
وی مویّد ید، مظفّر فر، امیر کامکار
سرعت ایله ایلسا مین ایل یئل کیمی فلک ـ فلک
بولاماز جاه و جلالین بحرینه حدّ و کنار[58]
شهریار شهر رفعت، آصف جم مرتبت
آفتاب اوج دولت سایه پروردگار
ای محمّد حلم و حیدر علم و عمر معدلت
وی حسن خلق و حسین اخلاق و نور کردگار
تیغ برق آسان ایله عالی‌جنابین وصفی‌دیر:
«لافتی الّا علی، لاسیف الّا ذوالفقار»
اونودولدو، ختم اولاندان سنده جود ایله هنر:
حاتم و بهرام و زال و رستم و اسفندیار
نعل پای اسبینه بنزتمه‌سه اؤزون هلال
اولمازایدی گوشه گوش فلکده گوشوار
قوللوغون ایله سلیمان اولماغی عرض ائتسه‌لر
عاقل اول‌دور کیم سنین قوللوغون ائده اختیار[59]
سده باب سبیلین مسکن ارباب فضل[60]
صفّه صف نفالین منزل صیدر کبار
لشکر دوشمن نه قدر چوخ ایسه اولدوز کیمی
آفتاب طلعتین گؤردوکده اولور تار و مار
نئجه کیم ارباب جهلین نیک‌خواهی‌دیر فلک
نئجه کیم اصحاب علمین دشمنی‌دیر روزگار،
محنت و رنج ایله عزّ و بخت ایله اولسون مدام
نیک‌خواهین تاجدار و کینه‌خواهین تاجی دار

***

خســـرو ملـــک مـــروّت، داور عـــالم پنـــاه
آفتـــــاب اوج دولـــــت ســــــایه لطـــــف الاه
قلعــه جاهینـــدا کمتــر پاســبان کیوانـــدیر
خوان اقبالیندا کمتر قـرص، قـرص مهـر و مـاه
نسبت ائتمیش سهو ایله، لطفون نسـیمینه اؤزون
اول گناهی چون قیلار باد سحرگه هر گـون آه
خنگ گردون گرد ایله سیّاره‌وش سیر ائیلـه‌سـن
دولت و بخت و شـرف اولار اؤنونجـه پیـک راه
اولمادی تشـویش فرعـون حوادثـدن امـین
هر کیمه کیم فرّ عونـون، اولمـادی پشـت و پنـاه[۶۱]
شهریارا قانـدی لطفـون‌قندینـه‌چـون‌خـاص‌وعـام[۶۲]
نولا بیز قوللارا هم لطف ائیلر ایسَن گاه ـــ گـاه
نئجه کیم فرّاش چـاپین شـیوه لیـل و نهـار[۶۳]
گه دؤشویه فرش عنبـر، گـه توتـا چتـر سـیاه[۶۴]
دولت و اقبال و عزّ و موکب ایله هر زمان
صحن تخت و بخت چتر خیره، اول سن پادشاه
سنه دشمن اولانین اولسـون لباسـی دائمـا
تنـده تصـحیفی قبـا، باشـیندا مقلـوبی کـلاه[۶۵]

* * *

ایکینجی بؤلوم

(۲)

قارامانلی نظامی (نظامی قونوی)نین
فارسجا و تورکجه یئنی تاپیلان شعرلری

(خدیویّه نسخه‌سی اوزریندن)

(نسخه‌ی کتابخانه‌ی خدیویّه مصر)

چـون کـه دهقـان ازل کشـت روانهـا را کشـت
چـرخ گـردان قضـا رشـته‌ی جانهـا را رشـت
خـاک مـن دسـت ارادت بـه مـی نـاب سرشـت
«عیـب رنـدان مکـن ای زاهـد پـاکیزه سرشـت»
«کـه گنـاه دگـری بـر تـو نخواهنـد نوشـت»
رقـــم زرق و ریـــا از ورق دل بتـــراش
پیش حـق جـرم نهـان بـه بـود، از طاعـت فـاش
خـاطر هـیچ کسـی را بـه ملامـت مخـراش
«من اگر نـیکم اگـر بـد تـو بـرو خـود را بـاش[1]»
«هـر کسـی آن درود عاقبـت کـار کـه کشـت»
گرچـه در کـار گنـه نیسـت مـرا هـیچ بـدل
همچـــو مـــن نیســـت بـــا (.......) محـــل
دارم امّیـــد بـــه دارای جهـــان، عزّوجـــل
«نـــا امیـــدم مکـــن از ســـابقه روز ازل»
«توچه‌دانی‌که پس پرده که خوب‌است وکه زشت»
در همـه دیـر مغـان نیسـت چـومن بـاده پرسـت[2]
زانکـه مـن مسـت خـراب آمـدم از عهـد السـت
چون جز او نیست در آفاق جهان هر چه که هست
«همه کس طالب یارند چه هشـیار و چـه مسـت»
همه جا خانـه عشقسـت چـه مسـجد چـه کنشـت
مـن ازیـن پـس نـروم در پـی هـر بـی سـر و پـا
بـــس بـــود گوشـــه میخانـــه مـــرا راهنمـــا

تـــا بـــود پیـــر مغـــان معتکـــف دیـــر فنـــا
«ســر تســلیم مــن و خشــت در میکــده‌هــا»
«مدّعی گر نکند فهم سخن، گـو: سـر و خشـت»
از ریـا چنـد زنـی طعنـه بـه ایـن مشـتی خـس
شــرم از خلــق جهــان دار بــه خــود دار نفــس
کین حکایت چـو تـو داننـد بـه عـالم همـه کـس
«نــه مــن از حلقــه تقــوی بــدر افتــادم بــس»
«پــدرم نیــز بهشــت ابــد از دســت بهشــت»
زان مــی نــاب کــز و پختــه شــود هــر خــامی[۳]
دم آخـــر بـــه «نظـــامی » بنمـــا انعـــامی
کـــین بگفتســـت گهـــی صـــافی درد آشـــامی
«حافظـا روز اجـل گـر بـه کـف آری جـامی»
«یکسر از کوی خرابات برندت به بهشت »

***

عارضت صفحه گلبرگ و خطـت ریحانسـت
دهنـــت حقـــه پـــر در و لبـــت مرجانســـت
تا به این وقت کس از دور زحل خط ننوشـت
همچــو خــط تــو کــه در دور مــه تابــان اســت
تا شد از دیده مـن زلـف و زنخـدان تـو دور
بــر دلــم رشــته جــان بنــد و جهــان زندانســت
ای پــری‌چهــره رخ خــود بملایــک بنمــا
تــا بداننــد کــه خــوبی صــفت انســان اســت
چــون ســر زلــف دلاویــز تــو در دور قمــر
دل ســـــودا زده آشـــــفته و سرگردانســـــت

از غـم خـال لـب و لالـه رخسـار تـو اسـت
ایــن همــه داغ بلایــی کــه مــرا بــر جانســت
گفتــه نظــم نظــامی ز چــه شــیرین باشــد
دایمــا وصــف لــب لعــل تــو گویــد زانســت
***
دلبر به گشت رفت و رقیب از پی رست
چون شادی که محنـت و انـدوهش از پـی اسـت
گویم نهند داغ منت، گفتی وقت داغ
دل سـوخت زانتظـار بگـو وقـت آن کـی اسـت
در راه جان کسی به مقامی رسد که او
دایم گشاده چشم و میان بسته چو نـی اسـت
زانست زنده دل که تواش هم قبیله‌ای
مجنون به‌آن‌جان‌حی است که لیلی به‌آن‌حـی اسـت
روی مــــراد دیــــده، ز رخســــارت آینــــه
با کـام جـان رسـیده زلعـل لبـت مـی اسـت
از شبنمت، شب نم رخسار گل چنین
یا خود زشرم آنکه رخت غرقه در خوی اسـت
تن چیست بهر دوست نظامی زجان گذر
کین لاشه پیش اهل حقیقت چولاشـی اسـت
***
تا خرد در سر و دل در برو جان در بدن است
کار من بـا غـم تـو سـوختن و سـاختن اسـت
دانـه خـال سـیه بـر لـب تـو دانـی چیسـت
حب مشکست که در خـاتم جـزع یمـن اسـت

بـه فـدای رخ و قـد و بـر سـیمین تـو بـاد

هر چه در باغ گل و لاله و سرو و سمن اسـت

چو جوام داد چو کـه خـرمن هسـتی بـر بـاد

دانــه خــال تــو کانــدر تــه چــاه ذقــن اســت

دال لامــی کــه نظـامی در زلفـش پیداسـت

می نماید که رخش در دل مسکین من اسـت

***

تا بر گل ات سنبل و مشکین نقاب شـد

خورشید رو گرفت و قمـر در حجـاب شـد

عکس رخ و جبین تـو بـر آسـمان فتـاد

نــامش میــان خلــق مــه و آفتــاب شــد

این عیش عذب بود بـه آن قامـت الـف

برخاست از میـان پـی رفـتن عـذاب شـد

هر زاهدی که آن رخو لب دید هر زمان

آشفته گشت و در پی شمع و شـراب شـد

دی وصف عارض تو مرا بر زبان گذشت

از ذوق آن حــدیث دهــانم پــر آب شــد

چشمت که شاه‌ملک حبش‌بود بر سرش

ابـروت چتـر آمـد و مژگـان طنـاب شـد

ای گنج حسن‌وخلق کجایی که از غمت

حـال دل نظـامی مسـکین خـراب شـد

***

سـالها سـرو سـهی قامـت بـالا بکشـد
نرسد او به تـو هـر چنـد کـه بـالا بکشـد
دلت ار میل کند جانب کاکل چـه عجـب
دل کـافر همـه جـا سـوی چلیپـا بکشـد
خلق در دور رخـت طالـب دیـدار تـو انـد
وقت گل خاطر هر کس بـه تماشـا بکشـد
ای بسی سر که در افتد به قدمها از دوش
بـاد اگـر طـره آن طـره مطـرا بکشـد
قدرت آن‌زلف شناسد که به‌هرجا که روی
زیـر خـاک قـدمت اطلـس و دیبـا بکشـد
دل من گر طلبد بوسه‌از آن لب چه عجب
دل هر خسته کـه بینـی بـه مـداوا بکشـد
گومکش خاک‌رهت زاهد افسرده به چشم
سرمه حیفست که در دیـده اعمـی بکشـد
دود دل گر دمد از چهره به اشکم چه‌عجـب
آه عاشـق ز ثـرا تـا بـه ثریـا بکشـد
مور هرجا که رود دانه کشد وین عجبست
دانـه خـال تـو مـور دل مـا را بکشـد

* * *

جان ندارد در جهان هرکس که بی‌جانان بـود
آنکه هر جانش به جان داد مرا جـان آن بـود
من ملک می خوانم او را زانکه از نسـل بشـر
نام این سان هر که انسان خواند او حیوان بود

این دل سرگشته شیدا از شکنج زلـف اوسـت
حال گوی آشـفته دایـم از خـم چوگـان بـود
هر که را با مهر رویش در میان آیـد حجـاب
جـز سـیه رویـی نبینـد گـر مـه تابـان بـود
آنکه آن گویند مردم ایـن زمـان انـدر جهـان
غیر او من کس نمی بیـنم کـه او را آن بـود
هرکه‌جان ودل‌به‌زلف‌وعارضت‌پیوست‌و گشت
چون نظامی روزو شب حیران‌وسرگردان [بود]

* * *

رفـــت منصـــور و گفـــت بـــر ســـردار
لـــیس فـــی الـــدار غیرنـــا دیّـــار[۴]
هـــر کـــه شـــد از خـــودی خـــود فـــانی
از زبـــــان وی او کنـــــــد گفتـــــــار
از زبـــــان وی او کنـــــــد گفتـــــــار
تـــو بـــرون آی تـــا در آیـــد یـــار
یـــــار را در کنـــــار کـــــی گیـــــری
تـــا نگیـــری تـــو از میانـــه کنـــار
ای نظـــــامی حجـــــاب آه تـــــویی
ســـعی کـــن پـــرده از میـــان بـــردار

* * *

ای به بـازار غمـت هـر دل بسـودای دگـر
وی زسودای تو هـر کـس را تمنـای دگـر
دلبرا در دور چشـمانت کـه عـین فتنـه‌انـد
نیست جز سـودای ابرویـت مـرا رای دگـر

زاهــدا مــا و ســرزلف تــو و دلــق ســیاه

هــر کســی را در ازل دادنــد ســودای دگــر

زهد ورزیدن مرا زیبـد کـه دارم بهـره یـی

خرقه در جای دگـر سـجاده در جـای دگـر

صوت‌صمصامت صدای «قم‌باذنی»می‌دهد[۵]

زانکه هر زخمی از او باشد مسـیحای دگـر[۶]

گر مثال خویش می خـواهی نگـر در آینـه

زانکه حسنت را نمـی بینـیم همتـای دگـر

ای نظامی کشور جانرا نظام از نظم توسـت

نیست دارالملک دل را چون تو دارای دگـر

* * *

چشم و زلف و غمزه و ابـرو چـو خوبـان دگـر

این همه داری و داری کاکلی مشکین به سر

هم نماند با قد و رخسارت انـدر لطـف حسـن

ماه اگـر پوشـد قبـا و سـرو اگـر بنـدد کمـر

هر که چون کاکل به خورشید جبینت سر نهـد

همچو زلفـت مـی شـود آشـفته در دور قمـر

آب دارد در لطافـــت بـــا لبانـــت نســـبتی

زان چـو بینـد آب را از شـرم بگـدازد شـکر

رحـم آور بـر نظـامی ای بـت پیمـان شـکن

چون ندارد در جهان غیر از تو غمخـوار دگـر

* * *

آنرا که چون تو شـوخ جفـا خوسـت دلبـرش

گر خون شود زغصه عجب نیست دل، بـرش

هنــدوی دیــده آینــه دار جمــال توســت
زانســت شــانه در کــف و آیینــه در بــرش
گفتم بتا که ایـن همـه آزار چیسـت ؟ گفـت
بنمـا بـه مـن بتـی کـه نبودسـت آزرش[۷]
عکس لـبش بدیـده مـن دیـد و شـد ملـول
چـون خواجـه‌ای بـه آب در افتـاده شـکرش
چون بندگان بـه خـاک درش روی مـی نهـد
سـلطان چـار بـالش اقلـیم خـاورش
شعرم به وصف آن لب و دندان عروسکیسـت
کـز لعـل نـاب و در خوشابسـت زیـورش
چون اشـک در ره تـو نظـامی زسـر گذشـت
بـاکس نگفـت آنچـه گذشتسـت بـر سـرش

***

شـد عمـر در گشـاد معمـای آن دهـان
آری بـه روزگـار شـود مـرد، خـردان[۸]
پایت به دیده سـودن و سـودی رسـاندت
دارد مـرا زیـان و نـدارد تـرا زیـان[۹]
بی زلف و قد و ابـروی او دورم از حیـات
بودن چو زنده بی سبب جـان نمـی‌تـوان
چشم و دهان‌و ابروی آن شوخم آرزوست
وان کیست کو طلب نکند عمر بـی‌کـران
زلـف کـژ تـو لام صـفت در درون قلـب
سر و قد تو همچـو الـف در میـان جـان

جانــا زجســم خســته روانــم روان شــود

گاهی کـه بگـذری ز بـرمن روان روان[۱۰]

آنیســـت در جمـــال جمـــیلش نظامیـــا

کـه ادراک عقـل پـی نبـرد در بیـان آن

***

گه گه به سر کوچـه رنـدان گـذری کـن

بـر حـال دل سـوختگانت نظـری کـن

در لیلــه قمــرا[۱۱] بنمــا چهــره و از شــرم

در پرده نهان مـاه فلـک را و پـری کـن

در ظلمت غم مانـده‌ام ای شـمع هـدایت

از پرده برون آی و به مـن راهبـری کـن

دل وصل تو می‌جوید و جان می‌کنـد آمـین

ای ویس پری چهره به رامین نظری کن

گر بـی‌گنهـی مـی‌طلبـی از پـی کشـتن

بـر زمـره اربـاب بـلا هـم خبـری کـن

هر چند که در برج شرف کوکـب حسـنی

از آه سماســای غریبــان حــذری کــن

خواهی که رسی بر فلـک وصـل نظـامی

چون ناله به آه، سحری، هم سفری کـن

***

ای نقشبند[۱۲] چین خجل از روی رنگ‌آمیز تـو

وی‌غرقه‌جان درخون‌دل، ازصلح جنگ‌آمیز تو

گفتم‌که نام خویش‌را خواهم سگ کویت کنم

گفتـا کـه بیـزاریم مـا از نـام ننـگ‌آمیـز تـو

دشنام ما پیوسته با دشنام دشـمن مـی‌دهـی

تا کی بسوزد جان از این شهد شرنگ‌آمیز تـو

آواره بلبل در چمـن از نالـه شـب‌هـای مـن

صدپار گل را پیـرهن از روی رنـگ‌آمیـز تـو!

عمر نظـامی ای صـنم در انتظـار وصـل تـو

آخر شـد و آخـر نشـد عهـد درنـگ‌آمیـز تـو

***

در دور چشـــمت ای صـــنم آفتـــاب رو

چندان گریست دیده که شستیم دست از او

دیوانه از چه گشت و به دشـت خـتن فتـاد

گـر مشـک، بـو نبـرد از آن زلـف مشـکبو

ای بـــاد، آروزی مـــن از زلـــف او مپـــرس

پـــیش مـــن آر زو کـــه همـــین اســـت آرزو

ای دل غمش بخور که بنوشی شراب وصل

زیـــرا خـــدای گفـــت کلـــوا، ثـــم اشـــربوا[۱۳]

در جسـت وجـوی سـر و قـد دلفریـب تـو

کوکو زنـان چـو فاختـه گـردیم کوبـه کـو

رویـت بدیـد گفـت نظـامی زمـه بهسـت

رویـــت ندیـــده بـــود از آنـــت ندیـــد رو[۱۴]

***

ای مـــاه رخـــت پرتـــو انـــوار الهـــی

ای زلـف سـیاه تـو سـرا پـرده شـاهی

آنها که برین روی ترا وصف تو ای دوست

گویند کـه مـاهی و ندیدنـد کمـاهی[۱۵]

آن روز به من بودی و مهر از رخ و زلفـت
آن دم که یکی بود سـپیدی و سـیاهی
گوینـد شـب قـدر بـه سـالی بـود امـا
زلفین سیاه تو دو قدر اسـت بـه مـاهی
در دور جمالت به نظامی شب هجـران
چون سلسـله زلـف تـو شـد نامتنـاهی

***

تا زسنبل بر گل رویت نقـاب افتـاده اسـت
سـایه ابـر سـیه بـر آفتـاب افتـاده اسـت
حال جان از دیدن رخسار او چون دیـد، گفـت:
موی از آتش‌دیدن اندر پیچ‌وتاب افتاده است
گفتمش زلفت زعارض از چه رو دامن کشد
گفت ای‌مسکین نمی‌بینی در آب افتـاده اسـت
خال آن لب، نقطه‌ای مشک است بر یاقوت نـاب
یا مگس باشد که در جام شراب افتاده است
تا خطت سجاده بر آب روان افکنـده اسـت
حال هر عابد که می‌بینی خراب افتاده است
گفتمش زلف‌سیاهت نافه مشک خطاست[۱۶]
باز دیدم این سخن هم ناصواب افتاده است
مردم چشـم نظـامی در میـان سـیل خـون
باز دیدم این سخن هم ناصواب افتاده است

***

جان و دل‌دیر، سن مـه‌ی بـدرین مکـانی، دائمـا
اول سـببدن دئرلـر: ای دلبـر، سـنه، بـدرِ دجـا[۱۷]
وعده‌سینه هجری‌نـین‌غایتـده‌جـان ائیلـور حسـد،
گر [چی] آندان کیمسه‌یه عالمده ائتمزسـن وفـا[۱۸]
دل‌خمِ زُلفونده وصل ایستر، نئچون اولمـاز قبـول
چون شبِ قدر ایچره دئرلر: مسـتجاب اولار دوعـا
شفقت ائتدیگینـدن آجیـر سـاغر و صـهبا بنـی[۱۹]
ایچـی یاندیغینـدان آغـلار شـمعِ جمـع آرا مانـا
آغزینی اؤپسم دئدیگیمجـه سـورَرسـن لعلینـی[۲۰]
یوخ یئره مـن خسـته‌نـین جانینـه ائیلرسـن جـزا
عاشیقین بوینونا قول سالماق گناهـدیر، دئیرسـن
سـن گناهینـدان قاییرمـا، دولا منـیم بوینومـا!
گردِ راهین گـر یئتـه فردوسـه حـوری‌لـر، دئیَـر:
مرحبـا ای طوطیـایِ چشـمِ دولـت، مرحبـا!
لبلرین اوستونده دوشموش‌گؤزلرین‌غایتـده خـوب
خوب اولور اوسـتونده حلـوانین کـی بـادامی اولا!
یاخشـی‌نـین یامـاان قویموشـلار نظـامی آدینـی
خوش‌دئمیشلر: تنزّول‌الالقاب من صـوب- السّـما[۲۱]

***

ائتمـــه‌ده ســـیل فنـــا عمـــر دیـــارینی خـــراب
«خُـذ مِـنَ العـیش نَصِـیبا مِـن العُمـر نِصـاب»[۲۲]

فـــتح بـــاب حـــرم عشـــق زمیخانـــه طلـــب
رَحِـــمَ اللهَ لِمَـــن عَلّمِنَـــی فـــتح البــــاب[۲۳]

عیش ائت ای عاشقِ شیدا کی بهار ایله، یئنه
زَیـــنَ الرّوضـــه کالجنّـــه بِـــالوَردِ وَ طـــابَ[۲۴]

کؤنلونو بنجیلیـین، بیـر بوتـه وئـر کـیم دئیـه‌لـر[۲۵]
یَسّـــرالله لِمـــن اَعشّـــقه حُســـن مـــاب[۲۶]

ســـرو نـــازی کـــه ز رخســـاره تـــو روز شـــود،
لَـوتَجَلِی لَـکَ فِـی الَظُلمَـه مِـن غیـر حِجـاب[۲۷]

از غمـش آنچـه بجـان مـن دلسـوخته اسـت
لَـــو وَضـــعَنا اَثَـــراً مِنـــه علـــی الصَـــخر لـــذاب[۲۸]

منـه سـندن غـم و انـدوه و بـلا اولـدو نصـیب
قســمتی منِـک بَـلاءُ و عِنَـاءُ و غَنَـاه و عَـذَاب[۲۹]

محنتِ هجره نظامی نئچه بیر (نه قدر) ائیلییه صبر
سَـــادَتی، اِختـــرقَ القَلـــب بشـــوق الاصـــحاب[۳۰]

گـنج سـودای تـو در کـنج دلـم مـنعکس اسـت
مَســـکَن الکنـــز و مـــاواه خـــراب وَ یَبـــاب[۳۱]

* * *

نئجه فریاد ائتمه‌سـین درد ایلـه مسـکین عنـدلیب
کیمســه گـؤرمز چـون حبیبینـه رقیبینـدن قریـب

روضـــهِ جنّـــت جمـــالین گولشـــنیندن بیـــر ورق
آتـــشِ دوزخ فـــراغین سوزشـــیندن بیـــر لهیـــب

یوزونو کیم گؤرسه، آیدیر: الصّلا! اهل- الصّـلوات[۳۲]
زُلفونـه کـیم باخسـا، آیـدیر: الصّـلیب اهـل الصّـلیب

سونبولون طورفینده رخسـارین بنفشـه آلتـدا گـول

غبغبـین اوزره زنخـدانین تـورونج اوسـتونده سـیب

غبغبـین لطفونـدن آگـاه اولمویـان بـئس الغبـی

لبلـرین وصـفینده سـرگردان اولان نعـم اللبیـب[۳۳]

دمبـدم کویونـده آه ائتسـه‌م تعجّـب ائتمـه کـیم

گلستان ایچره اولماز نالـه‌ی بولبـول غریـب(عجیـب)

بـرج خیبـردن عـوض‌دیـر زلفـون ای کـافر نـژاد

چـاه بابلـدن بـدل‌دیـر چشـمین ای جـادو فریـب

ای نظامی جرعه‌لر دائم نصیبِ خاک اولور

خاکِ راه اول جرعـه‌ی وصـلیندن ایسترسـن نصـیب

***

قانیم تؤکرسه غمزه‌لرین ای پری صـفت

شیرین لبیندن ائیلـه معـیّن اونـا دیـت[۳۴]

غمزه‌ن گلیرسه قصدیمه، اهـلا و مرحبـا

لعلین ایچرسه قانیمی، صِحّا و عافیَـت[۳۵]

بون‌قیلدی غارت ائتدیگینی گؤزلرین یقین[۳۶]

گور نئجه قاره چؤلده قویدو منی عاقبـت!

ایرمز بساط قربه گؤنول کیمسه سـعی‌لـه

دولت اونـون کـی طـالعی ائیلـر معاونـت

افلاکه ایردی آهی نظامی‌نین، ای عجـب

نه‌ایچون ائشیتمز اول مه خورشید منزلـت

***

خطّ ریحـان کـیم دولانمیشـدی گلسـتانی دُرُسـت

هاله‌دیر کـیم‌دور ائدیبـدیر مـاهِ تابـانی درسـت

دانــه‌ی خــالِ سـیاهی یــار گنــدم‌گــونیمین

اودلارا یاندیردی غمـدن خـرمن جـانی درسـت

قورخورام اؤلدورمه‌یه عهد ائتدیگیندن منی، کیم[۳۷]
بولمادیم عالمده بیر عهدی و پیمانی درست
مرشد اولماز مصحفِ حسنون روان ائتمزسه شیخ
کیم امام ائیلر اونو بیلمز چو قرآنی درست؟!
مه، نه لاف ائیلر سنینله خوان حُسن ایچینده؟ کیم
قاپو قویماز گزمه‌دن بولونجا بیر نانی درست[۳۸]
منی گؤردوکجه‌سنینله‌مهر ائدیب نئیلر! رقیب
جان وئررکن کافرین خود اولماز ایمانی درست
خانقاه ایچینده ائتسن آستین‌افشان سماع
قالمایا بیر خرقه اهلی‌نین گریبانی درست
تیز ائدر شیرین لبینه شیخ دندان طمع
گرچی کیم بیر دانه یوخ آغزیندا دندانی درست
گؤنلونو ییخما نظامی‌نین کی یاپیلماز دخی
شیشه کیم اوشندی کیم‌دیر ائیله‌ین آنی درست[۳۹]

***

ساچدی کافور اوزره عنبر کاکُل مُشکین دوست
توتدوجان ملکون‌سراسرکاکُل مُشکین دوست[۴۰]
اورتمییه ایدی ظلمتِ کفر ایله، ایمان نورونو
گر دگیلمیش‌سیدی کافر کاکُل مُشکین دوست
ائتدی اطرافی منوّر چهره گولگون یار
قیلدی آفاقی معطّر کاکُل مُشکین دوست
ایره‌شردی ای کؤنول سررشته مقصوده ال
اولسا ال وئرمک میسّر کاکُل مُشکین دوست
چیخسا زُلفو کیمی باشیندان عجب اولمایا کیم
بوینوما سالیناق ایستر کاکُل مُشکین دوست
زُلفو ایله چیخدیغی‌چون باشه علم فتنه‌ده
اولدومُلکِ حُسنه سرورکاکُل مُشکین دوست

منتهـا قـدّی‌نـین اوسـتونده نظـامی توغراسـی[۴۱]
سدره‌ی ***طاوسینه بنزَر کاکُلِ مُشـکین دوسـت[۴۲]

قیلالـی سـاقی بـزم ازل صـلای قـدح
کؤنـول ائـدر هـوسِ جـامِ جـانفرایِ قـدح
صدایِ چنک‌وشرابِ صفایی خوش گؤره‌لیم
صدا، صدایِ نغـم‌دیـر صـفا، صـفایِ قـدح
رقیب یوزونو گؤرمک شرابِ لعلـین اوچـون
عجب‌می‌دیـر جهـنّم اولونـور سـزایِ قـدح
جمـالِ سـاقی ایلـه رونـق و صـفا بـولالی
مکـدّر ائیلـه‌دی جـامِ جهـان‌نمـایِ قـدح
جهـان دیلرکـی قـدح توتـا بـزمِ عشـقینده
کیم ائیله‌دی شـفقی بـاده کیمـی آیِ قـدح
صفا بـولالی شـراب ایلـه طلعتـین، بیلـدیم
کی جانلار آیینه‌سـینه وئریـر جـلایِ قـدح
نظامی غمزه‌لرینله لبلرینی حـرز ائـده‌جـک
دعایِ سیفی اوخور گاه ـ گه دوعایِ قدح

***

دئدین ائتمـه‌یـیم ایـراق سـنه بیـداد
مبـارک اولـدو اونـدان ائتـدین آزاد
چـو کسـدین باشـینی مـرغ اسـیرین
گرکســه، چؤزسـون آیـاغینی صـیّاد
نــه اسســی خســروین آجیدیغینــدان
چو شیرین جاندان آیری دوشـدو فرهـاد
رقیبین مـن دوراركـن تؤکمـه قـانین
منی اؤلدوروب ائتمـه دوشـمنی شـاد

پری‌لـر یئـری دئرلـر! چشـمه اولـور
گؤزومـدن گئتمـه بیـردم ای پریـزاد
نه یولدور عشـقینین یولـو کـی اونـدا
غـم و درد و بـلا و قصّـه‌دیـر زاد
جهـانین شادیسـی گیرمـز گؤزونـه
اولاندان کؤنلومـوز غُصّـه‌یلـه معتـاد
نظامی، آدینی ـ سـانینی تـرک ائـت
جهان ایچینده سن داخی قـو بیـر آد

***

هر نسیم جان‌فـزا کـول زلـف پُرچینـدن چیخـار
شرمسار ائدر قوخوسو مشکی کیم چیندن چیخـار
سؤکمک ایله چیخمادی دیلـدن خیـالی زُلفونـون
گر چی دئرلر یاخشی سؤز ایله ایلان ایندن چیخار
یـاری‌بنـدن یـارینین چیخمـاز خیـالی سـینه‌دن
دینی یوخ کافر دگیلـدیر، دوزخ ایچینـدن چیخـار
چون یوزون دین‌دیـر نـولا زُلفونـه کـافر دئرسـم
کافر اولور شبهه‌سیز اول کیمسه کیم دیندن چیخار
دیده‌دن چیخسا لب و دنـدانی یـارین هجـر ایلـه
لعل و درّی عالمین چشـمِ جهـان‌بـین‌دن چیخـار
راهِ وصلین آندی عاشیق چیخدی لعلیندن جواب
یعنی دئر عاشق بو یولدا جـانِ شـیریندن چیخـار
ای نظامی اوما یـارین چـینِ زُلفونـدن خـلاص
کیم گؤروبدور پشّه‌نی کیم چنگِ شـاهین‌دن چیخـار

***

گون یوزونو گؤرمه‌یندن کی گونوم دون کیمی‌دیر
منه بیر ایل‌جه گلیر، گر چی سنه دون کیمـی‌دیـر
روز و شب زلف و رخـون فکـری انیسـیم اولالـی
نه گئجه‌م گئجه‌یه بنزر، نه گونوم گون کیمی‌دیـر
شـادمانم کـی فـراغین منـه مخصـوص دئییـل
کی دئمیشلر قره‌گون ایل‌لـه دوگـون کیمـی‌دیـر
سن زر و سیم ایلـه صـید اولـدوغونو ائشـیده‌لـی
گؤزلریم گوموشه دؤندو یوزوم آلتـون کیمـی‌دیـر
یاندیریب، یاشیمی تؤکسه نه عجـب زلـف و رخـون
کی بیری آتشه بنزر، بیـری توتـون کیمـی‌دیـر[۴۳]
گئتســه گؤزومــدن اولار گؤزومــه عــالم قــارالی
اول کی آنلی آیا بنـزر، یانـاغی گـون کیمـی‌دیـر
ای نظامی لبی اوستونده کـی خـال اول صـنمین
غُصّه‌دن عاشقی جانینـداکی دوگـون کیمـی‌دیـر

***

تبسّم ایلـه نگـاریم کـی قتـل مـردم ائـدر
اگر منی دخـی اؤلـدور دئسـم تبسّـم، ائـدر
رقیب حالیمـا نئیچـون تـرحّم ائیلـه‌مـه‌یـه
کی گؤرسه حالیمی کافر دخـی تـرحّم ائـدر
بلا و محنت و درد و غم ایله عـیش ائـدرم
کیمین کی بو قـدر اسـبابی وار تـنعّم ائـدر
یوزونده زُلفونو گؤردو و دئـدی خسـته کؤنـول
نه سایه‌دیر بوکی مهر اوسـتونه تقـدّم ائـدر
قــاپینی قویــوب اگــر کعبــه قاپیســینا وارام
حرم حمامه‌لری اوتورونجا قـم - قـم ائـدر

نظرده عارضینی بولماییب سویا باخارام
کیمین کی الینه سو گلمییه تیمم ائدر
نظامی‌یه یوزون آچسان خراب و بیخود اولور
گونش طلوع ائده‌جک ذرّه کندوزون گم ائدر

***

لذّتِ روحِ روانین لعلِ‌دور پوشینده‌دیر
فتنه‌سی آخر زمانین چشمِ مدهوشینده‌دیر
گوشه‌سینده ماهین ائیلر خوشهِ پروینه طعن
گوشواریدیر کی دلدارین بناگوشینده‌دیر
چونکی هر شئی‌دن تجلّی سن‌سن ای دلبر ائدن
هاردا کیم باخسام جمالین گؤزلریم توشینده‌دیر
خضردیر کانین(کی اونون) مقامی‌دیر لبِ آبِ حیات
خطّ سبزی کم نگارین چشمهِ نوشینده‌دیر
قاشلاری محرابینی گؤرسه بوراخار دیده‌دن،
زاهد اول سجّاده‌ی پشمینی کیم دوشینده‌دیر
طرّه‌ی رُخسارینا باخیب تماشا ائت گؤنول
رومی روزی کی هندوی شب آغوشینده‌دیر
قولاغیندا اولسون ای دلبر نظامی پندی کیم
یاراشار سیمین بدن دلبرلرین گوشینده‌دیر

***

نگارا سنسیز اولان دم نه دم‌دیر
دم درد و غم و وقت نِدم‌دیر
بویون طوبا لبیندیر آب کوثر
اوزون حوری اوزون باغِ ارم‌دیر

کؤنول زلف و دهانین دال‌و میمـین
هاچان کیم گؤرسه، آیدر! دم، بودم‌دیر
قاشین محرابینا گـر سـجده ائتمـز
هلالین قدّی نئیچون بؤیله خم‌دیـر
مسلسـل سـاچی داوودی زیـره‌لـر
مُعنبـر زلفـی عبّاسـی علـم‌دیـر
عجب‌می یار منـدن عـار ائـدرسـه
کی من غایت حقیر، او محتـرم‌دیـر
آیاق باسمیش کی قانیم تؤکه دلبـر
بحمـدالله یئنـه دم‌دیـر، قـدم‌دیـر
نظامی نظمینی آغزی ایله ختم ائت
کی هامی نسنه‌نین سونو عـدم‌دیـر

***

شمسهِ شمسه دوشـر خجلـت و شـرم آیـا دوشـر
چـون یـوزون شعشـعه‌سـی طـاقِ معلّایـه دوشـر
هر نه لیلی سـاچی آشـفته‌سـی‌دیـر نامـه صـفت
پوست‌پوش اولور و مجنون کیمـی صـحرایه دوشـر
نئجه کیم غمزه‌لرین قـانیمی تؤکمـک دیلـه‌سـه
زلفـون آیاغـا دوشـوب گـؤزلرین آرایـا دوشـر
دیش‌لرین عکسی هاچان کیم دوشه گولگـون لبینـه
بنـزر اول ژالـه‌یـه کـیم لالـه‌ی حمرایـه دوشـر
هرنـه زاهـد کـی، لبالـب لبـی، جـامینی گـؤرر
درد بـی دردی قویـوب صـافی-ی صـهبایه دوشـر

ایره‌مـی وصـله نظـامی، دئـدیم آسـان ایـره‌مـی
دئــدی بــدر آیــا ایــرم‌دیرســه، بــد رایــه دوشــر

***

یوزونـه اهـلِ نظـر جنّـتِ اعلـی دئـدیلر
چنـــه‌نـــه پرتـــوِ انـــوارِ تجلّـــا دئـــدیلر
زاهدین یوزونه باخمـادیغینی ائشـیدجـک
پرتوِ شمسی نه‌دیر؟! دیده‌ی اعمـا دئـدیلر
گـؤردولر منـی محلّینـده ملامـت اهلـی
آی نه بول‌ایمیش یونو، اهلِ محلّـی دئـدیلر
دایه‌لر مهـر و ملاحتـده یوزونـه باخجـاق
خلقِ عالم هامی بو طفله طُفیلـی دئـدیلر
اهلِ معنی گؤرجک صورتین آیینـه‌سـینی
حق بیلنلر نـولا بـو صـورته معنـا دئـدیلر
خلق آرتـــیق یانـا جنّتـده جهنّمـدن اگـر
سنه فـی الجملـه مشـابع اُلحـورا دئـدیلر
ای نظامی گؤرجک نظمینی اربـابِ نظـر
یاراشار سانا، مرید اولماغا شـیخی دئـدیلر

***

داغِ غمین کی، مهـر و محبـت نشـانیدیر
سینه‌مده ساخلارام کی سعادت نشـانیدیر
قدّین قیامه گلسـه فـراغین دوشـر دیلـه
زیـــرا قیـــام فتنـــه – قیامـــت نشـــانیدیر
عشقین نشانه‌سین منه هر کیم سـورا، دئـرم
باشـــدا بـــلا و دلـــده نـــدامت نشـــانیدیر

قدیم مقوس اولالی مهرین ایلـه جـان و دل

آمــاجِ قمــده تیــرِ ملامــت نشــانیدیر

شاد اول نظامی سنه ایتیم دئدیگینـه یـار

چون حرمت اهـلِ زلّتـه دولـت نشـانیدیر

***

اول آی یوزون کی شمع‌گون مکان‌دیر

ایکی آی‌دیر کی گؤزومدن نهان‌دیـر

اله جان وئرمک ایلـه گلسـه وصـلین

نه کـز اوجـوز دئییلـدیر رایگـان‌دیـر

یاراشـار کیپـریگین قاشـین گؤزونلـه

کی بو تیر و کمان اول تورکمـان‌دیـر

دهــانین یوخلوغــو قطعــی دئییلــدیر

آراده سـؤز دخـی واردیـر، گومانـدیر

دهــانین لــه بئلــین ســرّینه واقــف

خــدای بــی‌نشــانِ غیــب‌دانــدیر

نه خوش طاووس اولور زلفـون نگـارا

کــی منزلگــاهی طُـرف گلســتاندیر

قاشـین سـرنامه‌ی حُسـن و ملاحـت

گــؤزون ســرفتنه‌ی آخــر زمانــدیر

سنین بیر بحردیر عشـقین کـی جانـا

اونــون کمتــر حبــابِ آســماندیر

قـره تورپاقجـا قـدرین یـوخ نظـامی

اگــر چــی ســؤزلرین آبِ روانــدیر

***

مژده ای خاطرِ پژمرده کـی دلبـر گلـه سـر[۴۴]
جان سـاراییـنا امیـر اولماغـا سـرور گلـه سـر
یئنه دل بولبولـو باشـلادی فغـان ائیلـه‌مگـه
مگر اول سروِ گـول‌انـدام سوسـنبر گلـه سـر
نفـــسِ بـــاد صـــبا غالیـــه‌ســـا اولـــدو مگـــر
او سـاچی نافـه‌ی تـر زلـفِ مُعنبـر گلـه سـر
گئده سر مُحنت و انـدوه و غـم و درد و عنـا
یئرینـه راحـت و شـادی و صـفالار گلـه سـر
شبِ فرقت کئچه سر، مُحنت و هجران گئده سـر
صبح وصـل ایریشـر و مهـرِ منـوّر گلـه سـر
نئجه بیر سعی ائدیبن وصلینه ایریشمک اوچـون
دمِ فطرتـده نـه کـیم اولـدو مُقـدّر گلـه سـر
سن نگـار ایلـه نظـامی منـی عالمـده دخـی
صنما، سانماکی بیر بـی دل و دلبـر گلـه سـر

* * *

دل کـــی هجرانینلـــه خســـته و درمانـــدا یاتـــیر
درد ایله همدم اولـوب حسـرت و درمانـدا یاتـیر
کـــنجِ قلبیمـــده وطـــن توتـــدی خیـــالِ دهنـــین
بیلـدی کـیم گـنجِ نهـان گوشـهِ ویرانـدا یاتـیر
آفـــرین حـــالِ ســـیه‌کـــارِ جفاپیشـــنه کـــیم
بـرگِ نسـرین دوشـوب صـحنِ گلسـتاندا یاتـیر
شؤیله مجروح ائدیلیر غمزه‌ن اوخوندان کـی کؤنـول
نازه مستغرق اولوب فهم ائده‌مز قاندا (هایاندا) یاتـیر
دیل سـاچینا هـؤروبن داخـی قـرار ائتـدیگی بـو
گئجه هر قاندا (یاندا) کی یئتیرسه غریب اوندا یاتـیر

عارضـین اوزده یاتـیر طُـرّه‌ی زلـفِ سـیه‌هـین
سـان، بـلالِ حبشـی روضـه‌ی رضـواندا یاتـیر
وصلتین نورینه چاتـیشمادی کـی، حسـرت ایلـه
بـو نظـامی صـنما آتـشِ هجرانـدا یاتـیر

***

برقعینـدن جـان و دل مهـرین غمـام غـم توتـار
پـرده‌دن چـیخ کـیم جمـالین عـالمی خـرّم توتـار
دفتـرِ عالمـده قاشـین کـیم توتـار بـی‌اجتنـاب
اول قـدَر بـارِ تظلُّـم کـیم بئلینـی خـم توتـار
گؤزومـه تـوش اولجـاق یـوزی حیـادن تـر تـؤکر
گؤر نئجه نازکدیر اول یوز کیم، بو لبـدن نـم توتـار
گؤرمـه‌میشـدن دالِ زلفونلـه دهـانین میمینـی
صـوفیِ آشـفته و شـیدانی هـر دم، دم توتـار
گؤردوگونجه من ضـعیفی سـنه قـدح ائیلـر رقیـب
ایت سوکک، گؤردوکجه هاچان آغزینی اؤپسم توتـار[۴۵]
زلفِ کافر کیشی کم دوشموش لـبِ جـان‌بخشـینه
سانکی سـلطانِ حـبش‌دیـر، الـده جـامِ جـم توتـار
خلـق ایلـه ال‌بیـر ائـدیب توتـدو جمـالین عـالمی
دوغـرو دئرلـر اتّفـاق ایلـه کیشـی عـالم توتـار[۴۶]
وصلتی عیدینه ایرَم (چاتام) دئیه‌سن عیسـی دمـین
ایللر اولموشـدورکی کؤنلـوم روزه‌ی مـریم توتـار[۴۷]
آغزی‌نـین لُطفینـی یـاد ائتسـه نظـامی شـاد اولار
گؤر نه ابله‌دیر کی گؤیلـون یـوخ یئـره خـرّم توتـار

***

شــول پــری پیکــر کــی دل زلــفِ پریشــانیندادیر
آیــه‌ی حُســن و ملاحــت اول پــری شــانیندادیر
سلســـــبیلین لُطفـــــی و آبِ حیاتـــــین لـــــذّتی
کـــوثرین خاصـــیّتی لعـــلِ دور افشـــانیندادیر
عنبــرین خــالین لــبِ لعلینــده ای ســیمین بــدن
داغِ حســرتدیر کــی، مــن دلخســته‌نــین جانینــدادیر
جنّتــه گیرمــز نگــارا چــون کــی کــافر زلفونــون
بــس نــه اوزدن مســکنی جنّــت گلســتانیندادیر
گــوهری ائیلــر خجیــل، یــاقوتی ائیلــر شرمســار
اول لطافــت کــیم اونــون لعلیلــه دندانینــدادیر
زلفونــون چوگانینــا باشــینی تــوپ ائتمــک گــرَک
هر کیشــی کــول شهســوارین عشــق میدانینــدادیر
(.....................) [۴۸] شــاها نظــامی خســـته‌نـــین
جــانینی ظلــم ایلــه آلــدی، قصــدی ایمانینــدادیر

* * *

آیاغین آلتـینا هر کیم یوزونو خـاک ائیلـر
گون کیمی کندینی تاجِ سـرافلاک ائیلـر
ذرّه‌جه بولمادیغیندان دهنین سرّینه چـون
غنچه دلتنگ اولوبان یاخاسینی چـاک ائیلـر
لب و دندانینا باخدیقجا گئدر غُصّه و غـم
دُرّ و یاقوتـا نظـر، جـانی فرحنـاک ائیلـر
زلفونون تابینی منع ائتـدیگی آبِ دهنـین
بوکی بی طاقت و زور افعی‌نی تریـاک ائیلـر
توتوبان الده گؤزوم مردومی جاروبِ مُـژه
غیردن گؤزلریمین حجره‌سینی پاک ائیلـر

زاهد اول طُرّه‌ی رُخساری نظـامی نـه بیلیـر
گئجه‌دن گوندوزو اعمی هاچان ادراک ائیلـر

***

خطّین اول فیروزه‌دیر کیم لعلِ ناب اوستونده‌دیـر
لبلرین اول لعل کـیم دُرّ خوشـاب اوسـتونده‌دیـر
یوزون اوستونده وطن توتسا گؤزون اولماز عجـب
منــزلِ مــرّیخ دئرلــر کاَفتــاب اوســتونده‌دیــر
چشــمِ گریانیمــدان ای دلبــر خیــالِ قــدّینین
بیر نهالِ تازه‌دیـر کـیم جـویِ آب اوسـتونده‌دیـر
قامتیم اول داله دؤنموشـدور کـی درد آلتــینداdیر
گؤزلریم اول عینه بنزر کیم عـذاب اوسـتونده‌دیـر
خاک اول ای دیل پرتوِ حُسنوندن ایسترسـن نصـیب
کاَفتــابین تابینــا منــزل تُــراب اوســتونده‌دیــر
زلــف و ابرونــی گــؤرنلــر دئـر هــزاران آفــرین
اول مُضبّر چتره کیم مُشکین طنـاب اوستونده‌دیـر[۴۹]
ای نظـامی وصـله شـاد اولمـا و هجرانـه ملـول
کایناتـین حالی چون کیم انقـلاب اوسـتونده‌دیـر

***

دولاشــیب دل زلفونــه چــاهِ زنخدانــدان قاچــار
ریســمان بــولان کیشــی البتّــه زندانــدان قاچــار
گؤرسه یوزون مُصحفین زاهد قـرار ائتمـز، گئـدر
غالیبا شیطان‌دیر اول کـافر کـی قرآنـدان قاچـار
عقــل کــویِ عشــقدن نئیچــون قاچـار، دئـدیم:
دئدی: روستایه شهر ایچی زندان گلر، اونـدان قاچـار

کوی یاره طعنِ دوشمندن قاچان وارار هاچان
کعبه‌یه یئتمز او کیم خار مغیلاندان قاچار
تیغ آلیب گلیر گونش سنینله جنگِ حُسنه کیم
قورخوسوندان تیترر اندامی و میداندان قاچار
اول لب و خد ایله قاچسا اشک و آهیمدان فلک
کیمده کیم وار شمع و شکّر باد و باراندان قاچار
ای نظامی اول صنمدن قاچسا زاهد مان دئییل
نئیله‌سین خفّاش‌دیر خورشیدِ تاباندان قاچار

* * *

گؤزلرینه فتنه و آشوب اول قاش آندیرار
شوخ و فتّان مردَمِ سرمسته ساواش آندیرار
کؤنلومه جان، قاتی کؤنلوندن شکایت‌لر قیلیر
گؤر نئجه بی‌عقل‌دیر کیم اوغرویا داش آندیرار
دیل شبِ هجراندا کوی‌ین ایتلرینی یاد ائدیر
یالقیزلیق خسته‌یه غربتده یولداش آندیرار
گؤزلریم حالینی عرض ائت ای صبا اول شاها کیم
حالینی سقّالارین سلطانا فرّاش آندیرار
حُسنِ لئیلی‌دیر وئرن مجنونا لیلادان خبر
نقشِ دلکش معرفت اهلینه نقّاش آندیرار
چرخه جور اول غمزه‌ی قمّاز خونریز آندیرار
دهره قهر اول چشمِ کافر کیش قلّاش آندیرار
آفرین ائیلر نظامی گؤردوگونجه حُسنونو
صورتِ موزون، نظر اهلینه ساباش آندیرار

* * *

هـر سـحر کـی شـاهِ انجُـم مشـرقی مسـکن توتـار
لعـــلِ نـــابین یادینـــا جـــامِ مـــیِ روشـــن توتـــار
آتــشِ رخســارا ســالمیش مُشــکِ خالینــدان بوخــور
زنگـــیِ زلـــفِ ســـیاهی اوســـتونه دامـــن توتـــار
یوزونه گؤز تیکمه‌مک چون ساخلار ای جان، جمله‌سین
مــردُمِ چشــمیم الینــده، بونجــا کــیم ســوزن توتــار
یاشـیم آخـدیغینا نئیچـون لطـف یـا قهـر ائیلـه‌مـز
چـون منجّـیم خیـر و شـرّی جملـه انجـوم‌دن توتـار
اُشــتورِ سرمســت اگــر گؤتورســه هجــرانین یوکــون
زلـف و خـالین کیمـی کـافر جنّتـی مسـکن توتـار
خُــدّی دورونـــده نظــامی توتـــدوغو کـــویین مقـــام
بوکی، گول وقتینده بولبـول گولشـنی مسـکن توتـار

***

هر سحرگه کـی صـبا طـرف گلسـتاندان اسـر
جـان داماغینــا ایــره‌ر نیکهــتِ جانانــدان اثــر
روزِ نـــوروز و شـــبِ قـــدری بیـــر آرادا گـــؤرر
هــر کــیم اول طُــرّه‌ی رخســارِ دلارایــه ایــرر
نئجه بیـر پـرده ده پنهـان ائـده‌سـن طلعتینـی
یوزون آیینا نظـر ائتسـه نـه ضـر اهـلِ نظـر[۵۰]
دیلینـــی لـــذّت ایلـــه شـــکّره نســـبت ائـــده‌نـــین
اولسون ای تورکِ پری‌وش دیلی آغزیندا شـکر
زلفو یوزونه باش اوردوغونـو دیـل گـؤردو دئـدی[۵۱]
گـؤرن اول هنـدی و بدمـذهبی کـیم اودا تَپَـر
غمزه‌ن اوخلاری هاچـان جانیمـا اوغرایـا دئیـه
بو نظـامی گـؤزلر، آنجـه کـی جانینـا کئچـر[۵۲]

مـرحم و لطـف ایلـه اول لعـلِ مُـداوالار ائـدر
نئجه کیم غمزه‌لر سـینه‌سـین اول غمـزه دَلـر

***

کؤنلونـو عاشـق‌لـرین اول زلـفِ عنبـر رنـگ آلیـر
جـانینی بیـدل‌لـرین اول چشـمِ شـوخ و شـنگ آلیـر
یاریمـــدیر دئـــدیگیچون کؤنلومـــو زنگـــارِ غـــم
توتسـا اولمایـا عجـب کـی آینـا نـم‌دن زنـگ آلیـر
زهره‌ی قانون و گونش دف دَپردر (ترپه‌در) آهنگ اوچون
هـر هاچـان اول مـه‌لقـا مُطـرب الینـه چنـگ آلیـر
لطــفِ خدّنــدن شکســت آیینــه‌ی چینــی بولــور
نقــشِ چنگینــدن خجالــت نســخه‌ی ارژنــگ آلیــر
گؤیلــون آلــیم دئیــه لــب وئرمــه رقیبــین آغزینــا
کـیم وئریـر یـاقوتی و بـی‌قـدر و قیمـت سـنگ آلیـر
دل کــی قانــه بویــانیر سـینه‌مـده اوزون شـووقونا
کـان ایچینـده لعـل، بنـزر کـیم، گونشـدن رنـگ آلیـر
هاردا ساخلار چون کی یوخ بیرذرّه یئری حفظ اوچون
بونجـا دئللـر کـیم نظـامی اول دهـانی تنـگ آلیـر

***

منه یـار ائتـدی درد و مُحنتـی یـار
منـه یـار ائتـدیگینی ائتمـز اغیـار

ندن بی‌مهرسن دئرسم، ائدر خشـم
منه بیلسم نَدن خشم ائیلر اول یـار

اینانمـاز مُحنـتِ هجـره رقیبـین
عـذابِ حشـره، کـافر ائیلـر اینکـار

سـاچی‌نـین عنبـرِ سـارا غلامـی
گؤزونـــه نـــرگس ســـارا پرســـتار

دئـدیم آیاغینـا دوشـمک اولارمـی
تأمّل ائتدی بیـردم دئـدی؛ دُشـوار

نظامی چشم و زلفون یاد ائـدیجک
اولور کندی پریشـان، کؤنلـو بیمـار

***

هر سینه‌ده کـیم مهـر و محبّـت اثـری وار

خوش نالـه‌ی شـبگیر ایلـه آهِ سـحری وار

عشق اهلی سپر تیرینـه یـارین جگـر ائیلـر

گلسین بری، میدانا کیمـین کـیم جگـری وار

نرگس نئجه کی گؤزلرینه اؤیونـه ای دوسـت

گؤرمزمی گؤزون فتنه‌سین آخیر بصری وار؟

هر حلقه‌ده مُشکین ساچی‌نین ذکرین ائدرلر

هر گوشه‌ده فتّـان گؤزونـون فتنـه‌لـری وار

عالمـده زهـی طـالعِ فرخُنـده اونـون کـیم

بیر سنجلین یوزی گـون، آلنـی قمـری وار

ای دُرّ گرانمایــه گؤزومــدن گُــذر ائتمــه

دریا سفری‌نـین چـو بیلیرسـن خطـری وار

منع ائتمه نظـامی روخ و زلفـون گؤزلرسـه

کـیم دُور تسلســلده حکیمــین نظـری وار

***

زلفونـــو بـــادِ صـــبا ترپَتجـــک جـــان تؤکولـــور

سؤزه گلدیکجه لبین، چشـمه‌ی حیـوان تؤکولـور

ائشـــیدن آهیمـــی آغـــلار، یانـــاغین دورونـــده

موسـمِ گولـده چـو یئـل ترپنـه بـاران تؤکولـور

گولجـک غنچـه لبـین غنچـه‌ی شـادی آچیلیـر

گولجک گول یاناغیندان گـولِ خنـدان تؤکولـور

تؤکولورســه نــه عجــب هــولِ قیامتــده نجــوم

چـون گـؤزوم یاشـی فراغینـدا فـراوان تؤکولـور

کسجَک زلفون اوجون یاش یئرینه قـان تؤکـورم

عشق اولان یئرده نئجه باش کسیلیر قـان تؤکولـور

داغیـــدیر زلفونـــو رخســـارینه بـــادِ ســـحری
سانکی گول خرمنینه سونبول و ریحـان تؤکولـور
لــب و زلفــون صــفتین یازســا نظــامی صــنما
نافـه‌ی چـین سـاچیلیر لعـلِ بدخشـان تؤکولـور

* * *

دلا؛ بو یولدا جهانـدان سـنه گُـذر گؤرونـور
کی عاشق اولانا، یا صبر یـا سـفر گؤرونـور
یوزون خیالی گؤزومده عجب‌می آغلارسـام
کی بورج آبی‌یه گلدیکده قمر، مطر گؤرونور
یئره کئچر اوتانیـب هـر گئجـه جمالینـدان
گـونش سـنینله عالمـده معتبـر گؤرونـور
بو قدر آتدی مُژه‌ن جانه تیرِ غمزه‌نـی کـیم
سیپر یئرینه همان نـاوکِ سـه‌پـر گؤرونـور
یوزونده نقـشِ دهـانین خیـالِ وهـم گلیـر
گونش قاتـیندا بلی، ذرّه اول قـدر گؤرونـور
همیشه عارض و قدّی صفاتی‌دیـر ذکـرین
نظامی، نظمین اونونچون روان و تر گؤرونـور

* * *

یئتیشدی قدرِ وصله روزگـار هجـر
سَـلامُ فیـهِ حتّـی مَطلَـع الفَجـر[۵۳]
ایتینه قوللوق ائـت جنّـت دیلرسـن
عبـادت ائـدەنـه جنّـت اولـور اجـر
کسـانرا ضـجر از زجرسـت لـیکن
مرا بی زجـر آن مـه‌رو بـود ضـجر
دمیدیر، لطف و احسان و وفـا قیـل
نئچه بیر درد و رنج و محنت و زجر
غـــم آن مـــاهرو را منـــع نبـــود
بـلای آسـمانرا چـون بـود حجـر
نظـامی روز حسـرت بـر سـر آمـد
بَداً نـور التقـا مِـن مطلـع الفَجـر[۵۴]

* * *

سئودیم یئنه بیر ماهی کی دوران گؤزه‌لی‌دیـر
سـئودایِ غـمِ عشـقی کؤنولـده ازلـی‌دیـر
بوسـتانِ جنـان گولشـنینین تـازه گـولی‌دیـر
محبوبیم، افندیم کیم اونون اسمی علـی‌دیـر

سـئحرایله نظـر قیلالـی اول دلبـر فتّـان
دیوانه اولوبـدور سـاچی بندینـده دل و جـان
میل ائتدی گؤزوم یاشـینا اول سـروِ خُرامـان
محبوبیم، افندیم کیم اونون اسمی علـی‌دیـر

من بنده‌سینه رحم ایلـه بیـر کـز نظـر ائتمـز
بنـزر کـیم اونـا نالـه و آهـیم اثـر ائتمـز
سـانار بیـزی یولونـدا مگـر تـرکِ سـر ائتمـز
محبوبیم، افندیم کیم اونون اسمی علـی‌دیـر

جـانی نئـدَرم مـن، منـه جانـان الـه گیرسـه
دل خسته‌سینه یعنی کی درمان الـه گیرسـه
جان وئره‌یدیم بیر گئجه عریـان الـه گیرسـه
محبوبیم، افندیم کیم اونون اسمی علـی‌دیـر

اغیارینـا هـر دم‌ده ایشـی لطـف و کرمـدیر
من قولونا نئیچـون عجبـا جـور و سـتم‌دیـر
بیـر بوسـه عطـا قیلسـا نظـامی‌یـه کرمـدیر
محبوبیم، افندیم کیم اونون اسمی علـی‌دیـر

***

شـوقی یوزونـون ذرّه‌یـه دوشسـه قمـر ائیلـر
ذوقـو سـؤزونون زهـره ایررسـه شـکر ائیلـر
غمزه‌ن چـو رقیـب ایلـه اولام قصـدِ دل ائتمـز

اوغــرو نــه‌قــدَر حبسیســه ایتــدن حــذر ائیلــر
جان کی ایسترایدی[۵۵] جورونو تا کندینین اولـدو
ایندی اونا هـر جـوری کـی کؤنلـو دیلـر ائیلـر
عقل و دیل آلیب قویمادی غمزه‌ن کی حرامـی
هم رخت و متـاع آلیـر و هـم قصـدِ سـر ائیلـر
چشمین کیمی بیر گوشه‌نیشین رندِ سـیه‌پـوش
گـؤرمز نئجـه کـیم اهـلِ بصـیرت نظـر ائیلـر
هر کیشی کی قوجماق دیلـر اول مـویِ میـانی
بیـر قیلجـا قیلیـر جـانین و قـدّین کمـر ائیلـر
سن سـانما نظـامی سـنه دیـر جـوری رقیبـین
گؤرسن کی نگاره دخـی اول ایـت نـه‌لـر ائیلـر

***

بئل باغلاییب کی جانیما قصد اول حبیب ائدَر
نــازک خیــال بــاغلار و قصــدِ غریــب ائــدر
اوخ کیمی من عبیدی اؤزونـدن بعیـد ائـدیب
یــای کیمــی کندیســینه رقیبــی قریــب ائــدر
ترک ائدیب اؤیسه زلفونه، ایمانِ محـض‌دیـر
تسبیحی کندیسینه کی صـوفی صـلیب ائـدر
یئسـین رقیـب میـوه‌ی وصـلی کـی روزگـار
یئمیشـــین ائیبســـینی دونـــوزا نصـــیب ائـــدر
بــو قــدر قیلــدی آه ایلــه زاری نظـامی کـیم
بنـــزر کـــی، نالـــه‌ســـینی عنـــدلیب ائـــدر

***

یئنــه دل مرغــی قــدیمی وطنــین یــاد ائیلــر

گؤرمـــه‌یـــه ارمـــز الـــی نالـــه و فریـــاد ائیلـــر

یار کویینه چون ایردین منی ترک ائیله کؤنـول

خیــر اوچــون، حجّــه واران بنــده‌لــر آزاد ائیلــر

بُقعـه‌ی جـوره کؤنولـدن قویـدوغو یـار اسـاس

محکم اولسـون دئیَـرک داش ایلـه بنیـاد ائیلـر

کؤکلریندن منــی آهیمـدیر ائـدن درد ایلـه دور

دانــه‌لــردن نئجــه کــیم کــاهی جُــدا بــاد ائیلــر

گر باخیب عالمه خندان اولا اول غونچـه لبـین

روحونــو عاشــقِ ســئودازده‌نــین شــاد ائیلــر

دخــی یانیمـدا نظـامی آدیـن آنمـام دئـرمیش

گؤر نه لطف ایلـه بـو بیچـاره‌سـینی یـاد ائیلـر

شامِ زُلفونده دل ائتمز دخـی وصـفینی کـی، اُنـس

هــر کیشــینین وطنــین کندینــه بغــداد ائیلــر

***

ایشینین توزون عجب‌می توتسا چشـمِ تـر عزیـز

جوهری اولان قاتـیندا چـون اولـور گـوهر عزیـز

گر توتا باشدا ایزین توزون نــه فخــر ائیلـر رقیـب

چون کی افسار اهلینی ائتدیگی یوخ افسـر عزیـز

زُلف و گیسونی عجب‌می توتسـا بـاش اوزره گـؤزون

چــون چلیپــا ایلـــه زُنّــاری توتــار کــافر عزیــز

زاهـدا عـزّت گـره‌کسـه گـل سـبویِ مـی گتیـر

یوک گتیرمکدن اولور عالمده چون کیم خر عزیـز

نئچه یوسف حُسنو، حبس ائتدی زنخدانین چهـی

مصرِ حُسنه چون کیم اولدو ای لبـی شـکّر عزیـز

هر کیشی کی ایشـینه چیخـار، ائنـر زنبیـل ایلـه

گؤیدن ائنمیش کیمی زنبیل ایلـه توتـارلار عزیـز
عزّت ایسترسن نظامی نفسینی خـوار ائیلـه کـیم
نفسینی خوار ائیله‌مکدن بولـدو عـزّت هـر عزیـز

***

وارمی‌دیر بیر فتنه کیم اول چشم‌ی خـونریز ائیلـه‌مـز؟
یـا جفـا و جـور گـول زلـف دلاویـز ائیلـه‌مـز[۵۶]
رخ‌لارین دورونده لعلینـدن نئجـه بیـر صـبر ائـدیم
اهلِ دل می‌دن چو گـول وقتینـده پرهیـز ائیلـه‌مـز
گر چی تیغین تیز ائـدر غمـزه‌ن منـی اؤلدورمـه‌یـه
انتظار ایله من اؤلـدوم کـیم نئچـون تیـز ائیلـه‌مـز
بی‌گناه قـانیم یئـره تؤکمـک‌لییـه غمـزه‌ن کیمـی
دم‌می وار کیم گؤزلرین مین دورلـو انگیـز ائیلـه‌مـز
حُسن ایچینده عشوه‌نی ائتمز گولِ صـد بـرگِ بـاغ
حُـزن ایچینـده نالـه‌مـی مـرغِ سـحرخیز ائیلـه‌مـز
قیلمـاز آفـاقی معطّـر تـا کـیم انفـاسِ نسـیم
گـــردِ راهـــین گـــوهرینی عنبرآمیـــز ائیلـــه‌مـــز
اول لـب و دنـدانی نظـم ائتمـز نظـامی نظـم ایلـه
تـا کـی شـعرین شـکّرآمیز و شـکرریز ائیلـه‌مـز

***

اول قدر ایچدی نرگس مستین شرابِ ناز
کی اولدو شرابِ ناز ایله مستِ خرابِ نـاز
گؤردوم یوزونو پرده‌ی زلفونـده ای صـنم
دئـدیم سـحابِ فتنـه‌ده‌دیـر آفتـابِ نـاز

روزِ حساب و روزِ عتاب اول گـون اولا کـیم

ناز و عتـاب ایلـه ائـده دلبـر خطـابِ نـاز

ای مصـحفِ جمـال، جمـالین کـــتابینین

هر فصلی فصلِ شیوه‌دیر، هر بابی بـابِ نـاز

یاغموردا فتحِ بابـه وار اومیـد، مـن دخـی

آغلادیغیم بودور کی ائده‌سن فتحِ بابِ ناز

بیر نازنینه باغلادی کؤنلون نظـامی کـیم

دردی دوا و جـوری جفـادیر، عتـابی نـاز

***

اولمادی گول یانـاغین شـمعِ شـب‌افـروز هلـه

چاتمــادی بولبولــه پروانــه کیمــی ســوز هلــه

جان و دل مصرینی لطف ایلـه عمـارت ائـده گـور

اولمــادان رومــا حَــبَش لشــکری پیــروز هلــه

سن جفا ایلـه غُبـاریم یئلـه ساووردون و مـن

قورخــورام خاطیرینــه قونــا، دئیــه تــوز هلــه

مهــر مهــرین فلــکِ دیلــده طلــوع ائتمیشــدی

اولمــادان مــاهِ فلــک ســطحینه مرکــوز هلــه

عمرونـــون یئتمـــه‌دن ایّـــامِ بهارینـــه کمـــال

حُسـنونون موسـمی‌دیـر ای گـولِ نـوروز هلـه

بونجا علم ایله سنین مکتـبِ عشـقینده دئییـل

پیـــرِ دانـــایِ خـــرد، طفـــلِ نوآمـــوز هلـــه

جامه‌ی صبریمی چاک ائیله‌دی مقراضِ غمـین

اولمــادان غمــزه‌لــرین ســوزنی دل‌دوز هنــوز

مالِ قارونجـا اگـر چـی کـی قازانـدی غمینـی

غصّـەنـه دویمـادی بـو جـانِ غـمانـدوز هنـوز

شمسِ عمـر اولـدو نظـامی افـقِ موتـه قریـب

آه کـیم یئتمـەدی وصـلت شـبینه روز هنـوز

* * *

سن یوزی گولسوز، کؤنول، باغ ایستەمز

کیمسـه بـاغی کندونـه بـاغ ایسـتەمـز

کؤنلـوم اوچـوب کویونـا وارمـاق دیلـر

دنیادا کیمـدیر کـی اوچمـاق ایسـتەمـز

خسـته ایسـتر گـؤزلرین عاشـقلـری

سیرد اولان بیر کیمسەنی ساغ ایسـتەمـز[57]

زاهـدین میـل ائتمـەدیگـی لعلینـه

بوکی، طوطی طعمەسین زاغ ایسـتەمـز

مستدیر دیل کی آیاغین اؤپمـک دیلـر[58]

کیمسه مست اولمادان آیـاغ ایسـتەمـز

دل دیلـر جـور و جفاسـین دوسـتونون

کؤنلو کیمین بال ایله یـاغ ایسـتەمـز؟!

درد ایلـه ایسـتر نظـامی خـالینی

دردی اولمایـان کیشـی، داغ ایسـتەمـز

* * *

چون اولدو صـبا، طُـرفِ چمنـده یئنـه گلریـز

ساقی بـری سـون جـامِ شـرابِ طـربانگیـز

من نئجەسی پرهیـز ائـدم اول اوزده لبینـدن

جنّتـده چـون اولمـاز صـنما کـوثره پرهیـز

بیر قیلـدا آسـام جـانینی زلفونـدەدیـر، اسـمَز

بیرقیلدان آسار جانیمی اول شـوخ-ی دلاویـز

جان وئردی مگر سـروِ چمـن قدّینـه قارشـی

کآیدیر باشـی اوجونـدا فغـان مـرغِ سـحرخیز

کسـیلدیگی جُرمینـدن اوتانیـب قیلیجینـدان

مقتول ایسه ده باشـین آشـاغی بـوراخیر تئـز

عاشـق‌لرینـه وعـده‌ی هجـرین دهنینـدن

بیـر زهردیـر ای دوسـت کـی اولا شـکرآمیز

چون تشنه سودان قاچدیغی بو وهم ائـده، سـانار

گؤسـتَرمه نظـامی قولونـا دشـنه‌ی سـرتیز

***

اولدورر ناز ایله بـو لحظـه‌ده مـین اهـلِ نیـاز

منی اؤلدور دئسَم، ائیلر منی اؤلدورمـه‌یـه نـاز

اوروبـن لعلینـه زلفونـو گتیرسـم الیمـه

ایره‌شم چشـمه‌ی حیوانـا بـولام عُمـرِ دیـراز

آغزینی آچیبـان سـؤیله‌مـه هـر جاهلـه کـیم

عاقل اولان کیشی آچماز صنما تؤکمه‌یـه راز

قاشی محرابینا فرض اولدو سجود اول گونشـین

حاجبِ شمس‌ده مکروه اولـور گـر چـی نمـاز

زلفونو آلیب اله کسمه‌یه میـل ائتـدی حبیـب

دئدیم ائتمه بـو نظـامی قولونـون عمرونـو آز

***

گول عارضینه اولسـا معـارض عجـب اولمـاز

کـیم یـوزی آچیلمیشـدا حیـا و ادب اولمـاز

طوبا ایره‌مز (چاتاماز) لطف ایله اول سرو بلنده

بـد اصـل اولان همسـرِ عـالی‌نسـب اولمـاز

کؤنلومده گؤزون فکری ایله ذوق و صفا یـوخ

بیر ائوده کی بیمار اولا، عیش و طرب اولمـاز

آنیلسا لبـین جـان و کؤنـول جنگـه دوشـرلر

می مجلیسی بی‌فتنه و شـور و شـعف اولمـاز

اول قدّ و زنخـدان و لـب ائیلـر منـی حیـران

کیم سروِ سهی میوه‌سی، سیب و رُطب اولماز

یوز سورمه‌یـه ائرمـز الـی سـن سـرو آیاغینـا

هرکیم سو کیمی دیده تر و تشنه لـب اولمـاز

عاشق‌لرینه خشم ایلـه خنجـر نـه چکیرسـن

جنگ ائتمه‌یه چون مهر و محبّت سبب اولماز

آیدین کـی یـوزی نارینـه یانمایـا رقیبسـه[۵۹]

کـیم بـو لهبـین یانچیسـی بولهـب اولمـاز[۶۰]

گلمز یوزی شـوق ایلـه نظـامی گـؤزه زلفـی

هر گوشه‌ده کیم پرتوِ شمس اولا شب اولمـاز

***

مسـتِ دل‌خسـته‌یـم اول نـرگس مـدهوش‌دان اوش

مـرغِ پابسـته‌یـم اول سـونبولِ گـول‌پوشـدان اوش

سن اوش–اوش مهر ائـدیم دئییـبن اوش ائـده دئیـه

کئچدی عمروم گونو اوش–اوش ایلـه اوش–اوشـدا اوش

سؤزوم آلتون کوپه اولدوغونون اسی‌سـی نـه دوسـت

کئچیریر حلقه‌ی زلفـی کیمـی چـون گوشـدان اوش

خسـروا آدینـی جهـد ائـت کـی اولا خیـر ایلـه یـاد

کـی بیـر آد قالـدی همـان سـام و سیاوشـدان اوش
عقـــده‌ی راس و ذنـــب توتـــدوغو ایکـــی یوزونـــو
گؤرمــه‌دیگیمــه گـر اول زُلـف قمـر پوشـدان اوش
کـیشِ بحـرین کؤنـول، عشـقین ایلـه جوشـا گلیـب
دیشـارا دوشـدو نئچـه دُردانـه‌لـر او جوشـدان اوش
مجلـــسِ بـــاغِ جمـــالینی نظـــامی گـــؤره‌لـــی
مسـت و دلخسـته‌یـم اول نـرگسِ مدهوشـدان اوش

***

ای طلعتـی شـمس حسـنه مُطّلـع ای سـاچلاری گـون یوزونـه بُرقـع
عـالم هـامی دولـدو ظلمـت ایلـه گؤسـتر یـوزون ای مـه‌ی مُبرقـع
دیـوانِ ملاحـت ایچـره قاشـین خـطّ و لبـین ایلـه چـار مصـرع
سـیلاب تـؤکر گـؤزوم سـحابی گئیسـه نـه عجـب گـؤزوم مُشـمّع
بیـر چشـمه دیـر گـؤزوم پینـاری کـیم بحـرِ دل اولـدو اونـا مُصـنع
بـی‌رحـم گـؤزون جفایـه معـدن شـیرین دوداغـین وفایـه منبـع
اول مهره نظامی، حُسن اولور ضـم زی مطلـعِ حُسـن و حُسـنِ مطلـع

***

سـندن آییـردی منـی چـرخِ سـتمکار دریـغ
گؤر نـه قـدر ائتـدی یئنـه عـالمیمی تـار دریغ
وصلی‌نـین دارِ شفاسـیندان ایـراق ائتـدی فـراق
ائتمـه‌دن خسـته کؤنـول دردینـه تیمـار دریـغ
بـو دریـغ ایلـه دریغـا بیـزی تـرک ائتدیگینـه
دئمـه‌دی رحـم ائـدیب اول یـارِ سـتمکار دریغ
ترک ائدیب یار بیزی غصّه‌نـی یـار ائتـدی بیـزه
بیـر ده یـار ائتـدیگینی ائتمـه‌دی اغیـار دریـغ

کیمه دل وئردیک ایسه جور ایلـه یانـدیردی بیـزی
یــوخ ایمــیش دنیــادا بیــر یــارِ وفــادار دریــغ
یارِ غم‌خواردان آیـری دوشـه‌لـی حسـرت ایلـه
یار حیـف اولـدو نظـامی‌یـه بـو غـم‌خـوار دریغ
***

گه وار دئییب، آغزینـا گـه یـوخ دئسـه عاشـق
بو سؤزده نه کاذب دئر اونا کیمسه نـه صـادق[۶۱]
دئ گؤزلرینه کیم ائـده قـان ایچمـه‌یـه پرهیـز
زیــرا کــی اولــور خســته‌یــه پرهیــز موافــق
من مستِ لبین فکری عجب کی ائـده هوشـیار
کیم گؤردو سوجی‌دن بونو کیم مست اولا آییـق
چـوخ قانـا گیـرر غمـزه‌ن ائـدیب قـول رقیبـه
غمّـــــازا موافـــــق گـــــؤرونر رایِ منـــــافق
هر وصلین اگر آخیری هجران ایسه ای دوسـت
منــدن بــو جــدالیق نییــه بولمــادی جــدالیق
آغـزینلا لبـین نکتـه‌سـینی فهـم ائـده‌مـز دل
دیوانــه نــه فکــر ایلــه ائــده فهــمِ دقــایق
لایـق یوزومـه سورسـه نظـامی یـوزونی دئـر
چون هر کیشی‌نین سـؤزو اولـور یوزونـه لایـق
***

گول صفحه‌سینده چونکی بلله‌ندی نشانِ مُشـک
ائتمه نهان کی سعی ایلـه اولمـاز نهـانِ مُشـک
زُلفونــدن ای صــبا بیــزه بیــر تــارِ مــو گتیــر
چین‌دن گلن‌لردن، چـون اولـور ارمغـانِ مُشـک
خـالین کیمـی امیـرِ حَـبش کـیم گؤروبـدو کـی
کــیم تختگــاهی عــاج اولا و ســایبانِ مُشــک

خـــالین کـــی گؤزونـــه طـــرف زُلفونـــدن گلیـــر
سان، روم ائلینه چـین‌دن ایریـر کـاروانِ مُشـک

بوینونـــدا بونلرینلـــه ســـاچین رشـــته ســـیمیدیر
یـا طـوقِ عنبـرین کـیم اولا ریسـمانِ مُشـک

غمـدن منـیم کیمـی جگـری دولـدو قـان ایلـه
تا کیم ائشـیتدی اول خـطِ عنبـر فشـانِ مُشـک

شـــیء لـــله ائلـــه‌یـــیم، اریشـــه‌م زُلفونـــه دئیـــه
بیر پوست‌پوش اولوب دولانیر بو جهـانِ مُشـک

شعرین نظامی قدر اؤیله شعرایه ایره‌شر (یئتیشر)
اول آســتانه عــرض اولا بــو داســتانِ مُشــک

***

پیوسته مکر و آل ایله قوروب کامان قاشین
ائیلر خدنگِ غمزه‌نه دیل‌لـر نشـان قاشـین

قوسِ قزح‌می ائیله‌دی مـاه اوسـتونو موقـام
یا نون کی نور اوزره‌دیر ای دلستان قاشـین

یازمیش جریده‌ی گوله مُشـکِ ختـا ختـین
چکمیش کؤنول براتـینا طغرایِ جان قاشین

دل‌لر ولایتینده سینیق یای‌مـی سـاندی کـیم
اوغراماز اولدو اول یـولا نامهربـان، قاشـین

ابـرِ سـیه ایچینـده قیلیرسـان هـلالِ عیـد
عنبرفشان قاشیندا اولور چون نهان قاشـین

گویا کی طاقِ کسـری و زنجیـرِ عـدل‌دیـر
مُشکین ساچیندا ای لبی نوشین روان، قاشـین

تاب ایچره‌دیر نظامی همیشــه طنــابِ عمـر

سلطان حُسنونه اولالـی صـلح‌بـان قاشـین

* * *

توتــدو مُشــکِ خــتن اطرافینــی بــرگِ ســمنین

قوشــادی ســونبولِ تــر دایــره‌ســین یاســمنین[۶۲]

عنبــــرین زُلفونــــه اؤیونــــدویونو ائشــــیدجک

تنــده قــانی قــورودو قهـر ایلـه مُشـکِ ختنـین

سیب هر یانـدا اولـور ایسـه سـو اوسـتونده اولـور

عجبــا عارضــین آلتــینـدا نَدنــدیر ذغنــین

خطینــی خــرّم ائــدرســه نــولا گؤزونلــه یــوزون

نرگس و گولدور آخـی چشـم و چیراغـی چمنـین

خلق دئرلرکی پری‌لر وطنـی چشـمه درر (اولـور)

سن پری‌سن کـی مگـر گـؤزلریم اولـدو وطنـین

حُســنِ وجـه ایلـه نظـر ائیلـه‌دی وجـه‌ی حسـنه

حســناته یــازیلیر گؤرمــه‌یــه وجــه‌ی حســنین

قیلجا نقصین یوخ ایدی، وارمی‌سا ای دوسـت بیلـک

ذرّه‌جـه اسـکیگین اولمـاز دئـدی؛ اولسـا دهنـین

صــــنما ســــروِ چمــــن، قدّینــــه بنــــزردی اگــــر

اولسـا خورشـیدِ فلـک میـوه‌سـی سـروِ چمنـین

جــــانینی زُلفــــو آراســــیندا نظــــامی آرامــــا

بیر قیـل ایچینـده هاچـان بولونـا بونجـا رسـنین

* * *

ای نســیمِ ســحری مُشــک‌فشــاندیر نفســین

واردیــر اول زُلــف ســمن‌ســایه مگــر دسترســین

من کی جان گلشنی تک نازینه قاتلانماز ایـدیم

چکرم سن گول اوچون جورونو هر خار و خسـین

فرقتیندن گؤزوم اوستونده گـؤرن قـاش‌مـی‌دیـر؟

کؤرپو کیم یاپدی عجب اوستونه نیـل و اَرس‌یـن

عنبـرین بُـن‌لرینـه بنـزه‌دیگـی نعمـت ایسـه

شکر ائدیب ال یوزه سورمکدیر ایشـی هـر مگسـین

یــوز قاراســیله اگــر خُلــدِ مقــام ایسترایســن

زُلفونون ایزینه یـوز سـورمه‌یـه اولسـون هوسـین

نـه بیلیـر عـالمی عشـقینده رقیـب ایلـه منـیم

بیلمه‌یـن قصّـه‌سـینی بولبـول و زاغ و قنـه‌سـین

رهِ کوییـنــده وئــره‌ر نالــه دیــل اهلینــه صــفا

نئجـه کـیم کعبـه طریقینـده فغـانی جـره‌سـین

مُجیــرِ تنــده نظـامی دل و جـان عودونــو یــاخ

گــر دیلرســن قــیلا آفــاقی مُعطّــر نفســین

***

بـاغِ جنّـت‌دیـر جمـالِ جانفزاسـی یوسـفین

صبحِ دولت‌دیـر وصـالِ دلگشاسـی یوسـفین

گُلشنِ جنّـت هواسـینا هـوس ائتمـز کؤنـول

یئتیشـندن جـان مشـامینا هواسـی یوسـفین

مصرِ غمده حزنِ یعقوب ایلـه اولسـون مبـتلا

هر نه بو حُسن ایله اولماز مبتلاسی یوسـفین

عشق یولوندا زلیخـا کیمـی صـادق اولانـین

یئی گلیر مهر و وفاسیندان جفاسـی یوسـفین

گؤرمز ایدی تخت و بخت و تاج و دولـت یوزونو

گردِ راهین اولماسا کحلِ جلاسی یوسفین
ای نظامی جان و دلدن باد پیما اول اؤزون
اولماق ایسترسن هواسی، آشناسی یوسفین

***

پرتوِ نورِ تجلّی‌دیر جمالی پیریمین
گولشنِ فردوسِ اعلادیر جمالی پیریمین
قدّ و رخسارینا سرو و گول نئجه اولور نظیر
یا لب و دندانینا لعل و لآلی پیریمین
گرچی دال و لام و عین اولدورمه‌یینجه عینِ عدل
عین ظلم اولدو دیله عین وصالی پیریمین
شمعِ رُخسارینا ایرشمز دلا پروانه‌وار
یانماسین عشقی اودوندا پر و بالی پیریمین
لشکرِ ملک حَبش روم ائلینی قیلمیش حصار
رُخ‌لاری دورونده یارب خطّ و خالی پیریمین
شیوه‌ی یاقوتی منسوخ ائتدی مُنشیِ ازل
یازالی خطّینده خطّ لایزالی پیریمین
ای نظامی گؤرمه‌دی اقصایِ مقصددن اثر
گؤرمه‌ین حُسنونده نورِ ذولجلالی پیریمین

***

طلعتین کوکبی سر کوکبه‌سین مهر و مهین[۶۳]
گونشه سایه سالار طُرّهِ طُرف کُلهین
سنه بو رونقِ سیماندان ای شمسِ فلک
مگر اول کعبه‌ی حُسن ایشیگی‌دیر جلوه‌گهین
طوطیا منّتینی چکمَزم ایراق صنما
گؤزومه کحلِ جلا ایسه یئتر گردِ رهین

شـّکّرین آغزینـا سـنین اویوشـاردی دهنـین
مُشکی آیـاقلارا سـالدی سـر زُلـف سـییهین
یوزون اوستونده قاشین لطفونه ایریشـمز اگـر
گله قـوسِ قـزح اوسـتونده مـه‌ی چـاردهین
گـر گنـاه سانارسـان بـوس و کنـاری صـنما
ائده، گؤر کیم، بیری مین خیره کئچر بو گُنهـین
ای نظامی دیلر ایسه‌ن کی اولاسان عالمه شـاه،
بنده‌سی اولماغا سعی ائده، گؤر اول پادشـهین
***

دلـدن قـرار و صـبری آلیـب قـارا پـرچمین
آشـفته ائتـدی جـانی سـیه‌کـاره پـرچمین
دورِ قمـــرده درد ایلـــه دیوانـــه کؤنلومـــو
زُلفـــون مثـــالی ائیلـــه‌دی آواره پـــرچمین
جانا روامی‌دیر کی گؤزون جانـا قصـد ائـدیب
هـــر دم تنیمـــی قـــارا یـــارا قـــارا پـــرچمین
گلزار ایچینده سونبول و ریحان خجیل اولـور
سالسان بو حُسنِ لطف ایله رُخسـارا پـرچمین
بی‌قیمت ائتدی سـونبولِ سـارانی سـونبولون
رغبـــت قویمـــادی نافـــه‌ی تاتـــارا پـــرچمین
اول رسمه آلدی صبری کؤنولدن کـی قورخـورام
سـّریمی فـاش ائیلـه‌یـه اغیـارا پـرچمین
جور و جفـا و درد ایلـه کؤنلـون نظـامی‌نـین
بیمار ائتدی، ائیلـه‌مـه‌دی چـارا پـرچمین
***

«وصفینده اول جمالین ذکر ائتدیگینی بـو دل
هـــر کـــیم ائشیدســـه ائـــدر الله‌دیـــر قایـــل»

یـــارب چـــه لطـــف دارد آن قـــد خیـــزرانش
درمانده هر که دیدش چون سرو پای در گـل
دئـــدیم نهـــالِ قـــدین عشّـــاقه میـــل ائتمـــز
آیـدیر: کـی سـرو اولـور اکثـر هوایـه مایـل
در چـین زلـف مشـکت آن خـال مـی‌نمایـد
چـــون پاســـبان هنـــدو در قلـــه‌ی سلاســـل
«اول زُلف اول بناگوش ثعبـان و دسـتِ موسـی
اول خال و اول زنخدان هاروت و چاهِ بابـل»
خواهـــان آن دهـــانرا، دل، پـــاره پـــاره بایـــد
آری به مو رسیدن بـر شـانه نیسـت مشـکل
«یوزونه قارشی گؤزوم یاشینی کـیم گؤررسـه
اولـدو سـانیر ثریّـا خورشـید ایلـه مقابـل»[۶۴]
گر وصـل یـار خـواهی بگـذر زخـود نظـامی
زیرا به وصل جانان غیر از تـو نیسـت حایـل

***

هر نه جان کیم گؤزلرین سحر ایله سـرگردان دئییـل
اهلِ دل‌لر مذهبینـده جانـدیر آممـا جـان دئییـل
نورِ یزداندیر دئدیم حُسـنون، دلیـل ایسـتر رقیـب
برقعی رفع ائت یوزونـدن حاجـتِ برهـان دئییـل
چشمه‌ی حیوان لبیندیر دئـر رقیبـین مـن دئـدیم
چشمه‌ی حیواندیر آمما چشـمه‌ی حیـوان دئییـل
صورتین جنّتدیر ای حـوری و رضـواندیر گـؤزون
یوزونه کیمدیر دئین کیم جنّت و رضـوان دئییـل
دم‌می واردیر منـه بـو درد و غـمِ هجرینـده کـیم

سینه سوزان و جگـر بریـان و دل گریـان دئییـل

زخمینه کیم باخسا آیدیر: بونـا مـرهم نئیلـه‌سـین

دردیمی کیم گؤرسه دئر کیم قابلِ درمـان دئییـل

ای نظـامی خـوبلـرده یـوخ چـون آیـینِ وفـا

حمدلله کیم بولارین [بونلارین] حُسنو بی‌پایان دئییـل

* * *

ای سـبیلی عشـقی‌نـین انّـا هَـدَینا السّـبیل[۶۵]

لعلِ نابین چشـمه‌سـی عـین لسـمّی سلسـبیل[۶۶]

قدّینـه چاتمـاق دیلـر لطـف ایلـه سـروِ بوسـتان

دوغرو دئرلر بـی‌نصـیب اولمـاز حماقتـدن طویـل

ای دوداغین شـربتیندن بیـر اثـر خضـرین سـویو

وی یانـاغین پرتوونـدان بیـر شـرر نـارِ خلیـل

فکر و ذکری کؤنلومون اول زلف و عارض‌دیـر مـدام

فکـره فکـر «طویـل»، «ذکـره» ذکـر جمیـل[۶۷]

لبلرینـه شرمسـار اولالـی مصـرین شـکّری

گؤزلرینین چشمه‌ساریندان خجل‌دیـر جـوی نیـل

سلسبیلِ وصل اوچون اولماز سـبیل ای تشـنه‌دل

جان سبیل ائت گر بساط قربـه ایسترسـن سـبیل

گر متـاعی چـوخ اولان ایررسـه وصـله، داییمـی

عاشـقین جانـدیر متـاعی، انّـه شـیء قلیـل[۶۸]

وصل یار ایسترسن ای دل غیردن اعراض قـیل

جـاء فِـی القـرآن امـر فاصـنع الصـنع الجمیـل[۶۹]

ای نظامی عارف‌ایسن هر بوتـو بیـر قبلـه قـیل

قبلـه العشـاق فّـی الافـاق مـن هـذا والقبیـل[۷۰]

* * *

جانــا بــو نــاز و غُنجــه عجــب نــولا ســر مُــآل

دل خـود سـنیندیر غرضـین جـان ایسـه، مـه‌ی آل

آلــدادی آلــدی کؤنلومــو غمــزه‌ن کــیم آل ایلــه

احسـنت سِـحر ایچینـده گؤردویونـه زهـی کمـال

سان بیت عنکبوته دولاشمیش مگس دورور (مگس‌دیـر)

بــو ســینه‌ی مُشــبّک ایچینــده اول خیــالِ خــال

اهـــلِ صـــفایه خـــونِ صـــوراحی حـــلال‌دیـــر

کـیم شـرع ایچینـده خـونِ حرامـی ائـدر حـلال

آلنینـــدا قاشـــلارین گـــؤزَنلـــر دئیـــر ای صـــنم

بیـــر آی غُـــرّه‌ســـینده عجبـــدیر ایکـــی هـــلال

ای حـــور چهـــره باشـــین نـــدن اولـــدو آشـــاغا

گـــر ارمـــه‌دیســـه طوبایـــه قدّینـــدن انفعـــال

اولا کـــی، خاطرینـــه گـــذر ائیلـــه‌یـــیم دئیـــه

ضـعف ایلـه ائتمیشـم صـنما کنـدیمی خـیلال

پیوســـــته روزِ عیـــــد و ســـــعادت درر یـــــورک

کـیم روشـن اولـدو بیرگـون ایچینـده ایکـی هـلال

ممکـن دئییـل نظـامی‌یـه سـن‌سـیز حیـات کـیم

جـان‌سـیز جهـان ایچینـده دارالمـک اولـور محـال

* * *

یوزون ای رشـکِ قمـر نـورِ تجلّـامی دئییـل

بویون ای نوری بصر غیـرتِ طوبـامی دئییـل

قامتین سیدره اوزون حـور و دوداغـین کـوثر

کویونون هـر طرفـی جنّـتِ اعلامـی دئییـل

دئدی عمری ابـدی وار سـنه عشـقیمده دئـدیم

زُلفونـون سلسـله‌سـی نامتنـاهی‌مـی دئییـل

شـاکرم خیـل‌ی خیـالین منـه یـار ائتدییینـه

بو قدر یارلیق اینـدی منـه خیلـی‌مـی دئییـل

نـولا تعظـیم ائـدیب یـار نظـامی قولونـا

گر محلّـیم ایتـی دئرسـه محلّـی‌مـی دئییـل

***

حُسنونه اؤیونمه‌سین اَینینـده گـول / حالینا قیلسین نظر ائیله‌ن ده گـول

گر گؤره بو لطف ایله گول خطّینـی / اودا یانا رشک ایله گلخنـده گـول

من دئییل حُسـنونه آشـفته همـان / لاله و سونبول سنه و من ده، گول

گلمه‌دی قدّین کیمی بوستانا سـرو / گولمه‌دی خطّین کیمی گولشنده گـول

غنچه صفت غنج ایله گلسن سـوزه / لاله کیمی لال اولا هر یاندا گـول

روخلارینـا نسـبت ائـدردیم اگـر / گول کیمی اولارمی‌سا تابیندا گـول[۷۱]

حُسنونو گؤروب گول ایکن دل‌لرین / گؤزلرینـه خـار اولا تیکانـدا گـول

وئـره‌لـی نظمینـه نظـامی نظـام / وصفین ایلـه اولـدو پراکنـده گـول

***

هر پری یوزونو کیم توتـدو غـم‌افـزای سـقل

یوزونـو قارالاییـب ائیلـه‌دی روسـوای سـقل

گیزلی عیبینـی عیـان ائتـدی سـراپای سـقل

سقل ای وای سقل وای سقل ای وای سـقل

اول کی سؤزو ایکی اولمـازدی نـه سؤیلرسـه

سـقلی قاووشـجاق هـر نـه قـدر دلبرسـه

سقلیندن سؤزو کئچمز کیمه، کـیم سؤیلرسـه

سقل ای وای سقل وای سقل ای وای سـقل
بیر پری‌چهره کی بولونماز ایدی مثلی حمیـل
کیمسه لطفوندن اونون ائتمز ایدی قال ایله قیل
ایکی درهم سقل ایله نه عجـب اولـدو ثقیـل
سقل ای وای سقل وای سقل ای وای سـقل
اول کی دردیندن اودا یاخمیش ایدی لاله جگـر
یوزونو گؤرسـه حیـادان اوتانـاردی گـولِ تـر
سَققلی بیتلی‌دیر اولموشدور آدی ایندی سـقر
سقل ای وای سقل وای سقل ای وای سـقل
هر نه حُسنه دایانیب عاشقی‌نـین کؤنلونـو سـیر
سقلی بیتسـه پشـیمانلیق اودو جـانینی یئییـر
سقلین یـولار و اوغرادیغینـا درد ایلـه دئییـر:
سقل ای وای سقل وای سقل ای وای سـقل
بیر پری زاد و گول‌اندام و صـنوبر قـد ایکـن
لاله رخسار و سمن‌چهره و گولگون خـط ایکـن
سقلی بیتسه اولور گول یوزو گـؤزلرده تیکـان
سقل ای وای سقل وای سقل ای وای سـقل

هرکیمه کیم سقل اووجوندان ایرر درد و عنـا
یولـدوروب یولمـاق ایلـه بولمایـا دردینـه دوا
آنـــدیریب آنـــانینی باغلامایینجـــا قوموپـــا
سقل ای وای سقل وای سقل ای وای سـقل
ای نظامی نئجه جور ائتدی ایسـه سـنه نگـار
بیرینه مین عوض ائیلـه‌دی سـقل آخیـرِ کـار
کیمه اوغرارسا اولدوم دئییبن سـاغو سـیغار[۷۲]

سقل ای وای سقل وای سقل ای وای سـقل

* * *

دوشـه‌لـی عشـقینه ای رخـلاری بـدر آی، کؤنـول

اولـدو زُلفـون کیمـی آشـفته و بـد رای کؤنـول

نئجه کیم های دئدیم، اسله‌مه‌دین هـای کؤنـول[۷۳]

ائیلـه‌دیـن خلـق جهانـه منـی رسـوای کؤنـول

وای کؤنول وای بو کؤنول وای کؤنـول ای وای‌کؤنـول

گـاه‌یانارشـمعِ‌رخـون‌شـوقونا پروانـه کیمـی

گـاه دَلـر حسـرت ایلـه یـوره‌گیمـی شـانه کیمـی

گـاه وئـرر عـاری یئلـه عاشـقِ دیوانـه کیمـی

گـاه تـؤکر گـؤزلریمین یاشـینی دردانـه کیمـی

وای کؤنول وای بو کؤنول وای کؤنول ای وای کؤنـول

هـم نفـس اولماغـا سـن خسـرو شـیرین لـب ایـه

وئرمیشـم عـاری یئلـه نـام و نشـان ایلـه بئلـه

دیلـه دوشـموش یـالنیز مـن دئیـیلم ائلـدن ائلـه

دل الینـدن نئچـه‌لـر دوشـدو منـیم کیمـی دیلـه

وای کؤنول وای بو کؤنول وای کؤنول ای وای کؤنـول

تیـر قـدّیمی کامـان ائـده‌لـی اول حـورنـژاد

شسـتِ غمـدن دل سـودازده بولمـادی گوشـاد

دئرایـدیم کـی ائلـه‌یـیم مـن دخـی دلبرلـری یـاد

دل الینـدن کیمـه فریـاد ائـده‌سـن کـیم وئـره داد

وای کؤنول وای بو کؤنول وای کؤنول ای وای کؤنـول

* * *

آی جمـــالین آیـــتِ عنـــوانِ دیـــوانِ قـــدیم
قاشــلارین طوغراســی بســم‌الله الــرحمن الــرحیم
سنی بو لطف ایله گـؤررکن هـوادان شـیخِ شـهر[۷۴]
توبــه عــرض ائیلــر منــه اســتغفرالله العظــیم
لامِ زُلفــون، ســرنگون نقشــینه اول دردانــه‌نــین
ای رقیب ال سونما (وئرمه) «لاتقربوا مـال الیقـیم»
نافــه‌ی چینــی ســاچیندان قالمــادیر، لــیکن خطــا
نرگس شـهلا گؤزونـدن نسـخه‌دیـر، لـیکن سـقیم
گؤرسن ائی دلبر کی سن‌سیز نئجه‌سی عـیش ائـدیرم
اشــک ســاقی، آه مطـرب، نالـه همـدم، غـم نـدیم
خالین اول هندو کی روم ائلینده توتموشـدور وطـن
زُلفون اول طاووس کیم گوشینده اولموشدور مقـیم
محنــت و درد ایلــه پــرنم‌دیــر نظــامی‌نــین گــؤزو
توتالی گؤزده مقام اول قاشلاری نون، آغـزی مـیم

* * *

ای ساچی سونبول یوزو گول زُلفـو ریحـانیم منـیم
یولونــا اولســون فــدا عقــل و دل و جــانیم منــیم
قانمادان (دویمادان) بیرنسنه خاطر لبلرینین قندینـه
حســرت ایلــه اؤلــرمســه، بوینونــا قــانیم منــیم
زار و گریان کئچدی عمروم رحم ائدیب بیر گـون منـه
دئمه‌دین کـیم نئجـه‌سـن ای زار و گریـانیم منـیم
زاهــدا، ایمــان اگــر تــرکِ مــی و محبــوب ایســه
کــافرم گــر وار ایســه ســودای ایمــانیم منــیم
دولمــادان پیمانــه مــن، پیمانــه‌نــی تــرک ائتمــه‌زم

بؤیلـــه‌دیــر پیمانـــه ایلــه عهــد و پیمــانیم منـــیم

قــوللارینی بـــی‌گنـــاه اؤلــدورمک ایســـه عـــادتین

بـو نظـامی قولونـون سـوچی نـه؟ سـلطانیم منـیم

سـعدیِ دوران مـنم دورومـده نظـم و نثـر ایلـه[۷۵]

بـــاغِ حُســـنوندور گلســـتان ایلـــه بوســـتانیم منـــیم

***

دمـــی همـــدم اولمایانـــا همـــدم دئمـــه‌یـــیم

دمی کیم همدم ایله کئچمه‌یه همدم دئمـه‌یـیم

الف و میم‌دیـر آغـزین ایلـه قـدّین چـو سـنین

درد ایله اول ایکی‌سین من نئچه‌سی ام دئمـه‌یـیم

بیل کی کؤنلومده نه توتدوم دئدیم اول یار دئـدی

توتدوغون بوس و کنار ایسه اولور سم دئمه‌یـیم

چونکی صید ائتمه‌دی سن گؤزلری آهونی منـه

مـن رقیبینـه دخـی کلـبِ معلّـیم دئمـه‌یـیم

چون یوزون کعبه و خالین حجرالاسود ایمـیش

لب و زُلفونه نه چون حلقـه و زمـزم دئمـه‌یـیم

باش قویوب یولونا اوندان آدیـم آدم دئمـه‌سـم

من داخی عـالم ایچینـده آدیـم آدم دئمـه‌یـیم

اورونوب تـاجِ بـلا کئچمـز ایسـه تختِ غمـه

ملک عشق اولدو نظـامی‌یـه مسـلّم دئمـه‌یـیم

***

فصلِ گولدور طلبِ باده‌ی گـول رنـگ ائـده‌لـیم

نغمه‌ی چنگ ایله عیش ائتمه‌یه آهنـگ ائـده‌لـیم

ایچـــه‌لـــیم جـــامِ مصـــفا وئـــره‌لـــیم جانـــا صـــفا

نئجه بیر جهل ایله عقل آیینه‌سینی ژنگ ائده‌لیم

مطربا دور نی و قانون ایله عشرت سوره‌لیم

حاسیدین یوزونو دف، قامتینی چنگ ائده‌لیم

خاطرین بولبول و گول صحبتین ائیلرسه طلب

صبحدم گولشنه گول بیر سن و بیر من گئده‌لیم

آغزینا نسبت ائدرسه اوزونو تُنگ شکر

عالمی باشینا تَنگ و شکرین سنگ ائده‌لیم

چون خدنگینه اونون مانع اولان جوشن ایمیش

باری چون جنگ ائده‌ریز جوشن ایله جنگ ائده‌لیم

قدم خسروِ آفاقدا جامِ جم ایله

تختِ کاووسه کئچیب، عشرتِ هوشنگ ائده‌لیم

نقشِ خال و خط ایله مطلعِ دیوانیمیزی

رشکِ دیباچه‌ی مجموعه‌ی ارژنگ ائده‌لیم

بزمِ عشقینده نظامی گر اولا لافِ خرد

آلالیم عقلینی بیر جرعه ایله دَنگ ائده‌لیم

***

بولدو چون دیوانِ حُسنون یازماغا فرمان قلم

قاشلارین طوغراسی وصفین ائیله‌دی عنوان قلم

یازمادی حُسنون کیمی بیر نسخه‌ی دلکش دخی

گرچی چوخ تحریر ائدیبدیر دفتر و دیوان قلم

حُسنونون وصفینی یازماغا یئتیشمز خسروا

بحرِ حبر اولوب اولورسا مدّت دوران قلم[۷۶]

نقشینین سوداسیله توتموش ایدی انس، جان

یازمـادان لـوحِ وجـوده نقـشِ انـس و جـان قلـم
خطّینین وصفین کؤنـول لوحینـه تحریـر ائتمـه‌یـه

مقلـه‌ی چشـمیم دوات ائـده‌نمیشـم مژگـان قلـم
خط نه وجه ایله گتیردین منـی اؤلدورمـه‌یـه، کـیم

بولمـادی دیوانینـا حکـم ائتمـه‌یـه فرمـان قلـم
حُسـنونون وصـفین نظـامی یازماغـا قیلسـا شـروع

جان و دلدن دیل دیلر کیم دفتـر اولا جـان قلـم[۷۷]

***

دئرسـم حُسـن دلفروزینـه عاشـیق دئیـیلم
سؤزوم ائشیتمه کی بو دعوییه صادق دئیـیلم

قوی ائشیگینده منی خدمته یـوزوم سـوروبن
مجلسِ خاصده چون صـحبته لایـق دئیـیلم

زاهـــدا فاســـقم و رینـــدِ نظربـــاز ولـــی
بو قدر وار کی سـنین کیمـی منـافق دئیـیلم

ائتمه زُلفون کیمی آیاغینـا دوشـدویومی عییـب
یاندی کیم، یانیلدی کیم، بیلمه‌زم آییـق دئیـیلم

لعلـی‌نـین شـربتی‌دیـر دردِ نظـامی‌یـه دوا
طبیّی یاخشی بیلیرم سانماکی حـاذق دئیـیلم

***

(...)[۷۸] بودم کی اولموش ایکن جانه ایرمیشـم
کیم هجر ایچینـده وصـلتِ جانانـه ایرمشـیم

سـنه ارسـه قدرلـه باشـیم عجـب‌مـی کـیم
بـرجِ شـرفده سـن مـه‌ی تابانـه ایرمیشـم

دئرلـر کـی وصـلتینه ایـرن جانـه ایرشـر

من وصلتیندن ایره‌لی (دولایی) جانه ایرمیشم

ذرّه‌یـم کـی جهـد ایلـه خورشـیده یئتمیشـم

بیر قطره‌یم کی سـعی ایلـه عمّانـا ایرمیشـم

اول نظـامی‌یـم کـی کمالینـدا وصـفینین

حُسـنِ نظـامِ لطـف ایلـه سـلمانا ایرمیشـم

* * *

[زُلفونه] مُشـک خطـا دئمـک خطـادیر دوسـتوم

سـیدره‌دن قـدّین نهـالی منتهـادیر دوسـتوم

ساچلارین «وَالیّل ینسی» دیشلرین «والنجم»دیر

طلعتین «والشمس» و آنلین «والضحی»دیر دوستوم

[کیپـریگین] هـر نـاوکی تیـرِ قضـادیر عاشـقه

زُلفونـون هـر تـاره‌سـی دامِ بلادیـر دوسـتوم

[اول تیر] کیم غمزه‌ن وورور، عینِ دوادیر سینه‌مه

جوری کیم لعلین قیلیـر محـضِ وفـادیر دوسـتوم

[لبلـرین] قـوتِ روان‌مـی یوخسـا یـاقوتِ روان

بیلمه‌دیکدن هر کیشی سورماق روادیـر دوسـتوم

(...) گـر میـل ائدرسـه جـان لـبِ جـان‌بخشـینه

چـون کـی بـو بیمـاره اول دارّالشّـفادیر دوسـتوم

(...) دلدن یاد اولوبدور شـؤیله کـیم یـاد ائیلـه‌مـز

تـا نظـامی عشـقین ایلـه آشـنادیر دوسـتوم

* * *

آخیـر ای دلبـر جفـا ائتمکـدن اوسانمازمیسـان؟

مدّتِ حُسـنون نهایـت بولاسـن، سانمازمیسـان؟

توتالیم اؤلدوره‌سـن بـو گـون هـامی عاشـقلرین
ای جفاخو یارین اوندا نئیـده سـن سانمازمیسـان؟
صبحدم یاتارکن اول مه اوسـتومه گلـدی دئـدی
اوستونه گون دوغدو مسکین داخـی اوتانمازمیسـان؟
لعلِ نابینـدان مُـرادیم ایسـته‌دیـم سـوندون منـه
آل دئـدیم آلـدیم مـرادیم یعنـی آلدانمازمیسـان؟
زُلفونون زنجیرینی بند ائـت منـه دئـدیم، دئـدی
ساققالین آغاردی مسکین، داخی اوسانمازمیسان؟
ای گونش دعوای اسـتغنا ائـدرسـن حُسـن ایلـه
طاس آلیب کویون گدالار کیمی دولانمازمیسـان؟
ائده‌مـز دئرسـن رقیـب ایلـه نظـامی منـی صـید
چون کی آهوسان یا سن ایت ایلـه آولانمازمیسـان؟

* * *

ای جمالین جلـوه‌گـاهی روضـه‌ی خُلـدِ بـرین
حسنونون مشّاطه‌سی «مِن عندَه علم الیقین»[۷۹]
اولالی عشـقین خیـالی گـؤزلریم قیلمـاز نظـر
آفتــاب و ماهــه «انّــی لا احــب الافلــین»[۸۰]
مُنهـزم اولـدو عطشـدن لشـکرِ ملـکِ حیـات
گر معیّن ایرسه لعلیندن «بکاس من معـین»[۸۱]
طلعتــین مــتن کــلام الله خطّــین شــرحدیر
«شـرحه شـرح شـحیح متنـه مـتن متـین»[۸۲]
قاشلارین وصفینده گلدی «و انّه مَکر صَحیح»
گؤزونون شانینده ائندی «انّـه سِـحر مُبـین»[۸۳]
جنّـتِ گلـزارِ حُسـنون «حَسـره لِلنّـاظِرین»[۸۴]
شـربتِ شـیرین دهـانین «لـذّه لِلشّـارِبین»[۸۵]

ای نظامی ســنه بــو معجــز کلامــین نظمینــی
هاتفِ غیبی‌می تعلیم ائتدی یا «روح الامین[۸۶]»

***

یوزی تا گونـدور اونـون ساچلاری دون
یوزی و ساچی‌دی، دئـردیم دون و گـون
ســـاچیندا کؤنلومـــون آوازی چیخمـــاز
اگــر چــی گئجــه‌ده قــاتی چیخــار اون
یوزونــدن یانــا وارســا تــن‌مــی زُلفــون
گــؤزه‌للــردن یانــا واریــر چــو دو تــن
نئجـــه کـــیم گـــون وارار وقـــتِ زوالا
عــدونین عمــرو گونــو ائیلــه اولســون
جگــر قــان ایلــه یــوزون یومــا عاشــق،
کــی، بــی قیمـت اولـور آغ اولسـا آلتـون
یــاریم، دوشــمن یئتــر عشــقینده منــه
رقیبی دئ کی غمـزه‌ن ایکـی بیچسـین
نظـامی گـؤزلری چـون اول کـی، دئرلـر
اؤل اونون‌چون کی اولا سرد سنین‌چـون

***

گـؤزلریم یاشـینی گـؤزلر اول بـتِ سـیمین بـدن
نئجـه کـیم گؤیـده ثریّـا گـؤزلر آهـوی خُـتن
خارِ هجرین باغریمی دلدی منه رحـم ائتمـه‌دیـن
سن عجـب خورمامیسـان سـنگین دل و شـیرین
ایندی‌دن ای دل دیلـر حـالین مشـوّش عاشـقین
حاضـر اول وقتینـه دئـدیم سـانا حـالی اینديـدن
خاتمِ حُسن اولـدوغونا هـر کـیم ایسترسـه دلیـل

بُرقعی آچیب یوزوندن گؤسترر وجه‌ی حسن
دئرسم ای جان گؤزلرین آلتیندا نئیلر بنلرین
دئر: اولور مُشکِ خطایه نافه‌ی آهو وطن
قدّینه کیم باخسا جانا سرو یا عرعر سانیر
خطّینی کیم گؤرسه، آیدیر: یاسمن‌دیر یا سمن؟
اول یوزی جنّت نظر ائتسه نظامی خاکینا
آچیلار قبرینه روزن جنّت فردوس‌دن

***

غصّه‌نی عالمده شادی بیلمه‌ین شاد اولماسین
اولمایان عشقین اسیری غمدن آزاد اولماسین
بو صفتده گؤردویو یوخ کیمسه نسل آدمی
کی گؤرن اولمایا حوری‌وش پریزاد اولماسین
کؤنلومون ویرانه‌سین دئرسن کی معمور ائیله‌ییم
وعده‌ی وصلین کیمی بی‌اصل بنیاد اولماسین
سرو قدّین عاشقه نخلِ جهان آرا یئتر
هیچ عرعر بیتمه‌سین عالمده شمشاد اولماسین
آغزینی یاد ائتدیگیم‌جه منه جور ائیلر رقیب
یوخ یئره عهدینده شاها کیمسه بیداد اولماسین
زُلف ایله غمزه‌ن چکر چاهِ زنخداندان منی
حبس ایچینده چیغیران کیمسه‌یه جلّاد اولماسین
ای نظامی چون کی یارین گنج‌دیر، ویران دیلر
قوی وجودون ملکو ویران اولسون، آباد اولماسین

***

گر ائدرسم قدّ و رُخسارین یولوندا جان روان
بیتیشر سینه‌مده، سینه‌م اوزره سرو و ارغوان
شؤیله حئیران ائتدی قدّین سروی ای لیلی خُرام
کیم باشیندا یاپدی مجنون کیمی قوشلار آشیان

جیمِ زُلف و میمِ فم با لا الـف سـن طـورّه لام
سندن اولموشـدور جمـالِ خلـق بیچـون عیـان
غایت اوزون گولدویوچـون مـردمِ بیمـاره شـب
گؤزلرینه زُلف توش اولـدوقجا قطـع ائیلـر روان
نقدِ دل گیسولرینده خـرج اولـور دئـدیم دئـدی
گئجه‌لرده خـرج ائـدرلـر نقـدِ قلبـی بـی‌گمـان
مجلسینده خالی اولمازسا رقیـب اولمـاز عجیـب
چون مثلدیر کیم ائشیک یاشانسیز اولمـاز بوسـتان
ای نظامی حُسن ایچینده اول جفا جـو دلبـرین
اسـکیگی عاشـقلره مهـر و محبّـت‌دیـر همـان
***
ای کونول فریاد ائـدیب داد اومـما اول بیـداددان
حکمو چون سلطان ائدر اسسی نـه‌دیـر فریـاددان
اؤیله ایللر کئچدی و بیـر دم منـی یـاد ائتمـه‌دی
کندی ایللردیر کی هرگز گئتمـه‌میشـدیر یـاددان
دل ائــدیر چــاهِ زنخدانینــدا غمــزه‌نــدن حــذر
حبس ایچینده نئجه کیم محبوس اولان جلّاددان
هر خمِ زُلفون منـیم‌چـون قیزدیـرار آتشـده نعـل
چون گول اوزره سونبولون اولور مشـوّش بـاددان
خطبــه‌ی حُســنو بلنــد آوازه‌ســییله راســت‌دا
قــدّین آدینــا اوخــور مــرغِ چمــن شمشــاددان
دل سرِ کویـون قویـوب ائتمـز هـوس دارالسّـلام
هر کیشی‌یه کندی شـهری یئـی گلیـر بغـداددان
ای نظــامی ایتلــری دالار رقیبــی خــود نولــور
آشــنادان خیــر گلمــز نــه اومارســان یــاددان
***

دیوانه‌دل‌کیم‌خسته‌دیر اول چشمِ شـوخِ شـنگ اوچـون
دامِ بلایــه بســته‌دیــر اول زُلـف عنبــر رنـگ اوچـون

چون سیرِ گولشن‌دیر آچان حُزن اهلی‌نین کؤنلون نـولا
عرض ائتسه دلبر عارضین بیر لحظه من دل تنـگ اوچـون

مطـرب چـو زُلـف و قولونـو عشّـاقه ائـده چنـگ‌ده
جان رشته‌سیندن ائیله‌سـین او تـارینی آهنـگ اوچـون

خـارِ فـراقین نیشـینی نـوش ائیلـه‌ییـب جـان بولبولـو
هردم هـزاران غـم چکـر اول عـارضِ گلرنـگ اوچـون

یارین یوزون زنگـارِ غـم توتـدوقجا سورسـون یوزومـه
زیرا کلاه سورمک گـرَک میرآتـی دفـعِ زنـگ اوچـون

عــارضِ عاشـــق‌لـــره لطـــف و صـــفالار گؤســـترر
گاهی زره، جوشن گئیر مُشکین ساچیندان جنگ اوچون

دایــیم ائشــیگی داشــینی باشــینا وورســا عاشــقین
بیز باشیمیز قاییرماریز، آلا، کی حیف اول سنگ اوچـون

دئمــیش نظـامی عــاری‌دیــر یولومــدا تــرکِ عــاردان
مین عاری ترک ائتمک اولور عاری اولان بیر ننگ اوچـون

***

دل و جان ائتدی جا اول چشــم و ابـرو
اونـــون‌چـــون دئـــدیلر بـــونلارا جـــادو

دولورموشدور گـؤزون سـئودالاریندان[۸۷]
اونون‌چـون داغـلارا دوشموشـدور آهـو

اویاتمـاز بـونلارین فکـری منـی کـیم
مگس چـوخ اولسـا گلمـز گـؤزه اویغـو

دئدیم حُســن ائلینــه کیمــدیر سـلیمان

چیغیردی هدهـدِ جـان، دئـدی بـو بـو
یـــا مـــن دورام قاپینـــدا یـــا رقیبـــین
کی بیـر یئـرده سیغیشـماز ایکـی اولـو
یـوزون نـورون ازلـدن وزن ائـدرکـن
مـه و خورشـید ایمـیش کـفّ تـرازو
خیـالی بئلـی‌نـین کؤنلومـده نئیلـر
کی بیتمز اودا یانمیش یئـرده خـود مـو
نه چون دریادی کیم گؤزدن اونون‌چون
کـی دامیزمـاز اؤلورسـم آغزیمـا سـو
رقیـب ایلـه چیخـار سـیرانا دائـم
کی جان اونونلا چیخار کیم توتـار خـو
بو قَـدَر یـاش تـؤکر سـن‌سـیز نظـامی
گـؤرن دئیـه بـو گـؤزدن وار الـین یـو

***

نگـارا آلـدی خطّینـدن بنفشـه رنـگ و سـونبول، بـو
کی باغی خرّم ائیلر اول، دماغی خـوش دم ائـدر، بـو
هـلال ابرونـه بنـزردی اگـر اولسـا گـونش یوزلـو
گـونش یوزونـه بنـزردی اگـر اولسـا هـلال ابـرو
اول اینجه بئلی‌نین وصفین نئجه تحریر ائدیم چون خـط
محقّـق‌دیرکـی فسـخ اولـور قلـم دیلینـه گلسـه مـو
خیـالین اویغـودا گؤرمـک میسّـر اولمـادی امّـا
غـمِ هجرینلـه اویغـو گؤرونـور گؤزومـه اویغـو
دئییل من، تاپینی هر کیم گـؤرَر بـو خـطّ و قـد ایلـه
اولوب بنجلین حیران دوروبدور قدّینه قرشو (قارشـی)
لـب و دنـدانینین وصـفین نظـامی نظـم ائتدیکجـه
نئجه خوش نثر ائدر گؤرسـن جهانـه لعـل ایلـه لولـو

* * *

گــؤرونر غــرّه‌ی عزّاســی نقــاب اوســتونده
شمسه‌ی شمسِ فلک کیمی سحاب اوستونده
کندی لطفـی‌دیـر اگـر یوزومـه باسسـا قـدمین
کنـدی لطفـو یـورودر اونـو تُـراب اوسـتونده
لبین اوزره نولا قان ائتسه گؤزون آغـزین‌چـون
یوخ یئره ایندی‌می قان اولدو شراب اوستونده
خطین اوستونده گؤرن زُلفونو ای بولبـولِ جـان
دُمِ طــاوس ســانیر پــرِّ غُــراب اوســتونده
کؤنلومــه زُلــف ســیه‌کــارینی حــاکم ائتمــه
ظلم ائدر شحنه او قومه، ملکِ خراب اوستونده
لبین اوستونده نه‌دیر بونلرین ای مصری جمـال
نقطـه‌لـر کـیم قـودولار شـکّر نـاب اوسـتونده
نای عشقینده نظامی اودا سـال خرقـه‌نـی سـن
صـوفی سـجّاده اگـر سالدیسـا آب اوسـتونده

* * *

یئـری‌دیـر اولسـا لقـب جـامِ مُـروّق لبینـه
یاراشــار آبِ مُعلّــق دئرایســم غبغبینــه
طفلِ مکتب کیمی ائیلر الف و بایـه شـروع
پیرِ دانـای خـرد گلسـه بـو گـون مکتبینـه
اتّحادین وار ایدی یار ایلـه ای قلـب ازه‌لـی
جـوهرِ روحـی حُلـول ائیلـه‌مـه‌دن قالیبینـه
سانما یولوندا حجاب اولا منه مذهب و کیش
گر وئرم هر نئچه مذهب‌ده دئسن، مذهبینه
سن منیم قانیمی ایچرسن و من قان اوتارام
نولا رحم ائیلر ایسن لطف ایله هم‌مشـربینه

یا غمـین عقربـی نیشـینه لبـین ائیلـه داوا
یـا کـرم ائیلـه آغوولاتمـا منـی عقربینـه
وورار ایکن یوزون ای موزه او سـرو آیاغینـا
کوکبِ چرخِ فلـک رشـکیلی‌دیـر کوکبینـه
ای نظامی سن اوچون جاندیر اؤپرسن دهنـین
لبینه اول دم ایرر کیم ایره‌شـه جـان لبنیـه

* * *

چون ائتـدی نهـان گـول یوزونـو سـونبولِ تـرده
سـان ابـر سـیه اولـدو گـونش اوزونـه پـرده
دؤیمـه‌دیسـه کؤکسـونو داش ایلـه غمینـدن
بـس بـو گـؤرون‌لـر نـه اولـی جـرمِ قمـرده
اکسـیک دئییـل ای دوسـت رقیبـین ائشـیگیندن
دل نئجـه تحمّـل ائـده بـو دردە، بـو در ده
قاشین یایی‌نین یئری گؤز اوسـتونده‌دیـر ای دوسـت
غمزه‌ن اوخونون نئجه کی جـان ایلـه جگـر ده؟!
عشق آتشی چـون قیلـدی نظـامی بـدنین خـاک
جانـا قـدمین فرقینـه بـاس راهِ بصـرده

* * *

خطِّ مُشکین کیم یازیلمیش لـوحِ سـیمین اوسـتونه
سونبولِ نودور تؤکولمـوش بـرگِ نسـرین اوسـتونه
عارضـینده خطّینـی گـؤرن سـانیر کـیم مورچـه
پای مشک‌آلـود باسـمیش بـرگِ نسـرین اوسـتونه

دعــویِ اســلام ائــدرســن زُلفونــو یــوزدن گؤتــور
مؤمن اولان کفری ترجیح ائیلـه‌مـز دیـن اوسـتونه
نـه قـدر اؤلمـوش ایسَـم دوررام آیـاغین اؤپمـه‌یـه
سیر ائدرکن سـرورا، باسسـان قـدم سـین اوسـتونه
چشـم پـور اشـکیمده ائـی دلبـر خیـالی قـدّینین
سانکی خورشیدِ فلـک‌دیـر گلـدی پـروین اوسـتونه
هـر بینـادان اول لـبِ شـیرینه دل‌لـر جمـع اولـور
نئجه کیم اوشار [اوچار] مگس حلوای رنگـین اوسـتونه
رشـک ائـدر طـاووسِ قدسـی‌لـر مگـس‌لـر حالینـا
کـیم تکلّـف‌سـیز قونـارلار لعـل شـیرین اوسـتونه
ایللــر اولــدو کــیم فراقینــدا نظــامی خســته‌دیــر
شمع کیمی گلمـه‌دیـن بیـر گئجـه بـالین اوسـتونه

***

لبینــدیر طعــن ائــدن یــاقوتِ نابــه
دیشــیندیر تــق توتــان دُرِّ خوشــابه
لــبِ لعلینلــه رُخســاریندان آیــری
کؤنول میل ائیلـه‌مـز شـمع و شـرابه
گؤزون کؤنلومه میل ائتـسه عجـب‌مـی
کی مستین گؤیلـو میـل ائیلـر کبابـه
خیــالی گنجینــه مســکن اولالــی
دل و جان مولکـو اولموشـدور خرابـه
گــؤزون، زُلفــون خیالینــدان نظــامی
دوشـر هـر لحظـه‌ده سـودای خوابـه

***

برگِ ریحاندیر ساچین گلمیش گولِ تـر اوسـتونه
مـاهِ تابانـدیر یـوزون ائنمـیش صـنوبر اوسـتونه
قرصِ ماه اوستونده ائیلر خوشـه‌ی پروینـه طعـن
شامِ زُلفون کیم دوشـوبدور شـمعِ خـاور اوسـتونه
لبلـرین اوسـتونده ای مصـری ملاحـت بـونلرین
سان مگس‌لردیر کی قونموش تُنگِ شکر اوستونه
بوسه وئریب جان و دیل آلماغا اول شیرین دهـن
سربه‌سر راضی دئییل سـر داخـی اسـنر اوسـتونه
مین دوعا وئریب آلیرلار چون کی بیر دشـنامینی
قفـلِ مرجـان وورمـا جانـا دُرجِ گـوهر اوسـتونه
خـوب‌دور رسـمِ طریـقِ دلروبـالیق شـیوه‌سـی
بیر قبـادیر کـیم بیچیلمـیش قـدِّ دلبـر اوسـتونه
اول لب میگـون زنخـدان اوزره ای حـورِ بهشـت
جامِ لعلین‌دیر قونولمـوش حـوضِ کـوثر اوسـتونه
داییم آرتار چشمیمین یاش تؤکدوکیجـه زحمتـی
گرچی دئرلر خسته‌لیک صحّت بولـور دُر اوسـتونه
ای نظـامی حـالینی یـاقوتِ چشـمین مُقلـه‌سـی
دم‌بـه‌دم مُشـکین مـداد ایلـه یـازار زر اوسـتونه

***

کـیم گؤررسـه سـنی سـانار کـی گـونش ائنـدی یئـره
یئره کئچسین سنی هر کیم کی بـو حُسـن ایلـه یئـره
عارضـــیندن صـــنما اؤیلـــه حیـــا ائیلـــه‌دی ســـو
کـی اگـر یئـر دلیـک اولسـایدی کئچـر ایـدی یئـره
یئنـــه گؤیـــدن واریـــب ای دوســـت رقیبـــین ائوینـــه
چون بیلیرسن کـی ملـک گیرمـز ایـت اولـدوغو یئـره

هـانی طـالع کـی گلـه‌سـن دیزیمـی یاسدیناسـان؟!

من اؤپم سنی و سن گـؤزون [اؤزون] اوراسـان او یئـره

منـــی ســـندن صـــنما کیمســـه جـــدا ائیلـــه‌یـــه‌مـــز

مگــر اؤلــوم گلــه کــی جــانی بدنــدن آییــره (آییــرا)

گـــؤزلریم ایچینـــه ســـالما یولـــو قومونـــدان اونـــون

تورپاق‌اول‌گؤزه کی بونون کیمی قومدان قه‌ییـره (قـاییرا)[۸۸]

او ســـاراییندا و شـــهر ایچـــی دولـــو آه و فغـــان

وای اگـــر چیخســـا ســـاراییندان و بـــازارا گیـــره

سئوینیرســـه نـــولا، ســـن ماهـــه ایـــرن کـــیم ســـئوینر

گؤیـده ایسـته‌دییـی کیمـین کـی الینـه یئـرده گیـره

دولانـــار جـــان ســـرِ کوییـنـــه نظـــامی ایرجـــک

شـــول مســـافر کیمـــی کـــیم مســـکن مالوفـــه ایـــره

***

تـا کـی حُسـنوندن خبـر وئـردی صـبا گـولزارده

قیلدی درد و غصّه‌دن بولبول کیمـی گـول زار ده

عـــالمی تاتـــارِ زُلفونـــدن معطّـــر ائیلـــه‌دیـــن

قالمـادی بیـــر قیلجـــا قیمـــت نافـــه‌ی تاتـــارده

عاشق حئیران کیمی بیر یئرده قـالیر دنـگ اولـور

گؤرسـه قـدّین شـیوه‌سـی سـروِ سـهی رفتـارده

عقده‌سـینده زُلفونـون اول خـالا قیلسـینلار نظـر

گؤرمـــه‌ینلـــر مهـــره مـــاری دهـــانِ مـــارده

عارضینده جان سوآل ائتدی خطیندن دیل دئـدی

ســـونبولِ تردیـــر چمنـــده یاســـمن‌دیـــر نـــارده

اول دهانین وصلی سوداسیندا جان تـرک ائیلـه کـیم

هئچــه آلمــازلار جهــان ملکونــو بــو بــازارده

مار زُلفونسوز حذر قیلمـاز گؤزونـدن جـان سـنین

قوّت اولماز چون بیلیـر قـان تؤکمـه‌گـه بیمـارده

ای نظـامی اوممـا رحــم اول غمــزه‌ی قمّــازدن

چــون وفــا اولمــاز بیلیرســن مــردمِ مکّــارده

***

یوزی‌دیر نکته اونون حسن ایلـه شـمس و قمـره

سؤزودور طعنه ائـدن طعـم ایلـه شـهد و شـکره

اولا کــیم باســدی اولا ایتلــرین آیــاغی دئیــه

ســورَرم یــوزومی یــوز ذوق ایلــه هــر رهگــذره

باخمـا خــارِ مــژه‌مــه گؤزلریمـه بــاس قــدمین

کــی زیــان ائتمــه‌یــه خــارِ مــژه نــورِ بصــره

آهنــین حبســه اسـیر ائیلـه‌دی طـوطیمی فلـک

قویوبـان لعلینــی میـل ائیلـه‌دیگـی‌چـون شـکره

بونجا یوز مین گؤز ایله نئجه کی سیر ائتـدی فلـک

گتیرنمــه‌دی بــو حُســن ایلــه نظیــرین نظــره

ایللر اولـدو کـیم اسیر اولـدوق و اسیرگه‌مـه‌دی

رحـم ائـدرسـه نـولا بـو بنـده دوشـن بنـده‌لـره

تورپاق اونـون باشـینا کـیم زر و سیمی قازانیـب

قویـا تورپاقـدا و خـرج ائتمـه‌یـه سـن سـیم بـره

ای نظـامی نظـر ائـت اول شـهِ فـرّخ‌رخـا کـیم

گلمـه‌دی، گلمـه‌یـه سـر مثـل و نظیـری نظـره

***

ائتمـه نهـان جمـالینی ای مـه، نقـاب ایلـه

دائــم روا دئییــل کــی اولا ابــر آفتــاب ایلــه

سوسن چمنده مدحینی سؤیلردی غنچه تـک

دولــدوردو شــبنم آغــزین دُرِ خوشــاب ایلــه

ســن ســروقد یولونــدا ســوروندو او قــدر کــیم

توتـــدو حیـــادان تنـــی اونـــون آبلـــه

زُلف و عُذارینین ذکرینه لایـق دئییـل هنـوز

یوز ایل یویارسام آغزیمی مُشـک و گـلاب ایلـه

جانا عجب‌می کؤنلومه میل ائتســه گـؤزلرین

مستین همیشه باشی خوش اولور کبـاب ایلـه

ای دل ساچیندا خط و لبین گؤر نه خـوب اولـور

صحبت قارانلیق گئجه‌ده شمع و شـراب ایلـه

گلدی نظامی دردینه لعلیندن ام (درمـان) سـورار

شـافی جـواب وئـر قویمـا اونـو جـواب ایلـه

***

سونبولِ تـردن گـول اوزره عنبرافشـان ائیلـه‌مـه

کؤنلومون، زُلفون کیمی حالین پریشـان ائیلـه‌مـه

یوزونه یوز دورلو گول کیمی گولوب هر بیـر خسـین

منی بولبول کیمی ئی گول زار [و] گریان ائیله‌مـه

قیل بیزه درمان کی دردیـن ائتمیشـیز درمـانیمیز

هــر دوادان بــی‌خبــر بــی‌درده درمــان ائیلــه‌مــه

حسرتّ زُلـف و زنخدانینـدان ائـی سـیمین بـدن

عالمین عیشــین منــه بنــد ایلــه زنـدان ائیله‌مـه

مهــرِ مهــرین خــاتمینی ســاخلا هــر نااهــل‌دن

دیو و پری‌نـین یئـرین تختـِ سـلیمان ائیلـه‌مـه

دلبــرا مُلکــین نظــامی اولماســا، اولــور خــراب

حُسنونون مُلکونـو معمـور ائیلـه ویـران ائیلـه‌مـه

* * *

کعبه‌ی حُسن و ملاحت دئمه‌یـن سـن صـنمه،
محـــرم اولمـــادی حـــریمِ حـــرمِ محترمـــه
قان کین درد ایلـه دیـل همـنفس اولـدو تاپانـا
ای خطایی بچه چوخ شـکر او دمـدن بـو دمـه
سـرِ زُلفونـو دهانینـدا گـؤروب خسـته کؤنـول
دئدی دردا کـی ایریـر آخیـری عمـرون عدمـه
گـؤره‌لـی قامـت و زُلـف و دهنـین حرفلـرین
اوغـــرادیم فـــارغ و آزاده یـــوررکن المـــه
مگـر اول دم یئتیشـه دیزینـی اؤپمـه‌یـه الـیم
کـی اجـل منـی برابـر ائـده خـاکِ قدمـه
لذّتینـــدن ایکـــی یاریلـــدی زبـــانی قلمـــین
لـبِ لعلـین صـفتین تـا کـی گتیـردیم قلمـه
ایره‌می وصـله نظـامی دئـدیم آسـان ایـره‌مـی
دئدی جان وئرمـه‌دن ایرمـز کیشـی بـاغِ ارمـه
سئوینر جان گؤرجک، ایتلرین ایزین، نئجه کیم
یولدا بیر آج و گـدا اوغرایـا بیـر قـاچ دیـره‌مـه

* * *

سـیر ائتدیگینـدن اول صـنمین هـر لُنـد ایلـه
مقصـود آدی چکیلمـک ایمـیش دادلنـد ایلـه
آری چاناغیندا اونلارا کـی آش وئرمـه‌لـی دئییـل
بسـلر دهـان و غمـزه‌سـی بـادام و قندیلـه
بیـز، قـورو تاختـا بولمـاریق اغیـار خـوش کئچـر
آلتـیندا عـاج آیـاقلی گومـوش تختـه بنـد ایلـه
آغـاج میلـه حیـف گومـوش سـورمه‌دان ولـی

کـور اولسـا چشـمِ دل، نـه دوا کحـل بنـد ایلـه
بیــر آقچــا ساتــینجا ایکــی کورولجــا گوموشــو
وئــر مفتــه بــاری اجرینـــی آلــلاه‌دان دیلـــه
قوزاغـه چـام چاتـالی، محـال دئرسـن، ای نگـار
اؤیونمـــه چـــام آغاجینـــا ســـروِ بلنـــد ایلـــه
قاپدیرماز ایدی خلقا گوموش حلقـه‌ی رمـح ایلـه
شــاهلیق نشــانی اولماســا اول ارجمنــد ایلــه
زهــی پهلــوان شــو گورزیلــه هنگــامِ عشــوه‌ده
مــین گــورزی قالخانــا آلا بیــر لعــب بنـد ایلـه
اینـدی دونـوز تاشـاغینا یـارب نـه خـوش دادیـر
اول شــیره صــید اولمایــان آهــو کمنــد ایلــه
طـالع هـانی کـی قـدّین او بـدرین هـلال ائـده
کـیم یـار اولـور، سـتاره‌سـی یـوخ دردمنـد ایلـه
هر بیر پلید اؤنونده دئیـین اول گـول‌عـذارا کـیم
پسـت اولماسـین اینـدن؟ دخـی سـرو بلنـد ایلـه
قویـدو نـه دوشـمنین نسـنه‌دیـر نظـامی، چـون
اول یادینجــا بــاش قوشاســان مســتمند ایلـــه

***

نگـــارین خیـــالِ زُلـــف و خـــالی | خیالیمدان دئییـل بیـر لحظـه خـالی
وصالین بالینی نـوش ائتمـه‌دن مـن | اولورســام بوینونــا بــالین وبـــالی
زعشـــق ماهتـــاب بـــا کمـــالی | زشـــوق آفتـــاب بـــی‌زوالـــی
زمویـه کشـت جـانم همچـو مـویی | تـــنم از نالـــه شـــد ماننـــد نـــالی
هر آنکس زان پری رو وصـل جویـد | اَضــاعَ العُمــر فِــی طَلَــب المــال[۸۹]
بزیـر طـاق نیلـی چشـم شـوخش | کَاَنّ الشّمس فِـی جـوف الضِـلال[۹۰]
قویمایـالی مـه و خورشـیده اول یـار | کمـالِ حُسـن ایلـه حُسـنِ جمـالی
نظـامی بـی‌نظـام ائتـدی کلامـین | کمـــالِ نظـــم ایلــه نظـــمِ کمـــالی

* * *

اول سـروِ گـول‌عـذارکی چاغینـدادیر دخـی
جـان جلـوه‌گـاهی طلعـتِ باغینـدادیر دخـی
گرچی کی خالی دانـه‌لـرین دردی مـورِ خـط
جان مرغـی قـاره زُلفونـون آغینـدادیر دخـی
زُلفون خمینده بونلرینـه کـی بنـزه‌مـز دئییـل
طفلِ حـبش کـی دایـه قوجاغینـدادیر دخـی
خطّین غـم ایلـه قـدّی بوکولـدو بنفشـه‌نـین
گؤرمزمیسـن کـی باشـی آیاغینـدادیر دخـی
زُلفـون اوجونـدا لعلینـی گؤردوکجـه سـانیرام
بیـر تـازه غنچـه‌دیرکـی بوداغینـدادیر دخـی
حُسنون شاپالاق ووردی مهه، خشم ائدیب شـها
اول پنجـه‌نـین نشـانی یاناغینـدادیر دخـی
ظلم ایله قـانیم ایچدیگینـه اول پـری‌صـفت
شاهد یئتـر کـی، رنگـی دوداغینـدادیر دخـی
اول چوخ یاشایاسی منی گؤردوکجه خشم ائدر[۹۱]
پنـدِ پـدر مگـر کـی قولاغینـدادیر دخـی
غمـدن هـلالا دؤنـدو وجـودی نظـامی‌نـین
لوو ــ لووشـین هواسـی داماغینـدادیر دخـی

* * *

دلبرکـــی دل یولونـــا روانـــدیر روان دخـــی
یولونـــدا تـــرک اولـــدو جهـــان در جهـــان دخـــی
چون زُلفو جـیم و قـدّی الـف قـاش نـون ایمـیش
دئرسـم نـولا او سـرو گـول‌انـداما جـان دخـی
مهـرِ روخـون فتـاده‌سـی آنجـاق زمـین دئییـل
سرگشـــته اول هـــوادا یـــیلار آســـمان دخـــی

مهرینـــده دل ملامـــت اوخونـــا نشـــانه‌دیـــر
عشـــقه نشـــان دیلرلرســـه اوش نشـــان دخـــی
گر دوزخ ایچـره وصـلین الـه گیرسـه عـیش ائـدَم
کی اول عیشه حسـرت ائـده‌لـر اهـلِ جنـان دخـی
لعلــین شــرابین ایچمــه‌گــه زُلفــون نــه ائــدر
کـیم سـو ایچـرکن آدامـی وورمـاز ایـلان دخـی
جانـا جفـا بـو ایسـه کـی غمـزه‌ن قیلیـر منـه
چوخ کئچمه‌یه آیدرلر [چاغیرالار] اؤلموش فـلان دخـی
ائتمــه نظــامی یــوزو گــونش‌دیــر دئیــه بیــان
اول خــود عیانــدیر اونـا نــه حاجـت بیـان دخــی

***

عشقینی جانیمـدا جانـا سـاخلارام جـانیم کیمـی
مهرینی مهر ائتمیشم سـینه‌مـده ایمـانیم کیمـی
فــرقتین دوورونــده ائــی خورشــیدِ ایــوانِ جمــال
گؤیلره چاتدی دوخانیم (توستوم) آه و افغـانیم کیمـی
دوشــه‌لــی عشــقین اودو جانــا هــوایی کؤنلومــه
یوز سویون تورپاغا سالدیم آدیم و سـانیم کیمـی
رُخلاریــن شــوقونا ای دلبــر چمنــده هــر ســحر
گــول قبــا ائیلــر قباســینی گریبــانیم کیمــی
زُلف و رُخسارین غمیندن دلبرا هـر صـبح و شـام
قان تؤکر چشمِ فلـک بـو چشـمِ گریـانیم کیمـی
باده‌یه عهد ائتمیش ایدیم لبلرین عهدینـده لیـک
نئچه پیمانی‌لـر صـیدی پیمانـه، پیمـانیم کیمـی
پــوزالی عقــلِ نظــامینی، نظــامی‌نــین غمــین
کـی پریشــان حالــدیر حــالِ پریشــانیم کیمــی

***

عشقین اولالی جانیما همـدم دئـدیکلری
درد اولدو دل حریمینه محـرم دئـدیکلری
بزمِ قبادِ عشق‌ده جان مـی‌پرسـت ایکـن
اؤیرنمه‌میشدی جام آدینی جم دئدیکلری
نقشِ قد و زُلـف و دهـان ایلـه ای پـری
سن‌سن جهاندا وار ایسـه آدم دئـدیکلری
هجرینده بؤیله اُنس توتوبـدور منیملـه کـیم
بیر لحظه منسیز ائدیلمز او غم دئدیکلری
گؤرمز اولالی چشم و قـد و زُلـف و آغزینـی
گـؤرونمز اولـدو گـؤزو عـالم دئـدیکلری
قارون کیمی یئره کئچه لطفیندن اوتانیب
گؤیدن ائنرسه عیسـیِ مـریم دئـدیکلری
دم‌لر گلیر نظامی باشا عشق ایچینده کیم
مین ایل‌جه گؤرونور گؤزه بیـردم دئـدیکلری

***

ای دل گؤررسـن اول بـویی سـرو روانینـی
سـو کیمـی آیاغینـا روان ائـت روانینـی
بـو طرفـه‌دیرکـی نقطـه‌ی موهـوم ایکـن
قسمت اولا دئییبن، مـن اومـارام دهـانینی
بیر خیردا ییله، بیر قیلجا وقتده مین بیـرین
حیـران اولـور ائشیتسـه صـفاتِ میـانینی
ای ساغر آغـزین اؤیدویونـه شـؤیله اولـدو
کیم هر کیشی دیلرکی سندن ایچه قـانینی
ای شمع، لافِ حُسن ائدیب اول مه‌لیقا ایله
اورتایـا گلمـه یوخسـا کسـرلر دهـانینی

کیمـین کـی سـیمی وار یاراشـار سـاعدین
یانینجـا سـالینیب وطـن ائیلرسـه یـانینی
جان بولبولونه گولشـنِ جنّـت قفـس گلیـر
تـا آشـیان [ارنـدی] سـنین آسـتانینی
گؤردوکجـه سـرو قـامتینی سـدره سـانیرام
طـاووسِ سـدره، طُـرّه‌ی عنبـر فشـانینی
ائتمز نظامی اول یوزو گولگونـه چـون اثـر
توت کیم عینان چرخه ایره‌ردین فغـانینی[۹۲]

***

تا صفحه‌ی رُخساره خطین یـازدی رقـم نـی
سرنامه‌ی حُسـنونه مهـین چکـدی قلـم نـی
اول نحس ستاره‌م بئله جنگ ائیله‌مک ایسـتر
آهیم کـی دییـر گوشـه‌ی افلاکـه علـم نـی
کوپ جور و جفا ائدیجی یار ائله سن ایدین[۹۳]
چنگیز دخی ائتمزایدی بـو ظلـم و سـتم نـی
گفتم که به من رحم کن ای شـوخ جفـاکش
تورک اوغلونو من آنلابانم دئدی عجم نـی[۹۴]
جانسیز بوته تاپانچاسـینی تپسـه ده راهـب[۹۵]
معبودا دؤنـر یـاری سـنین کیمـی صـنم نـی
چون قدّین الف‌دیر دهنین مـیم‌دیـر ای دوسـت
اول قـدّ و دهنـدن اومـارام دردیمـه ام نـی
ایتلرین ایـزین یولـدا گؤروسـن سئوینیرسـن
مفلس کیشی تاپمیش کیمی بیر نئچـه دِرَم نـی
توفان کیمی وئریبدی جهـان خلقینـی غرقـه
قوروتماسا سینه‌مده کی اود گؤزونده کی نم نـی
نقّـاش دئسـم گؤزلریمـه نـولاکی سـن‌سـیز

آلتــون ورق اوســتونه یــازار رنــگِ بقــم نــی
قاپینــدا رقیبینــه تلــه‌تمــه بیــزی خــانیم
زیرا کی حـرام ائتـدی خـدا صـیدِ حـرم نـی
باش اورزه قویـوب یـار سـرِ کویونـه نظـامی
عشقی یولونا صدق ایله باسدین چو قـدم نـی

* * *

شرمسار ائتدی یوزون لُطفـی گـولِ نـوروزی
طلعتین قیلدی خجیـل شـمعِ جهـان‌افـروزی
گولِ نوروزه نظر ائتمه‌دیـم ای دوسـت دخـی
بــاغِ حُســنوندن اولا منــه گــولِ نــوروزی
نه سودور عارضین ای باده وئرن، خاکــیمی کـیم
اوددان آرتیق ایریشـر جانیمـا اونـون سـوزی
باخمادان یاشیما جان وئرمه‌دی درد ایله رقیب
گؤرمه‌دن اؤلمه‌دیگی گئرچک ایمـیش اولـدوزی
کشف اولا سیرّ ِ سماوات ایلـه غیـبِ ارضـین
گــر اولا گؤزلریمــه ســورمه آیــاغین تــوزی
شــهریار اولالــی ســن شــهرِ محبتّــده، شــها
بولـدو غـم لشـکری جـان مُلکتینـه پیـروزی
وصلِ دولـت گؤنـودور جـانینی وئـر شـکرانه
گر نظامی سـنه حـق روزی قـیلا اول روزی

* * *

ســاقیا ســاغرِ بلّــوره تــوک اول یــاقوتی
کــی تنــین قوّتیــدیر، روحِ روانــین قــوتی

ذقنین چاهی نه ساحیر ائدر ای زُهره جبـین
کی سویا آل ائدر، سوسـوز گتیـرر هـاروتی
شیوه‌سیندن خطی‌نین اولدو محقّق منه کیم
شمسِ حُسنونجه دئییل حُسنِ خطِ یـاقوتی
قیدِ تندن دیلی قورتار کی دریغ اولا کـی، اولا
مـــرغِ لاهـــوتی اســـیرِ قفـــسِ ناســـوتی
قاشلارین یـایی فراغینـدا نظـامی گـر اولا
حســرت اوخلارینــا صــندوقه اولا تــابوتی

***

عشــرت و عــیش اولانــین یــار ایلــه کــاری بــاری
نــه‌دیــر اول دونیــادا نــاموس ایلــه عــاری بــاری
عشــقه صــبر ائتمــه‌ینــه چــاره ســفردیر دئــدیلر
تــرک ائــده‌لــیم یئنــه بــو دار و دیــاری بــاری
بــاغ ایلــه دار تاپانســیز چــون اولــور بــاغ ایلــه دار
مــن تاپانســیز نئــدیرم بــاغ ایلــه داری، بــاری[۹۶]
چاتدی چون صـحنِ فلـک اووجونـا فریـاد و فغـان
نئچـــون ایریشـــمدی اول یـــاره بـــو زاری بـــاری
نئیلــه‌ســین ائشــیدیب افغــانینی بــو خســته دیلــین
بیــر گــولِ تورکــه هــزار اولــدو هــزاری بــاری[۹۷]
ســانما عهــد ایلــه نظــامی بولاســان یــارا وصــال
آیه کیم گؤردو کی ایریشدی (یئتیشدی) غبـاری بـاری

***

دلبـــر گؤتـــوردو چـــون کـــی یوزونـــدن نقـــابینی
چـــرخین گتیـــردی چرخـــه مـــه و آفتـــابینی

یوزونـــــه قـــاپو یاپارســـــان باجـــادان دوشـــــر
گـــــؤره‌لـــــی آفتـــــاب یـــــوزون ماهتـــــابینی
جُرعـــه‌ن رقیبـــه ســـونما، کـــی، کـــافر روا دئییـــل
حـــوری الینـــدن ایچمـــه‌یـــه جنّـــت شـــرابینی
دئرلـــر پـــری‌لـــرین یئـــری ویرانـــه‌لـــر اولـــور
مســـکن یئـــری‌دیـــر ائیلـــه‌ســـه کؤنلـــوم خرابینـــی
هر خســـته‌نـــی کـــی ائیلـــه‌ســـه اول گـــؤزون هـــلاک
ســـــورمه ائـــــدرلـــــر اهـــــلِ بصـــــیرت تُرابینـــــی
کـــــافرلرین جهـــــنّم ایچینـــــده یانـــــا ایچـــــی
هجرینـــــده گؤرســـــه‌لـــــر جگـــــریم التهـــــابینی
کویونـــدا کئچـــدی هجـــر ایلـــه عمـــرو نظـــامی‌نـــین
جنّـــــت ایچینـــــده چکـــــدی جهـــــنّم عـــــذابینی

* * *

اولالی خلق ایله سـن حُسـن ائلـی‌نـین پادشـهی
وئردی یغمایـه کؤنـول ملکونـو عشـقین سـپهی
نسـبت ائتـدیگیم‌چـون لعلینـه ای غنچـه دهـان
سـئوینیب گؤیـه آتـار لالـه‌ی نُعمـان کُلهـی
سؤیله غنج ایله کی دم بسته اولا غنچـه گـؤروب
یـوزو نـاز ایلـه کـی حیرتـده قـالا سـروِ سـهی
گـؤزلری جـور ایلـه جـان خرمنینـی یاخـدیغینا
اودور یوزونـــده نشـــان دانـــه‌ی خـــالِ ســـیهی
یـارب اول طُـرّه نـه طـاووس مکـرّم‌دیـر کـیم
روضـه‌ی گلشـنِ جنّـت‌دیـر اونـون جلـوه‌گهـی

اوخ کیمی نیشینه چون گیرمیشـم ای قاشـی کامـان
گوشه‌ی چشـمین ایلـه حالیمـا بـاخ گـاه- گهـی
سـحر اگـر بیلسـم ائشـیگینده اولاردیـم جـاروب
آیاغین توزونا یوز سـورمک اوچـون گـاه- گهـی
یاندی درد ایله نظامی قولـون ای خسـروِ حُسـن
بیر سور آخر نـه‌دیـر اینـدی بـو غـریبین گُنهـی
بولبولـه غصّـه و غـم، طـوطی‌یـه درد ایلـه الـم
شـکر و گول، مـگـس و خـــار زهـی‌دیـر زهـی

***

شرمسار ائتدی سـاچین نافـه‌ی مُشـکِ خُتنـی
نئجـــه کـــیم گـــؤزلریمین یاشـــی عقیـــقِ یمنـــی
نـاوکِ تیـرِ قضـادیر گؤزونـون هـر مـژه‌سـی
حلقـــه‌ی دامِ بلادیـــر ســـاچینین هـــر شـــکنی
ســـن عزیـــزین خبـــرین آنلاتـــالی گلـــزاره
صبا چاک ائدر حسرت ایله یوسفِ گـول پیرهنـی
سیر ائدرکن بویونون شـیوه‌سـینی گـؤردو مگـر
کی اوتانیب کئچـدی حیـادن یئـره سـروِ چمنـی
دئدیلر منه کی هر جـایی‌دیـر اول یـار، دئـدیم:
شـمع‌دیـر روشـن ائـدرسـه نـولا هـر انجمنـی
طـــالعِ کـــوکبی اولمـــازدی مُقـــارن شـــرفه
سـنه ایسـم ایلـه قـرین اولماسـا ویـسِ قـره‌نـی
گرچی حُسن ایله سلیمان‌سان و جمشـیدِ زمـان
خـــاتمِ مُلکـــه امـــین ائیلـــه‌مـــه هـــر اهرمنـــی

خارِ هجـر ایلـه اولان بولبولـو شـوریده دیلـین
یاراشـــار کـــیم اولا گلبـــرگ تـــری‌دن کفنـــی[۹۸]
نظـــم دامینـــا شـــکر ســـاچدی نظـــامی دانـــه
کـی مگـر صـید ائـده اول طـوطی شـکّر دهنـی

* * *

غمزه‌ن خدنگی زخم وورالـی جانـا مصـطفی
درد و غـم ایلـه دؤنـدو جگـر قانـا مصـطفی
خالِ خطّـین یوزونـده نـه ظـالم‌دیـر آه کـیم
اسـلام ایچینـده قصـد ائـدر ایمانـا مصـطفی
اولسان روان بو قامـت ایلـه، خجلـت ایرشـر
صـــحنِ چمنـــده ســـرو خُرامانـــا مصـــطفی
بولبول غم ایله لال و حیادان گول آب اولـور
گلســـن بـــو طلعـــت ایلـــه گلســـتانا مصـــطفی
پروانـه کیمـی شـمع روخـون شـوقی یادینـا
هجران اودو ایله دل نئجه بیر یانـا مصـطفی
بـــو درد تلـــخ هجـــر نظـــامینی اؤلـــدورر
شـیرین لبینـدن ایرمـه‌سـه درمانـا مصـطفی

* * *

گل ای درد اهلی‌نین درمـانی، لطفـی
کؤنـوللر مولکونـون سـلطانی لطفـی
ســـریر ملـــک حُســـنون شـــهریاری
ملاحـــت ملکتـــی‌نـــین خـــانی لطفـــی
طـــــراوت گولشـــــنینین گلســـــتانی

لطافــت گــوهری‌نــین کــانی لطفــی

بیزی لطف ائیله قهر اود ایلــه یاخمــا

رقیبــه گؤســتریب احســانی، لطفــی

نظــامی‌نــین جمــالین حســرتیندن

یئتیشــدی گــؤیلره افغــانی لطفــی

***

صــبا لطفــین قوخوســوندان معطّــر قیلــدی آفــاقی

جمالین نسخه‌سین گؤردو یئله وئـردی گـول اوراقـی

نظیــرین صــورته گلمــک محــالِ عقــل‌دیــر زیــرا

کی خلّــاقِ جهان ختم ائتدی سـنده حُسـنِ اخلاقـی

قــدیمِ لــم یــزل حُســنون مقــیمِ لایــزال اســمین

هّــــوَ الاوّل هُــــوَالاخر هوَالــــدایِم هوَالبــــاقی

دئمیشسن وصلیم ایسترسه جهان و جانی تـرک ائتسـین

نَدیر جان و جهان تک سن بوتون قیل عهد و میثاقی

نظــامی لبلــری شــوقی ایلــه‌دیــر زاهــد و راهــب

لبالــب جامــدان مــی ســون «الا یــا ایهاالســاقی»

***

گئتــدی نــورِ بصــر ای ســروِ روان ســن گئــده‌لــی

ترک ائدیب جیسمی روان اولدو روان سن گئـده‌لـی

ســن‌ســیز ای شمســه‌ی شــمسِ فلــک‌آرای، باخــا

گؤزلریمــه قــره نــو اولــدو جهــان ســن گئــده‌لــی

لالــــه و ســــرو خُرامانــــه نظــــر ائیلــــه‌مــــزم

ای یـوزو لالـه بویـو سـروِ روان سـن گئـده‌لـی

نـه چـون ایرمـز سـنه ای مـاهِ جهـان‌تـاب فلـک

کی اریشـر گـؤیلره فریـاد و فغـان سـن گئـده‌لـی

دل گمـان ائیلـر ایـدی کـولا نظـامی سـن‌سـیز

گل، گل ای جان کی یقین اولدو گمان سـن گئـده‌لـی

***

کؤنول غم ایله نه جانین کی خسـته اولـدو مزاجـی

لبینـدن اؤزگـه عجبـدیر اگـر اولورسـا علاجـی

فضـای عـالمِ معنـی منـوّر اولسـا عجـب‌مـی

کؤنول سراچه‌سینین چـون جمـالین اولـدو سـراجی

کؤنولـدن ایسـتَمز اولـدو خیـالی زهـد ایلـه‌دیـن

نه شاه اولور کی ائلینـدن گؤتـوردو بـاج و خراجـی

گؤتـوروب الینـی توتـار یوزونـو گـؤیلره نـرگس

یوزونو گؤره‌لـی اولـدو مگـر کـی سـنه دوعـاجی[۹۹]

رقیبه دادلـی سـؤزون منـی بیرگـون اؤلـدوره‌رسـه

یاشینی شـیمدی باشـدان چیخارتـدی دنیـادا آجـی

محبّـت اهلینـه سـلطانلیق ایسـته‌یـن کیشـی‌نـین

گره‌ک کی تـوز ایلـه، تورپـاق اولا تخـت و تـاجی

نظامی کویونه واردی چو گؤرمـه‌دی یـوزون آیـین

دئدیم کی کعبه‌یه واردی و نـور گؤرمـه‌دی حـاجی

* * *

گر جهانین بیر یئـره جمـع ائـده‌لـر نقّاشـینی

نه گؤزون رسم ائده‌لر بو شیوه‌ده نـه قاشـینی

یول داشـینا باسـار آیـاغینی باسـماز یوزومـه

یولداشیندان آه کیم یئی‌می گؤره‌ر یـول داشـینی

***

بکوش تا بکف آری گلید گنج وجـود

که بی‌طلب نتوان یافت گوهر مقصود

تو چاکر در سلطان عشق شـو ای دل

که هست عاقبت کار عاشقان محمود

***

ای از رخ تو خجـل مـه چـرخ‌نشـین

در پیش تو رو بخاک دارد بـت چـین

بی زلف و رخ تو روز و شب می‌کردم

چون کافر درویش نه دنیا و نـه دیـن

***

ای روی تـو از لطـایف آیینـه‌ی دل

ای شمع چگل زحسن روی تو خجل

هر کس که ترا دیده بگویـد بیشـین

سُـبحانکَ مـا خَلَقـت هـذا باطِـل

***

ای سگ کوی ترا ماه فلک حلقه بگوش
زمــزم دل بــر چــاه ذقنــت بــاده‌فــروش
قصه غصــه جـان مـن مسـکین امشـب
چون سر زلف سیاه تو گذشته‌سـت از دوش

***

ایچ ایکی آیاق باده کی اول ایکی آیاغین
بوینومـا اگـر قیلجـا اولـور ایسـه گنـاهی

***

ایرمیشم معراج وصله دئدیگی سؤزون رقیب
واقعاً بیلمک دیلرسن اوش ائشین، اوش نردبان

***

قانیمی تؤک ائتمه نالان هجر ایله قانون کیمـی
چون مثلدیر دئـدیلر قـان ایلـه قـانون ائیلـه‌مـه

بو دیوان ان ضعیف انسان اولان،
اسکندر اوغلو پیراحمد
(تانری ایکیسینی ده باغیشلاسین)
الی ایله سونا چاتدی
سنه (ایل) ۹۲۳

آچیقلامالار، شرح‌لر و چتین لغت‌لر(سؤزلوک)

آچیقلامالار: بیرینجی بؤلوم

(نظامی گنجوی‌نین تورکجه قصیده‌وغزل‌لری)

۱ـ ای کایناتین شرفلی‌سی، ای ماورانین سروری.

۲ـ تانری قدر و قیمتین آرتیرمیش سنین

۳ـ یئر ساچاغیندان نورلانمیش

۴ـ اوندا کی یوزون (اوزون) گونشی پارلار، هدایت اُفُقوندن.

۵ـ قدر و قولـله سؤزلرینه اویغون اولاراق، دوشن کلمه «صدر صوفّه» اولمالی گؤرونور.

۶ـ اصلینده اوخوناقلی اولمادیغینا گؤره بیزجه بـو بیتـین سـون کلمـه‌سـی (ردیـف) «حیـا» و یـا «ضـیا» اولمالی‌دیر.

۷ـ ای شرعی ایله ابدی یاشایان و قوولو ایله (سؤزلری ایله) دایمی حیات سورن.

۸ـ القلم سوره‌سی، ۳–جو آیه‌سینه ایشاره‌دیر: «وَ انّکَ لَعَلی خُلق عظیم».

۹ـ والنجم سوره‌سینه ایشاره‌دیر.

۱۰ـ سونبول/ میزان/ دلو/ دوپیکر(جوزا)/ فلکی بورج آدلاری‌دیرلار. عین حالدا گولـ سـونبول صـفتی‌نـین گؤزللیک و دوزگونلویو «میزان» (مرتّب) لفظی ایله ایهام اولاراق گلیر. هابئله نرگیزین صورتی‌نـین دولچـا فورماسیندا اولدوغو «دلو» سؤزو ایله یاناشی دئییلیر.

۱۱ـ مجدّر: چیچک خسته‌لییی. بو خسته‌لیک گؤزه آغ سالار. اونا گؤره بو تعبیردن فایدالانمیش.

۱۲ـ کی اوندا (او زمان)گولدن زره گئیه و ...

۱۳ـ صنوبر حیرتدن یئریمه‌یینی ایتیریب، اسرسه عجب دئییل، سـنین قـامتینی گؤردوکـدن دولایـی! ای نرگس. بورادا «لف و نشر مرتب» صنعتی واردیر. نرگیزین گـؤزو ساری(اصـفر) و (صـفر)، بـوداغی (قولـو) یاشیل(اخضر) «الف» شکلینده‌دیر.

۱۴ـ حالبوکی گؤزو وار، کور دئییل... گؤرور کی او سنین گؤزونه تای اولا بیلمز... (کندوزون/ کندی اؤزونه ← کندیسینی: اؤزونو).

۱۵ـ اؤزلر: ایستر. حسرتینی چکر. آرزی ائدر.

۱۶ـ نَور: شکوفه، چیچک.

۱۷ـ محمدخان: گومان ائدیلیر کی، محمد جهان پهلوان ائلدنیز اوغلونا اشاره‌دیر. نظامی‌نین خسرو و شیرین اثری محمد جهان پهلوانا و قارداشی قیزیل ارسالانا اتحاف اولونموشدور. (باخ: مقدمه).

۱۸ـ بوکی: بونون اوچون‌دور کی...

۱۹ـ سن فلک کیمی بؤیوک و ملک کیمی گؤزلی، نرگیزین گؤزو گؤرسه، انسان قسمیندن اولدوغونا اینانمایاجاقدیر. بولماق: تاپماق. اله گتیرمک.

۲۰ ـ کمین: کمترین، اسکیک.

۲۱ ـ اؤرونمک/ هؤرونمک: (بورادا) بورونمک. باشاقویماق (ندن باشینا ساری قیزیلدان تاج قویموش؟ حالبوکی گرک حدّینی بیلیب، اوّل باشدان، سنین بیر قولون کیمی یاشیل خزه‌یه بورونه‌ایدی).

۲۲ـ اؤرمک/ هؤرمک: (بورادا) گئیمک. باشا قویماق. (اول سببدن‌دیر کی...)

۲۳ـ بیتمه‌یه لکه و ابرص: بیتمه‌یه سؤزو آرزی شکلینده گلیب. دئییر: داها گولشنده پوزغونلوق اولوب، یارارسیز لکه‌لر چمنی قوتور کیمی گؤسترمز. اگر سنین نفسیندن اونا کؤمک اولا.

۲۴ـ سنین یاسان(قانونون) ائله امنیت یاراتمیش کی، ضدلر بیر- بیری ایله دوستلوغدا یاشاییرلار. پامبیق ایله اود بیر یئرده یاشایا بیلیرلر. (بو گونکو تعبیر ایله: قوردلا قویون برابر یاشار).

۲۵ـ اسکی اینانما گؤره افعی زبرجد/ زومورّود گؤردوکده کور اولور، دئیرمیش‌لر. فارسجا شعرده ده بونا شاهید گتیرمک اولار:

شاها تو زمردی و خصم تو افعی	افعی چو زمرد بیند کور شود

نظامی بویورور:

هر که در او دید دماغش فسرد	دیده چو افعی به زمرد سپرد

(مخزن‌الاسرار)

نهاد انگشت بر چشم آن پری‌وش	زمین را بوسه داد و کرد شب خوش

(خسرو و شیرین)

۲۶ ـ ثعبان: اژدها، حضرت موسی‌نین عصاسی‌نین اژدهایا دؤنمه‌سینی خاطیرلادیر.

۲۷ـ اینس و پری نه‌دیر؟ اونلار اویاندا قالسین، ملکده بو حسن و لطافت اولماز.

۲۸ـ قارا باختیم بئله‌دیر کی، آب حیات دا منه قاتل کسیلیر.

۲۹ـ غمزه‌ن یاتماسیندا بیر تعجّب یوخدور. چونکی هر بیر فتنه‌نی سنین عهدینده غمزه‌ن یئنمیش. (شکست وئرمیش) ای شاه عادل.

۳۰ـ قات: (استو) یان، حضور، نزد (دیوان لغات‌الترک) قاتیندا: یانیندا، اوا استغنا صاحبی بؤیوک انسان... کی اونا مدیحه دئیه‌نه اعتنا ائتمز. (دئیه‌نی یانیندا بی‌قدردیر) جاهل یانیندا عالم گؤرونورسه ده، عالم مجلسینده علمینی اظهار ائتمز... اؤزونو جاهل گؤستریر. تواضع ائدر.

۳۱ـ مشاکل: هم‌شکل/ بنزر/ تای.
۳۲ـ نه قدری، «نه دکلو» یئرینه قویولموش. تنگ/ دنگ: (استو) تای/ معادل، مقدار، حصّه، (بو گون دانگ: حصّه) نه دنگلو/ نه‌دانگلی ـ نه دکلو: نه مقدار، هر نه قدر کی...
۳۳ـ ایللر دورور کی: ایل‌لردیر کی...
مماثل: هم‌مثل، تای– توش.
۳۴ـ قیل« بیر تئل توک، توک. قیلجا: بیر قیل قدر (جریده حکمتده ذهنین گزیب دوشونسه، مقدّرات الهی سرینده ذرّه‌جه مشکل قالماز...).
۳۵ـ ائتجک: ائدن کیمی...
راجل: پیادا/ یایا/ آتسیز.
۳۶ـ سئی/ سای (استو) چای. فرقینده اولماق: متوجّه اولماق/ دوشونمک/ اعتنا ائتمک. جومماق: هجوم ائتمک. طایل: (ع) فایدا/ ئییر. اصلینده «آیغین» یازیلمیش کلمه «آزغین» دئمکدیر. ی ـ زو عکسینه دؤنوشومو تورکجه‌ده رایج ایدی. (مثال: کؤز/ کؤیمک(یانماق) و...) بو کلمه اسکی تورک قایناقلارینـدا گلمه‌میشدیر. آنجاق آزما/ آیما: بوراخیلان، باشی بوش، اؤز باشینا، آزاد(دیوان لغات‌الترک) سؤزو وار. بونا گؤره کلمه‌نی کؤکو اسکی تورکجه‌ده وار. سونوجدا آیغین: باشی‌بوش /آخین ائدن. آزغین آنلامینی وئریر. نهایت شعرین معناسی بئله‌دیر:
چای کیمی آخان آزغین دوشمنه اعتینا ائتمه‌دن، حمله ائدردی! هایدی! حسود باشینی کس اوندا فایدا یوخدور.
۳۷ـ چؤروک سوموکلره روح گلردی.
مُزن: (ناودان). مزن ناییل: آخار ناودان.
۳۸ـ دوغرولماق: دوغرو گئتمک. اونا ساری گئتمک. یؤنلمک.
۳۹ـ بیرینجی «اولسون» آرزی اداتی‌دیر: انشالله کی مدحین مدام اولسون.
۴۰ـ تومن: ... عدد ده‌هزار را گویند و به این نسبت مغولیه هر امیری که صاحب ده‌هزار لشکر باشد (امیر تومان) نامند و اهل ایران نیز ده‌هزار دینار را یک تومان گویند (مهدی استرآبادی– سنگلاخ). «قوتادغو بیلیک» کیتابیندا چوخ معناسیندا ایشلنمیشدیر.
۴۱ـ ائشیک: آستانا، (اورادا باشماق چیخاریلیب، آیاق دَیدیبی اوچون «ائشیلیر/ ائشیک» اولور).
۴۲ـ ای اونون قاپی‌سیندا «تاپا بیلرمی‌یم جوربه‌جور نعمت‌لر» دئین، بیل اونون کرمیندن «بلی»–دن باشقا جواب اولماز.
۴۳ـ ام: (استو) درمان/ داوا.
۴۴ـ حادیث: (سوندان عمله گلن ـ مخلوقات) ممتنع (اولماز/ محال) قِدم: (ازلی‌لیک) سؤزلری فلسفی دئییشلردیر.
۴۵ـ سنی بو سخاوتده گؤرن دئیر کی، مظهر نعمت‌لر باغیشلایان، چوروک سوموک‌لره جان وئرن (تانری‌نین)دیر.
۴۶ـ قالمایا: قالماز.

۴۷ـ اؤیسه‌مک/ اؤکسه‌مک: (استو اؤزلمک/ ایسته‌مک(تاراما سؤزلوک) شـعرین معناسـی بئلـه‌دیـر: احمـد (حضرت محمد.ص) حاق یانیندا سنین حرمتینی گؤرورسه، اوزمان دشمنین سنی سئور.

۴۸ـ اجم: مئشه‌لیک/ قامیشلیق.

۴۹ـ اؤیسه‌مک: ایسته‌مک.

۵۰ـ دم (بورادا) بوغ/ بوخار (باخ: فرهنگ معین).

ایش: بَدل– اوخشار. ایشینی: اوخشارینی.

۵۱ـ بو مصرعین اوخشاری ظهیر فاریابی‌دان بئله‌دیر:

نه کرسی فلک اندیشه خواهد زیر پای

تا بوسه بر رکاب قزل‌ارسلان زند

۵۲ـ ایش(استو): ائش/ تای/ بدیل/ تمثال (تاراما سؤزلوک)

چیغرینماق: (استو) چیغیرماق/ سس‌لنمک. شعرین معناسی بئله‌دیر: آعیل آزیب چرخی (بؤیوکلوکـده) سـنه تای دئدیکده، چرخ سئویندیکدن باغیردی!

۵۳ـ ضم ائله‌مک: منظّم ائله‌مک/ قوشماق.

۵۴ـ گیدرمه‌دی: ائشیگه چیخارتمادی.

۵۵ـ چیراغین ایشیق ساچان پیلته‌سینی امامین بارماغینا اوخشادیب، دئیـر: چیـراق و آتـش‌پرسـت نشـانی ایکن، ایندی ایمان گتیرمیش.

۵۶ـ قدر و برات‌دا (قدر گئجه‌سینده) اوزون باشدان– باشا یانا.(توتا: یانا)

۵۷ـ ممدوحین قامتینی سیدر آغاجینا اوخشاتمیش، اوزونو ایسه چیراغا.

۵۸ـ دئییلسه کی، یاناغین، آلنیندان نور آلمیش یوخسا خطامی اولور؟!

۵۹ـ ایلماق/ ایلقاماق: سرعتله گئتمک/ سرعتله سـورمک.(آت چاپمـاق) همـن کؤکـدن فارسـجادا ایلغـار (حمله/ غارت) (آرتـیق توضیح اوچون باخ: اسماعیل هادی– فرهنگ ترکی نوین. ایلقاماق) فُلـک: (گمـی. بولمایا: (بورادا) بولماز(تاپماز). فلکین گمی‌سی یوز ایل یئل کیمی سورسه ده، سنین جلالتین دریاسـی‌نـین سونونا چاتمایاجاقدیر.

۶۰ـ سلیمان اولماق ایله، سنه قوللوغو برابر عرضه ائیله‌سه‌لر، عاقل او کس‌دیر کی، سنین قوللوغونو اختیار ائدر!

۶۱ـ سدّه: تخت/ توتورولان یئر. صوفّه: دیوار دیبی، اؤزونو چکیلن اوتوروم یئـری. نفـال/ نـوال: احسـان، وئریم. یولون اوسته اوتورانلار هامیسی اهل فضل، احسان صفین هپ بؤیوکلر یغینجاغی...

۶۲ـ فرعون : اسکی مصر پادشاهی، فـر: شـأن / جـلال، عـون(ع) کمـک / یـاردیم، فـرّ عـونین: سـنین کؤمه‌یینین جلالتی.

۶۳ـ قانماق: سودان دویماق. سیراب اولماق. قند (بورادا) شربت، ایچگی.

۶۴ـ شیوه لیل و نهار: گئجه – گوندوز کیمی. چاپ: به ترکی رومـی تلبـیس و تـدلیس (بویامـاق / حیلـه ائتمک / هر رنگه دوشوب توولاماق. سنگلاخ) چاپاق : (استو) چوخ اینجه توخونموش بئز (تاراما سـؤزلویو) چاپار: (استو) قاریشیق رنگی‌لی، بنکلی، رنگارنگ (تاراما).

یوخاریداکی معنالاردان بئله گلیرکی، چاپ «رنگارنگ پارچا / رنگارنگ دوشه‌نـک» آنلامـی وئریـر... بونـا گوره فراش چاپین ...» سنین فرش سالانین ...» دئمکدیر.

۶۵ـ وحید دستگردی یازیر: «چتر شاهان سلجوقی سیاه و شعار عباسیان هـم جامـه سـیاه بـود. (گنجینـه گنجه‌ای ـ ص).

ائله‌جه ده نظامی‌نین همن قایناقدا بیر فارسجا قصیده‌سینده اوخویوروق:

«این دو منشور سیاه کفتاده در منشور چشم

کسوت عباسی است این، چتر سلجوقیست ان

بر سر عالم بماناد این سیاهی تا ابد

در همه عالم سپیدی گر نماند گو ممان» (گنجینه گنجه‌ای ص ۳۰۴).

ائله‌جه ده نظامی گنجوی‌نین بیر باشقا قصیده‌سینده اوخویوروق:

«سلطان کعبه را بین بر تخت هفت کشور

دیبای سبز برتن چتر سیاه برسر

او بر سریر شاهی چون خسروان مربع

پرگار حلقه او چون آسمان مدور» (گنجینه گنجه ای ص ۳۱۶).

وحید دستجردی یوخاری‌داکی بئیت‌لرحقّینده دئییر:

«این قصیده را از سفینه کهنسال و گرانبهای فاضل همام آقای سید عبدالرحیم خلخالی، نقل و نسخه آن در هیچ تذکره و سفینه‌ای دیده نشد و معلوم می‌شود نگارنده این سفینه هم مثل صائب به دیوان نظـامی که اینک در دست نیست دسترسی داشته است حرم کعبه را به سلطان و هفت اقلـیم خـاک را بـه تخـت شاهی تشبیه کرده. پیراهن کعبه هم سبز و سر کعبه با منسوج سیاه پوشـیده شـده اسـت. شـاهان قـدیم خاصه سلجوقیان را شعار بوده که چتر سیاه بـر سـر داشـته باشـند (گنجینـه گنجـه‌ای ص ۳۱۶) دئمـک اولارکی، شعر سلجوقی پادشاهلاری‌نین بیرینه خطاب یازیلمیشدیر.

۶۶ـ ائله‌جه ده نظامی شرفنامه‌ده بویورور:

«سیه‌پوش چترش چو عباسیان/ زده سنگ بر طاس برطاسیان»

تصحیف: تحریف / غلط. مقلوب: قلب اولونموش / دوزلوکدن قیراق، غلط.

معنا: سنه دوشمن اولانین اینینده گئییمی کج، باشیندا بؤرکو بیلـه یـانلیش (ائلـدن آلاهـی!) اولـور. یعنـی بوتون وارلیغی غلط دئمکدیر.

آچیقلامالار، شرح‌لر و چتین لغت‌لر(سؤزلوک)

آچیقلامالار: ایکینجی بؤلوم

(قارامانلی نظامی‌نین تورکجه شعرلری)

۱ـ نظامی در شرفنامه بیتی این چنین دارد:

اگـر نـیکم و گـر بـدم در سرشـت | قضای تو این نقش در من نوشـت

حافظ گوید:

من اگر نیکم اگر بد تو برو خود را بـاش | هر کس آن درود عاقبت کار که کشـت

۲ـ حافظ نیز سروده است:

در همه دیر مغان نیست چو من شیدایی | خرقه جایی گـرو و بـاده و دفتـر جـایی

۳ـ و نیز خواجه حافظ فرموده است:

زان می عشق کزو پخته شود هرخـامی | گرچـه مـاه رمضانسـت بیـاور جـامی

۴ـ غیر از ما در این خانه کسی نیست.

۵ـ صدای خوش طنین تو بر من فرمان «به اذن من برپا» می‌دهد.

۶ـ از آنکه هر مجروحی، از نفس او خود مسیحایی می‌شود.

۷ـ آذر اسم پدر یا مربی حضرت ابراهیم بوده که دعوت ابراهیم را برای ترک بت‌پرستی قبـول نمـی‌کـرد. «واذ قال ابراهیم لابیه آذر اتتخذ اصناما آلهه... سورهٔ انعام / آیهٔ ۷۴».

۸ـ خرده ران: موشکاف / صاحب دقت.

۹ـ زیان: ازآن، (مرا نصیبی ازآن است و ضرری نیز به‌تو ندارد).

۱۰ـ روان روان گذشتن: به نرمی گذشتن (می‌تواند: دوان دوان نیز باشد).

۱۱ـ قمراء: روشنایی مهتاب. لیلهٔ قمراء: شب مهتابی. پری: از پیشوند «پریروز، پریشـب» و نظـایر آن و از مصدر: پریدن/ سپری (کردن) و... چنین برمی‌آید که در مفهوم این کلمه معنـی: سـپری نمـودن / راهـی نمودن / گذراندن مستتر باشد. در این صورت «پری‌کن» در این‌جا به معنای: بفرست به کناری برود.

۱۲ـ نقشبند: نقاش / نگارگر. رنگ‌آمیز: (در این‌جا) خوش آب و رنگ.
۱۳ـ اول بخورید و سپس بیاشامید.
۱۴ـ رو دیدن: گرته‌برداری است از تعبیر «بیریندن اوز گؤرمک/ بیرینه اوز وئرمک» ترکی به مفهوم: روی خوش به کسی نمودن / از کسی نظر لطف دیدن و معنی مصراع آخر چنین است: چون نظامی چهرهٔ تو را ندیده بود و دیداری با تو نداشت، از این جهت لطف تو نیز شامل حال او نشده بود و از ت روی خندان ندیده بود (لطفی به او نکرده بودی).
۱۵ـ آنها که برترین توصیف روی تو را به ماه تشبیه نموده و گویند که تو چون ماهی! فی‌الواقع تو را آنچنان که هستی (کماهی) ندیند! (زیرا تو زیباتر از ماهی).
۱۶ـ خطا / ختا: ختن. مشک ختا: مشک آهوی ختن.
۱۷ـ دُجا / دُجی: (ع) قارانلیق. بدرالدُجا: قارانلیقدا پارلایان آی پارچاسی.
۱۸ـ ایلتمک: (بورادا وزن ایجابی ائیلتمک) چاتدیرماق / چاتماق. ائیله‌تور، ایله‌تیر: چاتیر. معنا: هجری‌نین وعده‌سینه بیر حدّ وار، سونوندا اونا چاتماق مومکون‌دور. بو شرط ایله کی اوندان باشقاسینا وفا ائتمه‌یه‌سن.
۱۹ـ آجیماق: اوره‌یی یانماق / بیرینه رحم ائتمک: آجیبار بنی / بنه آجیبار: منه اوره‌یی یانار.
۲۰ـ سورمک: سورتمک‌له صافا چیخارتماق.
۲۱ـ تنزل‌الالقاب من صوب السماء (الالقاب تنزل من السماء): آدلار گؤیدن گلیر (آدلاری قویاندا حقدن الهام اولونور / هر کسه اونا گؤره اویغون آد وئریلیر). بو بئیتین ایلک مصرعینده «یاقشی/ یاخشی» سؤزو بیر او قدەر ده اوخوناقلی دئییلدیر. آنجاق یامان سؤزونون قارشیلیغی اولدوغونو و ... نظره الاراق بئله اوخودوق.
۲۲ـ آماندی حیاتدان نصیبینی، عمردن حدّینی آل! (حیاتدان داد آل).
۲۳ـ منه قاپی آچمانی اؤیره‌دنه حاق یار اولسون.
۲۴ـ منه قاپی آچمانی اؤیره‌دنه حاق یار اولسون.
۲۵ـ بنجیلیین: (استو) منیم کیمی (تاراما).
۲۶ـ تانری اونو سئوه‌نین یولونو آچیق ائتسین، اوغورلو اولسون!
۲۷ـ قارانلیقدا اؤرتوکسوز سنه اوز گؤستریرسه!
۲۸ـ اوندان بیر ذرّه داشا توخونورسا، داش اریر.
۲۹ـ قسمتیم سندن بلا و کدر ایمیش و عذاب.
۳۰ـ آغالار! اورَک دوستلارین اشتیاقیندان یارالاندی!
۳۱ـ گؤمونون(خزینه‌نین) یوردو- یاتاغی خرابه‌دیر، چؤللوکدور.
۳۲ـ یوزونو گؤرن دئیَر: گلین ای اهل نماز! (قیبله بویاناداذیر). زلفونو گؤرن دئیر: خاچ بودور، آی خاچچی‌لار! (مسیحی‌لر). آیماق: (اوستو) دئمک. آیدیر: دئیر.
۳۳ـ بئس‌الغبی!: نه یامان آنلاماز!
نعم‌اللبیب!: نه گؤزل اوسلو! (اوس: آغیل).
۳۴ـ دیت / دییه: قان پولو.
۳۵ـ صحّا و عافیه: ساغلیق و عافیت اولسون.

۳۶ـ بون: مریض (باخ: اسماعیل هادی، فرهنگ ترکی نوین، ذیل: مان / بوناماق).
۳۷ـ قورخوم بودور، عهد ائتدییی کیمی منی اؤلدورمه‌یه! زیرا...
۳۸ـ «نان درست» عباره‌سیندن بورادا «قرص قمر» منظوردور. معنا بئله‌دیر: سنین گـؤزل یوزونـه آیـلاف حُسن ائده‌نمز. سنین یوزون بیر کامیل آی ایکن، او، بونون اوچون قاپی– قاپی گزیر(تـا بـدر کامـل اولا و سنه بنزه‌یه).
۳۹ـ اوشاماق: (استو) اوغماق. اوشاندی: اوغولدو. (بو کؤکدن بو گونکو دیلده«اوشـاق» [خیـردا آنلامینـدا] قالمیشدیر).
۴۰ـ اصلینده: دگیلمیش‌سه ایدی...
۴۱ـ توغرا: بورادا ساچ معناسینداادیر. قدّی‌نین سونوندا کی اوزون قیوریلمیش ساچی «نظامی» [حکومـت] توغراسینا {مهرونه} بنزر...
۴۲ـ سدره طاووس: بهشت آغاجینین اوستونده اولان طاووس.
۴۳ـ توتون: بورادا توستو معناسینداایر.
۴۴– گله‌سر: گلمک‌ده‌دیر.
۴۵ـ سؤیکنمیش ایت / ضعفدن اوتورموش ایت. بورادا رقیب معناسینداادیر. قدح: پاخیللیق.
۴۶ـ فارسجا دئمیشلر: حسنت به اتفاق ملاحت جهان گرفت   آری به اتفاق جهان می‌توان گرفت.
۴۷ـ روزه‌ی مریم / «صوم‌العذارا» باکره قیـزلارین توتودوغـو اوروج، حضـرت مـریمین وورغـونلاری‌نـین اوروجو، راهبه‌لره اشاره‌دیر، شعرده دونانی ترک قیلانلارا اشاره اولونوبدور.
۴۸ـ اوخوناقلی اولمادی.
۴۹ـ مُضبر: (بورادا) دسته، باغ ـ قوما، دمت.
۵۰ـ نه‌ضر: نه ضرری، نه زیانی.
۵۱ـ باش اوردوغونو: باش ووردوغونو.
۵۲ـ آنجه: آنجاق.
۵۳ـ بؤیله بیر گئجه‌ده صاباحا کیمی سالم و سالامات یاغار.
۵۴ـ تقوا ایشیغی اوفوقدن گؤرونمه‌یه باشلادی.
۵۵ـ جان کی ایستردی.
۵۶ـ کول: که اول.
۵۷ـ سیر اؤلن: سؤزلوکلرده معناسی‌نی تاپمادیق، نظره بئله گلیر کی، اسکی تورکجه‌ده یقـین معناسـی‌نـی وئریرمیش.
۵۸ـ دیل: اورَک، کؤنول.
۵۹ـ آییدین: خبردار ائدین.
۶۰ـ کی بو آلاوین یاندیرانی ابولهب ده بئله اولا بیلمز.
۶۱ـ دئر اونا: دئییر اونا.
۶۲ـ قوشاماق: محاصره ائتمک، قومارالاماق، قومارماق.
۶۳ـ صر: سؤزلوکلرده اولمادیغینا گؤره، هئچ ائدر معناسینداادیر.

۶۴ـ بو شعرده دیرناق آراسیندا گلن تورکجه بیت‌لر نظامی‌گنجوی‌دندیر. قونـوی ایسـه اونـون بیـت‌لرینـی تضمین ائتمیش.
۶۵ـ بیز انسانا یول گؤستردیک (قرآندان آلینمیش).
۶۶ـ سلسبیل آدلانان بولاق (قرآندان آلینمیش).
۶۷ـ خیالی اومزون، اونودولماز آنماسی نه گؤزل.
۶۸ـ آزاجیق بیر زاددیر.
۶۹ـ قرآندا امیر وئرمیش کی، «گؤزل یارات».
۷۰ـ دنیادا عاشق‌لرین قبله‌سی بو قبیل‌دن‌دیر.
۷۱ـ تابیندا: زُلفونده، هؤروکلرینده.
۷۲ـ ساغو سیغار: ساغو: آغیت، اوخشاما، نوحه، مرثیه. ساغو سیغاماق: مرثیه یاغدیرماق.
۷۳ـ اسله‌مه‌دین: (بورادا) سسله‌مک / سس وئرمک.
۷۴ـ هوان شیخ شهر: اوزاقدان- اوزاغا شهرین شیخی (آغ‌ساققالی) منه توبه سؤیله‌مه‌یینی بیلدیریر.
۷۵ـ «سعدی» سؤزو نسخه‌ده بیر او قدر ده اوخونـاقلی دئییـل (فوتـو صـورتینده) احتمـال کـی شـیرازلی سعدی‌یه اشاره‌دیر.
۷۶ـ بو بیت نظامی‌گنجوی‌نین تورکجه شعرلرینده ده بئله‌دیر:
مین‌ده بیری‌نین مدحینی یازماغا ایرمز خسروا بحـــر حیبـــر اولورســا مـــدت دوران قلـــم
۷۷ـ اورک ایستر کی دفتر اولسون، جان ایستر کی قلم اولسون.
۷۸ـ اوخوناقلی اولمادی.
۷۹ـ او کی علم یقین (اسرار الهی) اونون یانیندادیر(قرآن کریم‌دن).
۸۰ـ حضرت ابراهیم آیا باخارکن دئمیش: من باتـیب گئدنلری سئومم (قرآن کریم‌دن).
۸۱ـ بیر برداق سرین سو / جانا یاتار سو (قرآن کریم‌دن).
۸۲ـ شرحی اینجه متنی چوخ درین معنالی (قرآن کریم‌دن).
۸۳ـ یقین کی بو بیر آلدادیجی جادی‌دیر (قرآن کریم‌دن).
۸۴ـ گؤره‌نی درده سالار (قرآن کریم‌دن).
۸۵ـ ایچه‌نی لذّته دالدیرار(قرآن کریم‌دن).
۸۶ـ روح‌الامین: حضرت جبرائیلین لقبی‌دیر.
۸۷ـ دلورموشدور: دلی وورموشدور، دلی اولموشدور.
۸۸ـ قاییرماق: دؤنمک، اوز دؤندرمک.
۸۹ـ مال آراماقدا عمر یئله وئرمیش.
۹۰ـ سان کی گونش کؤلگه‌ده قالمیش.
۹۱ـ یاشایاسی: یاشامالی، چوخ یاشاماغا لاییق.
۹۲ـ ایرردین: چاتدیراردین.
۹۳ـ آیدین: آییدین، دئیین.

۹۴ـ آنلابانم: آنمارام، دئدیینی درک ائتمه‌رم.

۹۵ـ تاپانچا: شیلله، تپسه ده: وورسادا.

۹۶ـ تاپان: ذات. تاپان‌سیز: سنین ذاتین اولمادان، سن اولمادان، سن‌سیزلیکده.

۹۷ـ گول تورکه: تورک گولونه.

۹۸ـ گلبرگ تری: تازا گول یارپاغی.

۹۹ـ نظامی گنجوی نرگس قصیده‌سینده دئییر:

گؤتوروب اللرینی یوزونـو گـؤیلره توتـار دولت و عمرونه قیلماغـا دعـالر نـرگس

سؤزلوک / چتین سؤزلر

علامت‌لر:

تر: تورکجه

استو: اسکی تورکجه

فا: فارسی

ع: عربی

آدمی: (ع) بنی آدم ائولادی.

آذر: (فا) اود، آتش.

ایش: (تر) ائش: تای ـ بدیل.

آره یرده: (تر) آرا یئرده، آرادا.

آستین‌افشان: (فا) ال چالماق.

ابوالفضایل: فضیلت‌لرین آتاسی.

اجم: (ع) (جمع آجام): قامیشلیق.

اختر: (فا) اولدوز.

اخضر: (ع) یاشیل.

اخگر: (فا) قور، قیغیلجیم.

ادر: (تر) ائدر، ائله‌یر.

ادیجک: (تر) ائده‌جک.

ائتجک: (تر) ائده‌ن کیمی.

ارمز: (تر) چاتماز. ایرمز: یئتمز، چاتماز.

ارمه: (تر) اورمه / هورمه.

ارمیه: (تر) آراما / آراماغا.

اریشر: (تر) چاتار، یئتیشر.

اصفر: (ع) ساری.

اضداد: (ع)مخالف‌لر، ضدّلر.

ایلماق: (استو) سرعت ایله گئتمک.

اعالی: اعلالار.

اعور: (ع) تک گؤز، بیر گؤزلو آدام. چئری.

امتلا: (ع) دولماق، دولغونلوق، دویماق.

ام: (استو) درمان / داوا.

انجم: (ع) اولدوزلار، فلک‌لر.

اونودولدو: (تر) یاددان چیخدی.

اوتنمز: (تر) اوتانماز.

اوجن: (تر) اوچون.

اوده: (تر) اودا.

اورمک: (تر) هورمک.

اورب: (تر) ووروب.

اوردی: (تر) هوردو / اورتدو.

اوروموش: (تر) یوروموش.

اور: (تر) وور.

اوزتمه: (تر) اوزاتما.

اوزلر: (استو) یاخشیلادار، گؤزه‌لـله‌در.

اوقور: (تر) اوخور.

اولی: (ع) ان یاخشی، گوزل.

اولبن: (تر) اولوبان.

اولر: (تر) اولار.

اولمز: (تر) اولماز.

اوله: (تر) اولا.

اوموز: (تر) چییین.

اویسر: (استو) ایستر، اویسه‌مک: اوزله‌مک / ایسته‌مک.

ایده: (تر) ائده.

ایردی: (تر) چاتدی.

ایرشر: (تر) یئتیشر، چاتار.

ایرور: (تر) چاتــیر، چاتدیریر.

ایروریر: (تر) قووشدورور، چاتدیریر.

ایره: (تر) چاتا، یئته.

ایشکن: (تر) ایسه‌کن.

ایشککو: (تر) ایشیکینی: آستاناسینی.

ایشیدلی: (تر) ایشیده‌لی، ائیشیدرَک.

ایشیک: (تر) آستان، آستانا.

ایکی شش: (تر_ فا) ایکی آلتی، نرد اویونلاری‌نین اصطلاح‌لاریندان.

بئس: (ع) یاوا، پیس.

بئس الغبی: (ع) آغیل‌سیز پیس، نه یامان عاقیلسیزدیر!

باشمی: (تر) باشیمی.

بانه: (تر) بنه، منه.

بحر: (ع) دنیز ـ دریا.

بر: (تر) بیر.

بُرج خیبر: خیبر قالاسی.

برد: (ع) سویوق.

برغور: (تر) بوراخیر.

برمغندن: (تر) بارماغیندان.

یرمغی: (تر) یئریمه‌یی.

بش: (تر) بئش.

بشدن: (تر) باشدان.

بصدی: (تر) باسدی.

بقمادی: (تر) باخمادی.

بقم: (ع) آل، قیرمیزی رنگ، رنگ‌لرین بیر نوعو.

بنزی: (تر) بنیزی، اوزو.

بن: (تر(من

بوالحکم: (ع) بیلیجی‌لرین آتاسی، بیلگین.

بوله: (تر) بولا، تاپا.

بیگی: (تر)کیمی

بیلورمک: (استو) آشکار اولماق، بللنمک.

بیلی: (تر) بئلی.

تاب نور:(فا) ایشیغین شاخیشی

تحت القدم: آیاق آلتی

ترنج: (فا) میوه نوعودور.

توتیا: (ع) سورمه.

تولو: (تر) دولو.

تومن: (استو) اون مین.

تومن‌یل: (استو) اون مین ایل.

تئر / دئر: (تر) دئییر.

توتمک: (تر) یانماق.

جام جم: جمشید پادشاها منسوب

اولان بیر افسانه‌وی گوزگو.

جامع: (ع) بوتون ـ جمع‌لیکده.

جانفزا: (فا) جان یاندیران.

جمال: (ع) صورت، اوز.

جمشید بیگی: جمشید کیمی، جمشید کیمی کیمی.

جنه: جانا.

جود: (ع) کرم، باخشیش.

چاپ: (استو) (بورادا) رنگلی پارچا، گوللو پارچا.

چاربالش: (فا) پادشاهلارین اوتوراجاق یئری دورت یاستیق، دؤرد عنصر: سو ـ اود ـ هاوا، تورپاغا دا اشاره‌دیر.

چتر: (تر) چتیر، چادیر،توخونمالی پارچادان قورولان ائو.

چغرنردی: (تر) چیغیراردی، چیغراناردی سسله‌نردی.

چقریب: (تر) چیخاریب.

چوغیسه: (تر) چوخ ایسه، چوخ‌سا دا...

چنبر: (تر) حالقا ـ دؤوره ـ دایره‌وی، دوغاناق.

چکزنر: (استو) چیزگینر، دولانار، فیرلانار. باشی: دولانار باشی.

حبر: (ع) مرکّب، جؤوهر.

حشمت: (ع) وار ـ دولت.

حشم: (ع) وار، دولت.

حلم: (ع) رفتار.

حمایل: (ع) اونلوک، اونه وئریلَن و یا باغلانان بیر شئی.

ختم: (ع) سون.

خدیو: (ع) تاجی سلطنت، پادشاه.

خسرو: (فا) پادشاه ـ امیر.

دخی: (تر) داها.

دری: (ع) روشن، پارلاق.

ددوکمجه: (ع) دئدیگیم‌جه. ایسته‌دیگیمم‌جه.

درر: (تر) دئیَر.

درج: (ع) گوهر جعبه‌سی، (مجرو)، صاندیقچا.

دژم: (فا) پیس، قاش‌قاباقلی.

دلو: (ع) دول.

دم: (فا) آن، لحظه.

دم: (فا) بوخار.

دوپیکر: (فا) برج جوزا، عطاردون دولاندیغی مسیرده.

دوشایه: (تر) دوشه‌یه: سره‌له‌یه.

دوکنمز: (تر) توکنمز.

دولت: (فا) طالع، شانس.

دیت: (ع) دییه، قان پولو.

دییو / دیو: (تر) دئیه.

دوکرسه: (تر) تؤکرسه.

ذات: (ع) اصل ـ کوک.

راجل: (ع) پیادا.

رزم: (فا) دویوش.

ریاحین: (ع) ریحانلار، گول‌لر.

رمح: (ع) جیدا ـ نیزه.

زردوات: قیزیل سویو ایله مرکّب.

زره: دؤیوش پالتاری، کئجیم.

زلازل: (ع) زلزه‌له‌لر.

زمرّد قلم: زومورّود رنگده اولان قلم، کـتاب‌دا نرگس گولونون بوداغینا اشاره‌دیر.

زنخدان: (فا) اوزون چالا اولان یئری، چنه‌ده کی چوغوز.

ذیب و غنم: (ع) قورد و قویون.

زین: (فا) یـَهر.

سلب: (ع) پالتار، گئییم.

سحاب: (ع) بولود.

سلاسل: (ع) سلسله‌لر.

سماواتله ارض: (ع) گؤیلر ایله یئر.

سم: (فا) دیرناق.

سوکو: (استو) جیدا، نیزه.

سمند: (فا) آت، ساری آت.

سنا: (تر) سنه.

سنبله: (ع) فلکی صورتلری‌نین بیری‌دیر.

سیم: (فا) گوموش.

سینی: (تر) سنی.

ششدر: (فا) نرد اویونونون اصطلاح‌لاریندان‌دیر.

شمایل: (ع) شکل، تمثال.

شویله: (تر) ائیله، شؤیله‌کی: اؤیله‌کی، ائیله کی.

صچی: (تر) ساچی، تئللری.

صررب: (استو) سارالیب.

صداع: (ع) باش آغریسی.

صله‌سن: (تر) سالاسان.

صنم: (ع) بوت، سئوگیلی.

صنه‌سن: (تر) ساناسان.

صنم ائله‌مک: (ع) قوشماق.

صوررسن: (استو) سوررسن، سورترسن.

سورمک: سورتمک.

طابن: (استو) تابین، نوکر، سرباز.

طاشه، تاشه: (تر) داشا، طاش: داش.

طایل: (ع) فایدا، خییر.

طپرغه: (تر) تورپاغا.

طغره / توغرا: (تر) امضا، سلجوقی‌لر زمانی پادشاه‌لارین فرمانلاری‌نین باشیندا بیر «آرم» ایمیش، ایکی قاش شکلینده اولان او علامته طغرا دئیرمیشلر.

طلعت: (ع) شاواخ. پارلاق‌لیق.

طوته: (تر) توتا.

طورب: (تر) دوروب.

طورر: (تر) دورار.

طوغرول: (تر) دوغرول، گئت، یؤنَل.

طوقز: (تر) توقز ـ دوققوز.

طولانر: (تر) دولانار.

طولر: (تر) دولار.

طولنمیشدیر: (تر) دولانمیشدیر.

طوله: (تر) دولا.

طونده: (استو) تونه‌ده، بزه‌یه، بزه‌ک وئره.

طونوب: (تر) دونوب.

طینور: (تر)، دورور. دایانیر.

عاجل: (ع) تله‌سیک، بو دونیایا اشاره‌دیر.

عارض: (ع) اوز، یاناق.
عبهر: (ع) نرگس گولونون عطری، یاسمن گولونون عطری.
عجم: (ع) فارس، غیر عرب (اصلینده دیل‌باشا دوشمه‌ین).
عرعر: (فا) آردیج، اوجا، قاییم آغاجدیر.
غبغب: (ع) بوخاق.
فتوت: (ع) ایگیدلیک، قوچاقلیق.
فسحت: (ع) کئنیشلیک.
قات: (تر) یان ـ حضور.
قاتـیندا: (تر) یانیندا.
قنی: (تر) هانی.
قامع: (ع) کوکونو قازان.
قپنده: (تر) قاپیندا.
قتنده: (تر) یانیندا، حضوروندا.
قدح: (ع) حسد.
قدر: (ع) اندازه.
قرب: (ع) یاخینلیق.
قرشنه: قارشینا، قانشارینا، قاباغینا.
قرشو: (تر) قارشی، مقابل، قانشار.
قلجه: (تر) قیلجا، توک قدر.
قلدرب: (تر) قالدیریب، قووزاییب.
قلمیه: (تر) قالمایا.
قلور: (تر) قیلیر، ائدیر.
فلک: (ع) گمی، کشتی.
قمر: (ع) آی.
قندی: (تر) شیرینلی، شربتی.
قودی: (تر) قویدو، بوراخدی.
قورقرام: (تر) قورخورام.
قوس: (ع) کمان، یای.
قول: (ع) سوز (بورادا) تصنیف. سازلا اوخونان آواز.

قوللر: (تر) قوللار، نؤکرلر.

قوللوغن: (تر) قوللوغون، خدمتین.

قوللوق: (تر) خدمت.

قولن: (تر) قوولون.

قومدی: (تر) قویمادی.

قومز: (تر) قویماز.

قومشلر: (تر) قویموشلار.

قیورمه: (استو) قاییرما، قاییتما، دونمه.

کان: (فا) معدن.

کبی: (تر) کیمی.

کزلنه: (تر) گیزله‌نه، دالدالانا.

کشف: (ع) آچماق، کشف اور: آچ، گوستر.

کعبتین: (تر) مکعب. آلتی یؤنلو.

کم: (تر) کیم.

کندوزنه: (تر) کندی‌سینه، اوزونه.

کنش: (تر) گونش.

کوکلاره: (تر) گؤیلره.

کییه: (تر) گئیه.

گیدیرمک: (استو) گئتدیرمک / آپارماق، زایل ائتمک.

گوشوار: (فا) معمارلیق اصطلاحی‌دیر. کومبزلرین بیر گوشه‌سی، گوشوار: گوشوارا، سیرغا.

لاجرم: (ع) چاره‌سیز.

لاف: (فا) گوپ، بوش سؤز.

لبتر: (فا) دوداغی ایسلاق.

لبیب: (ع) عاقل: بیلیجی.

لمعه: (ع) ایشیق‌لیق، ساچاق.

لهیب: (ع) آلاو.

مجوس: (ع) آتش‌پرست، زرتشتی، گاویر.

مخلد: (ع) قالارغی، همیشه‌لیک.

مخمور: (ع) یوخولو اولماق، خومار اولماق، گؤزلری آخینماق.

مداد: (ع) مرکّب.

مدحت: (ع) مدح، تعریف.

محتمم: (ع) یاندیران.

مستمد: (ع) کمک اولونموش.

مشاعل: (ع) مشعل‌لر.

مشاکل: (ع) هم‌شکل، بنزر، تای.

مشک: (فا) عطر، موشگ.

مصور: (ع) تصویرلی.

معالی: (ع) اعلا، اوجالار، بویوک‌لر.

معتکف: (ع) اعتکاف ائدن: نیاز اوچون، راز و نیازا مشغول اولان.

مغتنم: (ع) غنیمت.

مماثل: (ع) مثل‌لر، تای‌لاری.

منزلت: (ع) مقام.

منوّر: (ع) نورلو، پارلاق.

موید: (ع) کؤمک اولونموش.

میزان: فلکی صورتلریندن بیری.

نه دکلو: (استو) دنگ، دانگ، مقدار، حصه.

نه دانگلو / نه دکلو: (استو) نه مقدار، نه قدر.

ندیم: (ع) خدمت ائدن.

نعم: (ع) نعمت‌لر.

نغم: (ع) نغمه‌لر.

نور: (ع) قؤنچه، چیچک.

نیته کی: (استو) نئجه کی... اویله کی.

ورد: (ع) گول.

ورق: (فا) لایه، یاپراق.

وصف: (ع) توصیف.

هاروت: (ع) بیر ملک آدی‌دیر.

هپ: (تر) تامام، لاپ،، بوتون.

هرقل–هرکل: (لاتین) هئراکیلوس، روم ناغیل‌لاریندا بیر پهلوان.

هلاهل: (ع) آجی زهر، آغی.

هما: (فا) سعادت، خوش‌بخت‌لیک قوشو.

همم: (ع) اراده‌لر، همّت‌لر.

یاپلمز: (تر) یاپیلماز، دوزه‌لمز.

یارشر: (تر) یاراشار.

یخیله: (تر) یاخیلا، یایـیلا.

یر: (تر) یئر.

یزب: (تر) یازیب.

یزمغه: (تر) یازماغا.

شیم: (ع) شیوه، طرز، کیشیلیک.

یصغن: (تر) یاساغین.

یغریسه: (تر) یاغیر ایسه.

یغ: (تر) یاغ.

یغن: (تر) یاغین.

یقردی: (تر) یاخاردی.

یقر: (تر) یاندیرار، یاخار.

یقسن: (تر) یاخسین، یاندیرسین.

یلدز: (تر) اولدوز.

یللر: (تر) ایللر.

یم: (ع) دریا، دنیز.

یناغن: (تر) یاناغین.

یندوغندن: (تر) یاندیغیندان.

یوزی: (تر) اوزو، صورتی.

یوغیسه: (تر) یوخ ایسه.

یوقرو: (تر) یوخاری.

Divan-e Nizamiye Gəncəvi

Qaramanli Nizaminin

şeirləri ilə birgə

Misir Ölkəsində olan xədiyyviyə

nusxəsinin üzərindən

Tədqiq və açiqlayan:Sədryar vəzifə-Eloğlu

Redaktə və Hzirlayan: Səid MUĞANLı

Naşir: Pərdise daneş Yayinevı

Yayımlayan: Yaşmaq

Cild tərhi: ATABAY

Biçimi: Ruq`i

İkinci çap.Tehran ٢٠١٤

WWW.YASHMAQ.com

saidmughanli@gmail.com

YAŞMAQ

گنجه‌دن گلیرم
یوکوم چیچک‌دیر

«دیوان نظامی»نی ایلک دؤنه اوزه چیخاریب، اونو، گنجه‌لی نظامی‌یه عاید بیلن «علی افندی حلمی‌بن‌سلطان‌الداغستانی»نین قیدینه صادق قالاراق کتابین آدینی «دیوان نظامی» (گنجوی) قویدوق.

«دیوان نظامی گنجه وی»نین ال‌یازماسی‌نین فوتو صورتینی مصرین «دارالکتب» کتابخاناسیندان منه گؤندرن ساپین عالم خانیم دکتر فخرتاج فخر واعظی‌دن صمیمی تشکرلریمی بیلدیریرم.

(ائل‌اوغلو)

Divan-e Nizamiye Gəncəvi
Qaramanli Nizaminin
şeirləri ilə birgə
Misir Ölkəsində olan xədiyviyə
nusxəsinin üzərindən
Tədqiq və açiqlayan:Sədryar vəzifə-Eloğlu
Redaktə və Hzirlayan: Səid MUĞANLı